

esély

2008/4

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **Robert Castel:** A hátrányos megkülönböztetés I.
25 **Bass László – Darvas Ágnes – Ferge Zsuzsa – Simon Mihály:**
A gyerekszegénység csökkentése továbbra is kulcskérdés.
A Gyermekszegénység elleni Nemzeti Program első két évéről

MAGYAR VALÓSÁG

- 53 **Borbély-Pecze Tibor Bors:** Aktív korú inaktívak
mobilizálása. Esetszintű együttműködés az önkormányzati
szociális rendszerek és az állami foglalkoztatási szolgálatok
között, néhány OECD-ország gyakorlatában
77 **Messing Vera – Molnár Emília:** „...több odafigyelés
kellett volna”. A roma gyerekek iskolai sikerességének
korlátairól

SZOCIÁLIS MUNKA

- 94 **Szoboszlai Katalin – Fábián Gergely – Hüse Lajos:**
Hogyan válnak áldozattá a hajléktalanok? Hajléktalanok
sérelmére elkövetett cselekmények feltárása és a megelőzés
módjainak keresése
107 **Kulcsár Péter – Tátrai Attila:** Nem tudatos bűnelkövetések,
vagy mégis?

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

- 122 **Mészáros József:** Tanulmányok a generációk közötti
méltányosságról
124 **Murányi István:** Foglalkoztatáspolitikai problémák és
megoldások
130 Abstracts
132 Contents

ROBERT CASTEL

A hátrányos megkülönböztetés I.*

Bevezetés

2007 májusa óta Franciaországban egy nő az igazságügy-miniszter. 41 éves, vidéken született, algériai-marokkói szülők tizenkét-gyermekes családjában. Apja, aki kétkezi munkából élt, bevándorlóként került az országba. A miniszter asszony története akár ideáltipikusnak is mondható. Azt bizonyítja ugyanis, hogy a hátrányos helyzetben mindazokban a dimenziókban fölül lehet kerekedni, amelyeket a születés: a nem, a társadalmi származás és az etnikai hovatartozás emel az egyéni karriernek alakulása – és az elitek társadalmi körforgása – elébe. Ráadásul az sem mindegy, hogy melyik minisztérium első emberéről beszélünk most, hiszen a kinevezettré éppenséggel az a feladat hárul, hogy ügyeljen a jog helyes alkalmazására és a Köztársaság törvényeinek tiszteletben tartására. A helyzetet tekinthetnénk akár emblematikusnak is, mondván: azt jelzi, mily feltétlenül tiszteli az ország az intelligenciát, az eltökélt szorgalmat és az „érdemességet”, mely tulajdonságok Mme Datiban, a miniszter asszonyban kétségkívül föllelhetőek. Mint ahogy a tények nyelvére lefordítva jelzi, hogy a gyakorlatban is érvényre jut az Emberi és Polgári Szabadságjogok Nyilatkozata első cikkelyében leszögeezett elv, mely szerint „a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak”.

Ezzel egy időben azonban az is igaz, hogy azok az emberek, akiknek a „profilja” az igazságügy-miniszter asszonyéhoz – s legfőképp annak az etnikai eredetre vonatkozó eleméhez – hasonlatos, többnyire a francia társadalom alsóbb rétegeiben található meg; azok között, akiket a legkeményebben sújt a munkanélküliség vagy a munkához jutás bizonytalansága, a szegénység, a leromlott lakáskörülmények; azok között, akiket leginkább fenyegetnek a rasszista idegengyűlölet támadásai. Elsősorban a „külvárosi fiatalok” körében halmozódnak a kudarcot-vallás társadalmi tünetei (e címke mögött kettős, az osztályhelyzetre és az etnikai eredetre egyszerre utaló hivatkozás bújik meg, hiszen majdnem minden esetben az „alsóbb” osztályokból származnak, s a származásukat illetően mások, mint a „törzsökös” franciák): az iskolai sikertelenség, a szakmai jövő (és jövőkép) hiánya, nap mint nap a lélekölő robot perspektívája, ami nem nyújt többet bizonytalan egzisztenciánál s az abba való beletörődésnél – vagy, ellenkezőleg, a fekete gazdaság és az umbuldák, vagy akár a bűnöző életformába való menekülés. Ez is emblematikus kép, persze, csak éppen az ellentettje az előbb említettnek, olyannyira, hogy igen elterjedt

* Robert Castel: La discrimination négative. © Edition du Seuil, Paris 2007. A tanulmány második és harmadik része a következő számainkban jelenik meg (a szerk.).

ezeket a fiatalokat a társadalmi haszontalanság, illetve veszélyesség szimbolizálóinak látni (mint akik úgymond képtelenek beilleszkedni a társadalom termelési folyamatainak rendjébe, illetve akik elsőrendűen felelőssé tehetőek a társadalmi biztonságvesztés elhatalmasodásáért). Ha van napjainkban a francia társadalomnak olyan csoportja, amely minden elképzelhető vonatkozásban a „másság” megtestesítője, s ezért elemi erővel váltja ki, kelti életre a félelem és az elutasítás megnyilvánulásait, hát akkor az ezeknek a „külvárosi fiataloknak” a csoportja.

Úgy gondoljuk, *egyenlő mértékben* kell komolyan vennünk mindkét szimbólumot. Dati asszonyban, a miniszterben, a republikánus eszmék kiteljesedése ölt alakot; a külvárosi fiatalok pedig a vallott értékeinkkel és vállalt létezmódjainkkal szemben tökéletes idegenséget tanúsító egyedek veszélyes társadalmon-kívüliségét testesítik meg. Szimbólum mivoltukat *szó szerint* kell értenünk. Nem abban az értelemben, persze, hogy a Franciaországban élő etnikumok objektív helyzetét tükröznék, hanem abban, hogy rajtuk keresztül az a kontradiktorikus viszony fejeződik ki, amely a francia társadalomnak az etnikai kérdéshez való hozzáállását jellemzi. Ebben az országban megfér egymás mellett az etnikai elem nagyvonalú semmibe vevése (aminek következtében nem elérhetetlen, hogy e kisebbségekből valaki akár a legmagasabb állami posztokat is elnyerhesse magának), és az, hogy emberek tömegeire stigmát süssenek az etnikai hovatartozásuk miatt.

Érdeme szerint kell tehát elismernünk annak fontosságát, hogy Dati asszony milyen posztra emelkedett, a nélkül azonban, hogy elmismásolnánk azt a problémát: vajon nem arról van-e szó csupán, hogy azért emelték e pozícióba, hogy a fától ne lehessen látni az erdőt, a kisebbségekkel szemben gyakorolt hátrányos megkülönböztetést. Ez ugyanis igaz – csak nem ugyanazon a szinten, mint az előbbi tény. Ugyanis, ha a miniszter asszony kinevezése talán nem volt is híján politikai számításoknak, az semmiképp nem állítható, hogy jogtalanul bitorolná a posztját. Dati asszony ezt a posztot teljesen legitim módon tölti be, hiánytalanul rendelkezik a szükséges autoritással és minden lehetséges kvalifikációval. Sorsa azt példázza, hogy ez a fajta pályáiv nemcsak hogy elméletileg nem zárható ki, de a gyakorlatban is megvalósulhat, megvalósítható. Ez – másként fogalmazva – azt jelenti, hogy Franciaország nem a kasztok, a rendi tagoltságok, a státushierarchiák országa; nem olyan ország, ahol egy jellegzetes tulajdonságnak – a társadalmi származásnak vagy az etnikai hovatartozásnak – már pusztán léte elegendő ahhoz, hogy viselőjét kivételt nem ismerő módon kirekesszék valamilyen lehetőségből. Azt is mondhatjuk: a republikánus eszmének még akkor is van annyi hatékonysága, hogy kikövetelje az állampolgárokkal való bánásmódban az egyenlő elbírálást, ha ez csak kivételes esetekben tud is maradéktalanul érvényesülni. A szó szoros értelmében persze a példa, ha kivételes is, de nem példátlan, mivel a kormányban Rachida Dati mellett még két további, ugyancsak fiatal és tehetséges és ugyancsak „bevándorló-ivadék” nőt ért az a kitüntetés, hogy pozícióhoz jutott. Az előző kormányzat idejében is akadt egy észak-nyugat-afrikai származású miniszter (az is jobboldali kormány volt, s ez sokat mondóan árulkodik arról, hogy a korábbi baloldali kormányok viszont mennyire nélkülözték a kellő bátorságot). S

ami ennél persze sokkal fontosabb: politikai játszmák ide vagy oda, a „bevándorlások nyomán keletkezett” francia népesség nincs a társadalom sülyesztőibe számúzve. Találhatók közöttük – ha nem is túl nagy számban – orvosok, ügyvédek, tanárok, menedzserek, vállalatvezetők, ügyintézőinél magasabb munkakörök betöltői. Empirikus bizonyosságául annak, hogy a republikánus diskurzus nem szófia beszéd. Azok az eszmék, melyeket védelmezni hivatott, a lehetőségek olyan terét nyitják meg az állampolgárok egyenlő elbírálása előtt, amelyek egyszerűen nem létezhetnek olyan társadalmi alakzatokban, melyek megtűrik, hogy az egyes emberek között *lényegi és alapvető* különbségek létezessenek. Itt viszont megeshet, s időnként meg is esik, hogy ezek a lehetőségek *de facto* valóra válhatnak.¹

Célszerű tehát ügyelni arra, hogy mit is veszünk célba, amikor kipéccézük a hátrányos megkülönböztetés előfordulásait. A probléma ugyanis nem azért üti fel a fejét, mert nem nyílik lehetőség az esélyek egyenlő kiporciozására. Éppen ellenkezőleg: azért, mert megvan rá a lehetőség: a jogrend maga szavatolja. A különbségtevés azért botrányos, mert *a jogrend tagadásának* tényálladékát valósítja meg, az Alkotmányban lefektetett és rögzített jogokét, amelyek elvileg egyként egységűek az állampolgári jogok gyakorlásával. Lehet, lerántva a leplet, rámutatni e jogok „absztrakt” vagy „formális” jellegére, de még akkor is el kell ismernünk létezésüket és fontosságukat, mert ha nem lennének, az azt jelentené, hogy a kormányzati hatalomgyakorlásnak valami egészen más rendszerében leledzenénk. A diszkrimináció problémája csak attól a pillanattól merülhet fel, amikor elvetjük azt az eszmét, hogy *legitim* különbségek alapozódhassanak valamilyen örökölt állapotra. Amikor például egy közrendbeli nem tölthette be a nemesember gyakorolta funkciókat, akkor ő nem „diszkriminálva” volt; egyszerűen csak nem fordíthatott a helyzetén egy olyan társadalmi szerkezetben, ahol mindenkinek a „neki rendelt” helyen kellett maradnia.

A Köztársaságé az érdem, hogy sutba vágta azokat a természetben, a tradíciókban vagy azokban a hierarchiákban gyökerező „különbségeket”, amelyeket egy, az evilági törvények fölötti Rend tartotta jónak örök időkre szólóan mindenkire kiterjeszteni, s fölhagyott alkalmazásukkal. A polgárok törvény előtti egyenlősége nem üres beszéd, mivel e nélkül nincs demokratikus modernitás: ez jelöli ki és szabja meg egy olyan társadalom határait, melyben az egyének már maguk lehetnek felelősek sorsuk alakulásáért. S Franciaországnak – legalábbis a III. Köztársaságtól fogva – nem kell túlzottan pironkodnia azért, hogy vajon kellően biztosította-e ezeknek az elveknek *a nemzetállam keretén belüli* érvényre juttatását. Nem kell, még akkor sem, ha a folyamatot nem vitte el maradéktalanul a végkiteljesedésig, s olykor-olykor még egy kis erőszak alkalmazásától sem

¹ Egy példát csak annak bemutatására, hogy a hivatali karriernek ez a típusa, ha szélsőségesen korlátozott körben érvényesül is, azért mégis csak létezik: 2005-ben a minisztériumok felsőbb vezetői posztjain tevékenykedő több mint 700 személy között tízen voltak „bevándorló-leszámazottak”, majdnem mindannyian kabil eredetűek. Kétségtelen, egyetlen fekete sem akadt közöttük, mint ahogy az is tény, hogy az Élysée-palota kabinetjében sem akadt egyetlen olyan személy sem, aki etnikai kisebbséget képviselt volna (Mustapha Kessous: „Beurs sous les lambris de la République”, *Le Monde*, 2005. nov. 4.)

riadt vissza. De a hajdani kis breton vagy baszk lurkóknak nem sok panasza lehetne okuk (sőt, még a korzikaiaknak sem), amiért a Köztársaság a saját gyermekeiként kezelte őket: az állampolgáriság „formális” elvei lehetővé tették számukra, hogy kiszabadulhassanak a saját kis helyi – és fojtogató légkörű – *Gemeinschaft*jaikba való bezártságukból. A „tan kötelezettség” az „ingyenes és világi” iskolában megteremtette számukra azt a lehetőséget, hogy – társadalmi vagy földrajzi származásuktól függetlenül – ugyanolyan elbánásban részesüljenek, mint a Köztársaság bármelyik más gyermeke.

Manapság viszont az okoz problémát, hogy a „bevándorlók ivadéka-it”, még ha francia állampolgárok is, nem kezelik automatikusan az állampolgárnak kijáró módon. Gyakran ennek éppen nagyon is az ellenkezője történik. A szájhagyomány a mai napig megőrizte Bretagne-ban annak történetét, hogy régen, amikor a községi iskolában valakit a breton anyanyelve használatán kaptak rajta, az állam alkalmazásában álló tanító azzal büntette az illetőt, hogy számárfület tett a fejére. A Köztársaság hivatalos képviselője ezzel azt akarta a gyerekek tudtára adni, hogy föl kell hagyniuk az olyan „idegen” hovatartozásra valló jegyek kinyilvánításával, amelyek megnehezíthetik betagozódásukat a nemzetbe. A módszer brutális volt, az a „posztulátum” pedig, miszerint a regionális gyökerekhez való hűség összeegyeztethetetlen a nemzetbe való betagozódással, több mint vitatható – még akkor is, ha mindaz, ami manapság evidensnek tűnik számunkra, a 20. század elején még sokkal kevésbé látszhatott annak. De akárhogy is, ezeknek az eljárás módoknak az volt a céljuk, hogy mindenki számára maximálisan biztosítsák mindazoknak az eszközöknek a birtoklását, amelyek révén maradéktalanul hozzájuthatnak az állampolgárság biztosította jogosultságokhoz. Amikor napjainkban a „rendfenntartó erők” (melyek szintén a jogrend képviseletében lépnek föl) nyakra-főre igazoltatják, s „külső kinézetük” alapján molesztálják a fiatalok bizonyos csoportjait, az előzőekben említettekkel szöges ellentétben álló logika alapján cselekszenek. Az etnikai hovatartozásról árulkodó jegyek fontossága számukra nem abban áll, hogy óvatosságra intenek: „ne hagyd, hogy rosszul befolyásolják reakcióidat!”. Ha szabad így fogalmazni, éppen ez alól menti fel őket. Ahhoz ad jogot nekik, hogy hivatkozhatnak rájuk; s rájuk hivatkozva keressenek mentséget arra, ha készek egyenlő elbírálás helyett különféle emberekkel szemben nagyon is különböző bánásmódokat jogosnak tartani. A különbözőségekre nyomatékos hangsúlyt fektetnek, ez a stigmatizálásra való jogként szolgál. A bőröd színe, az hogy hogyan hangzik a neved, rögtön elegendőnek bizonyul, hogy kiváltsa a gyanakvásukat és ellenséges szembefordulásukat.

Ebben az értelemben beszélhetünk joggal negatív diszkriminációról, vagy az idegen szavakat mellőzve: *hátrányos, kárt okozó megkülönböztetésről*. A megkülönböztetéshez biggyesztett jelző nem fölösleges szószátyárkodás. Léteznek a különbségtevésnek előnyhöz juttató módozatai is (ezeket szokás pozitív diszkrimináció néven emlegetni). Emezeknek az a lényege, hogy több jusson azoknak, akinek kevesebbjük van. A stratégiai megfontolás önmagában nem kárhóztatható, ha arról van szó, hogy többlet-erőfeszítéseket teszünk a népesség azon csoportjainak érdekében, amelyek nem tudnak elegendő erőforrásra szert tenni ahhoz, hogy beta-

gozódhassanak a „normális világba”, csak azért, hogy ismét közénk tarthassanak. Nem diszkriminatív, például (hacsak nem pozitív értelemben), az előírt tanulmányi követelmények nézőpontjából „elmaradottnak” minősülő diákok érdekében speciális pedagógiai eljárásokat alkalmazni, elkerülendő, hogy évet kelljen ismételniük, vagy olyan speciális képzési formákat működésbe hozni, amelyek arra szolgálnak, hogy a szakképzettséggel nem rendelkező munkások ne váljanak foglalkoztathatatlanná. Hasznosnak bizonyulhat – vagy akár nélkülözhetetlennek is –, hogy stratégiáinkkal olyan népeket fogjunk célkeresztbe, amelyeket valamilyen szempontból „hátrányos” helyzet jellemez, s ezt azzal a céllal tegyük, hogy fől számoljuk körükben ezt a hátrányt jelentő különbséget.²

A különbségtevés viszont, amikor negatív, nem abból áll, hogy akinek kevesebbje van, annak többet adunk. Éppen ellenkezőleg. Valamilyen különbségbe belekapaszkodva, a megkülönböztető jegy viselőjét olyan hátránnyal sújtja, melytől többé nincs menekvése. Ha negatív megkülönböztetés a részed, az azt jelenti, hogy a sorsodat valami olyan tulajdonságod szabja meg, amit nem te választottál magadnak jellemzőül, de ami miatt azok, akik nem olyanok, mint te, kérlelhetetlenül stigmatizálnak. A kárt okozó, negatív megkülönböztetés szerszámként használja föl egyesek másságát a maga céljának, a kirekesztésnek az elérésére.

Azt szeretnénk bemutatni, hogy a francia társadalmon belül az etnikai hovatartozás még mindig javarészt ezzel a fajta következménnyel jár. Ez viszont nem egyeztethető össze azokkal a demokratikus alapelvekkel, amelyekről nem is oly könnyű megszabadulni. Nem lehet nagy hangoztatni azt mondani: ezek az „elvék” csak arra szolgálnak, hogy elleplezzék: mennyire igaz van, még napjainkban is annak, aki szerint továbbél, amit az imperialista és gyarmatosító múltból örököltünk. Éppen ellenkezőleg, ezeknek az eszméknek a komolyan vétele teszi lehetővé, hogy a mélyére hatoljunk a hátrányos megkülönböztetés léte által földéztett problémának, s megértsük a lényegét. A megkülönböztetés ténye ugyanis magának az állampolgáriságnak a fogalmát teszi kérdésessé, ekképp pedig egy kihívással szembesít minket. Vagy képesek vagyunk az állampolgáriságról alkotott fogalmunkat annyira kiterjeszteni, hogy képesnek bizonyuljon magába szervezteni a „mátság” speciális regiszterét, az etnikai

² Ha azonban elemezni kezdjük az előnyhöz juttató megkülönböztetések érdekében életbe léptetett intézkedések konkrét hatásait, a helyzet ennél jóval bonyolultabbá válik. Gyakran ugyanis azt tapasztaljuk, hogy amikor valamilyen hiányhelyzet s az ennek fől számolására való törekvés mentén definiálunk egy csoportot, ezzel nem érünk el egyebet, csak a csoport stigmatizálódását. Az RMI, a minimális beilleszkedési jövedelem (*revenu minimum d'insertion*) példája is ezt mutatja. Ugyan az ezzel kapcsolatos intézkedés-együttest kezdetben rokonszenvvel fogadták, s 1988-ban a Parlament egyhangúlag áldását adta a rendszer életbe léptetésére, az „eremista” címke rövid idő elteltével pejoratív (ha ugyan nem sértően megalázó) címkévé változott mindazon ekként címkézett szerencsétlenek esetében, akikről így kiderült, hogy a közpénzek terhére élnek. Mindez annak ellenére történt, hogy kezdetben legitimnek tűnt a helyzetükből kikászálódáshoz segítséget nyújtani azoknak az embereknek, akiket a munka világához való viszonyukban valamilyen hátrány sújtott. Az utolsó fejezetben visszatérünk majd a diszkriminációra ezekre az apóriákra s azokra az elővigyázatossági rendszabályokra, melyek éppen azért foganatosítandók, hogy a pozitív megkülönböztetés logikája szerinti bánásmód ne fordulhasson át negatív diszkriminációba.

hovatartozást, vagy vétkesek maradunk abban, hogy ezt elmulasztjuk. Képes lesz-e vajon a francia társadalom arra – s ha igen, akkor milyen feltételek mellett –, hogy ezt az etnikai elemet (amellyel ma még nem igazán tud mit kezdeni) szervesen beleillessze az egyenlő elbírálás, az egyenlő bánásmód elvrendszerébe?

Álláspontunk e kérdés kapcsán elkötelezettnek mondható. Érvelésünket azzal kezdjük, hogy részletesen bemutatjuk a külvárosi fiatalok helyzetét, közülük is elsősorban a többségüket kitevő csoportét (ahogyan azt a közvélemény legalábbis sejtetni engedi), azokét a fiatalokét, akik az Észak-Afrikából, a maghrebi és a szub-szaharai régióból Franciaországba bevándoroltak leszármazottai. Pontosabban fogalmazva, a 2005 őszen a külvárosokban bekövetkezett eseményekből fogunk kiindulni. Nem azért, mintha ezek a „városi zendülések” a szó szoros értelmében példa nélkül állók lettek volna, hiszen pontosan tudjuk, hogy a nyolcvanas évek elejétől kezdve a városi erőszak megnyilvánulásai számtalanszor föllángoltak, szembefordítva egymással a rendfenntartó erőket és a fiatalok bizonyos csoportjait, s amelyek során kődobálásra, autók fölgyújtására, épületek földülására és kifosztására került sor. De a mostani eseményeknek a kiterjedése, illetve az a figyelem, mellyel itthon és külföldön is követték őket, azt jelzi, hogy ezekben az eseményekben sokan egy olyan mélyen gyökerező probléma megnyilvánulását vélik látni, amely alapjaiban aknázza alá a francia társadalmat. Nem áll szándékunkban valamilye katasztrófa előhírnökét látni bennük: Franciaország nem borult vérbe és lángba, s elég valószínűtlen, hogy ilyesmi a jövőben bekövetkezhetne. De ha minden implikációját kibontjuk, a társadalom kettészakadásának a külvárosokban kirajzolódó kockázata arra int, hogy végiggondoljuk, mik a lehetséges eszközei a *társadalom*alkotásnak, a *társadalommá* alakulásnak egy olyan társadalmi formáción belül, amelynek már most is van – s a jövőben egyre inkább lesz – egy etnikai, illetve, ne féljünk kimondani a szót, egy rasszi összetevője. A hátrányos megkülönböztetés gyakorlatának szégyenét nem fogják meg nem törtéنتé tenni a politikusok hozta politikai intézkedések, de azt azért remélhetjük, hogy egy igényességre törekvő politikai és szociológiai elemzés lehetővé teszi majd, hogy fölillantunk azokat a kezdeményeket, amelyeknek kibontakoztatása talán segíthet leküzdeni a problémát.³

ELSŐ FEJEZET

A számkivetés terének létrejötte

A leginkább találó értelmezés, amit a 2005 őszen a nagyvárosokban lezajlott erőszakos jeleneteknek adhatunk, ha így fogalmazunk: a kétségbeesés, a reménytelenség lázadásával volt dolgunk. A fiatal zendülők

³ E tanulmány első fejezetében ismét fölbukkannak azok a tézisek és gondolatmenetek, amelyeket egy korábbi írásomban már kifejtettem. Lásd „La discrimination négative. Le déficit de citoyenneté des jeunes de banlieue”, *Annales*, 61. évf., 4. szám, 2006. július–augusztus. Ezeket sok elemmel kiegészítettem és aktualizáltam, illetve ebben a kötetben tovább gondoltam.

semmiféle követeléssel nem álltak elő; akcióik rögtönzöttek voltak és szórványosak. Összecsaptak a rendfenntartó erőkkel, s föllángoló dühkitöréseik brutális formákban nyilvánultak meg: autókat és épületeket gyújtottak fel. Ezek a reakciók a hajdani parasztlázadásokat idézik, a népi zendüléseket s a „populáris” érzelmeletörések egyéb fajtáit, amelyek végigkísérik a preindusztriális társadalmak egész történetét. Vagyis azt az időszakot, amikor a lázongások – olyan közösséggé kovácsolódtak szerveződések híján, amelyeknek van kész, megfogalmazott tervük a társadalom átalakítására – még nem találnak a maguk célkitűzéseikhez „öntőformát”. Ami ezekben az eseményekben a leginkább szembeszökő, az az, hogy mennyire nem találni bennük elismert vezető személyiségeket, strukturált szervezeteket, kinyilvánított célkitűzéseket, vagy olyan, precíz megfogalmazott követeléseket, amelyekről tárgyalni lehetne, s amelyek esetleges teljesítése eredményekhez vezetne. (Az egyetlen követelés, amely 2005-ben megfogalmazódott, a belügyminiszter lemondása volt, ez azonban nem annyira „átpolitizált” követelés volt, mint inkább egy „személyessé” vált konfliktusra adott válaszreakció.) A jövő perspektíváira vonatkozó követelések teljes hiánya leginkább a mélyeséges kétségbeesésről, reményvesztettségéről tanúskodik. A mindenkori, éppen átélt pillanat teljes intenzitással mozgósít a mindent-tagadásra, ez a tagadás azonban semmire nem támaszkodik, s nem is fut ki semmire.

Úgy illik azonban, hogy gyanúval szemléljük az események minden olyan olvasatát, amely egyébire sem korlátozódik, mint magukra a megtörténtekekre, végbemenésük pillanatában. Ha másért nem, már csak azért is óvakodnunk kell ettől, mert ezzel fölmentést adnánk magunknak az alól a kötelezettség alól, hogy történetük folyamatában láttassuk őket, s megfeletsük szociológiai jelentéstartalmukat, vagyis hogy megtaláljuk helyüket a zajló átalakulások folyamatában, s elhelyezzük őket saját társadalmi közegükben. Természetesen nem áll szándékunkban, hogy mindenre kiterjedő részletességgel láttassuk ezt a történelmet, aprólékosan bontsuk ki a szociológiai jelentéstartalmakat. Arra törekszünk csupán, hogy egy olyan kérdéscél feltevés kereteibe ágyazzuk a megtörténtekeket, mely azt firtatja, *milyen a helyzetük* ezeknek a fiataloknak társadalmunkban. Drámáik lényegére szeretnénk rávilágítani, arra tudniillik, hogy sem „benne” nincsenek a társadalomban, sem „kívül” nem esnek rajta – a társadalmi világ határmezsgyéjére vannak számkivetve. De az a „marginális”, ahová ki vannak lökve, nem valami egzotikus világ. Sokkal inkább olyan terep, melyen túldeterminált szabályszerűséggel ismétlődnek meg mindazok a folyamatok, amelyek a társadalom magjában zajlanak, s mindazok a tétre menő küzdelmek, amelyek a társadalmat áthatják. A külváros mint határmezsgye teljes egészében betagozódik abba, ami napjainkban a szociális kérdés lényege. Tegyük hozzá: dramatikus formában tagozódik bele azáltal, hogy etnikai-rasszi konnotációval gazdagítja jelentéstartalmát, s ezzel kiváltja magával szemben a hátrányos megkülönböztetést. Mi legalábbis egy ilyen olvasatát fogjuk kínálni az eseményeknek; azt fogjuk megmutatni, hogy milyen erővel hozzák felszínre azokat a formákat, amelyekben az etnikai probléma a francia társadalom egésze számára fölvetődik.

A sugárzó várostól az alvóvárosokig

Talán nem felesleges azzal kezdeni, hogy fölidézünk néhány történelmi tényről a külvárosok létrejöttével kapcsolatban, ha másért nem, hát azért, hogy rámutassunk egy paradoxonra, s magyarázatot kínáljunk rá. Ezek a terek ugyanis, melyekben ma sokan a bűnelkövető magatartásformák melegágyát akarják látni, valamikor, születésük idején, merész újításnak számítottak. Arra voltak hivatva, hogy az új módi, a városban-megtelepedés, a városban-lakás, a városi életmód modern formája követelje igényeket elégítsék ki. Ha ennek a funkcionális szemléletű urbanizmusnak a keletkezéstörténetét akarnánk végigkövetni, kiindulási pontként azokra, a 19. század végével kezdődően a társadalomreformerek (elsősorban a *Musée social* létrehozói és a helyhatósági szocialisták) körében megfogalmazódó célkitűzésekre kellene összpontosítanunk, amelyek akkoriban új struktúrát kívántak adni a városnak. A várost a társadalmi megbékítés olyan terepévé akarták tenni, mely egyszersmind megfelel a közegészségügy kívánalmainak is, és lehetővé teszi az ipari társadalom lakónépességeinek racionális igazgatását. Ezek a mozgalmak befogadják az úgynevezett Római iskola környékéről érkezett, újító szellemű építészeket, olyanokat, mint Tony Garnier, aki az Ipari Város megálmodója és az „övezetekre osztás” kitalálója, vagy mint Henri Prost, aki Marokkóban Liautey protektorátusának idejében (1912–1925) Casablanca és Rabat városának megépítésével a „városrendezés” első nagy léptékű programját valósítja meg.⁴ Nagyon is érdemes elgondolkoznunk az ő történetén, vagyis azon, hogy mielőtt napvilágot láthatott az urbanizmus ezen új koncepciója, neki előbb száműzetésbe kell vonulnia, külföldre kell tűnnie: az anyaország túlságosan is fölparcellázott, s nincs olyan központi hatalom, amely igazán autoritásnak mondhatná magát városrendezési kérdésekben, s e minőségében mélyreható változásokat, újításokat kezdeményezhetne a lakás- és lakhatás-minőség javítása érdekében.

A második világháború után fordul a helyzet. Franciaországnak szembe kell néznie azzal, hogy a lakáshelyzet pillanatokon belül „összeomlik” (lásd ezzel kapcsolatban Pierre abbé 1954-es híres kiáltványát), amiben egyformán része van az ingatlanállomány szegényességének és a háború okozta pusztításoknak. Az 1950-es évek végétől kezdődően hamarost főlhúzott „nagy lakóépület-tömbökben” mindenki az erre a válsághelyzetre adott adekvát választ vél látni.⁵ Kezdetben úgy tűnik, hogy a művelet – mely rövid idő alatt teljes egészében betagozódik a „gaulle-ista” állam levezenyelte társadalom-tervezési és modernizációs akciók rendszerébe – megvalósítja a maga elé kitűzött célokat. Az 1950-es évek közepén még 11 millióra becsülték a rossz lakáskörülmények között élők számát; ez a szám drasztikusan lecsökken 3 millióra (javarészt éppen annak köszönhetően, hogy úgyszólván a semmiből hoznak létre nagy lakótelepeket). Ezeket a „nagy lakótömböket” kezdetben döntően azok a vidékiek né-

⁴ Lásd Paul Rabinow: *Une France si moderne* [1989], Paris, Buchet Chastel, 2006.

⁵ A kontextus megfelelő bemutatásához lásd Christian Bachman és Nicole Le Guennec: *Violences urbaines. Ascension et chute des classes moyennes à travers cinquante ans de politique de la ville*, Paris, Albin Michel, 1996.

pesítik be, akik a nagyvárosokba jöttek munkát keresni, meg az Algériából repatriáltak, és azok a fiatal alkalmazottak és káderek, akik társadalmi karrierjüknek éppen „emelkedő szakaszában” vannak, továbbá a munkásosztálynak a „társadalom-magba” sikerrel integrálódott tagjai, és az az alsó-középosztály, amely célszerűnek látja, hogy szabaduljon a városközpontokban lévő egészségtelen és sűrűn lakott lakásaitól. E társadalmi kategóriáknak, melyeknek sikerült alkalmazkodniuk a „dicsőséges harminc év” diktálta fejlődés dinamikájához, a városfejlődésnek ez az új formája a lehető legolcsóbb áron biztosítja a legmagasabb komfortot, s azokat az életfeltételeket, amelyekről azt gondolják, hogy ezek fogják majd kirajzolni a lakáshasználat és az életvitel új „művészetének” kereteit. Az építészek nem tudták kivonni magukat Le Corbusier és az Athéni Charta hatása alól. „Kijátszhatatlan szabályok fogják biztosítani a lakók számára a lakhatás jól-létét, a munkavégzés megkönnyítését, a szabadidő óráinak kellemes eltöltését. A város lelkének új életerőt fog nyújtani a terv világos átláthatósága.”⁶ A leglelkesebbek ezeket az épület-csoportokat, melyek a cukorrépa-földeken „emelkednek az ég felé”, az „új idők katedrálisainak” fogják majd titulálni.

Valószínűleg jó okkal kételkedhetünk abban, hogy ezeknek az építkezéseknek a kivitelezői valamennyien osztották volna e technokrata utópia képviselőinek optimista előfeltételezéseit. S még kevésbé oszthatták ezeket az új lakók. Mégis érdemes fölidéznünk ezt az optimizmust, amikor azt a folyamatot mutatjuk be, melynek során a „(sugárzó) városról” kialakult kép tökéletesen a korábbinak visszajára fordul, hogy manapság már – hasonló elrugaskodottsággal – a pusztulás, a „rothadás” terepét lássuk ebben a helyszínen. De még ha mértéktartóan kételkedünk is abban a modernista fölbuzdulásban, mely úgy gondolta, az életkeretek újrafogalmazásával megszabhatja, milyen is lesz az „új típusú” ember, annyit el kell ismernünk, hogy a képlet kezdetben hatékonynak mutatkozott, hiszen jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a lakáshelyzet válságának legdrámaibb jegyeit a lehető legolcsóbban lehessen fölszámolni. Ez az alapja a funkcionális urbanizmus diadalának. 1958 és 1973 között 195 „haladéktalanul urbanizálendő zónát” (*zones à urbaniser en priorité – ZUP*) építenek be, ami 2 millió lakást jelent, döntően bérbeadásra szánt (tehát olcsó bérleti díjú) lakást. Thierry Oblet nagyon szépen sorra veszi könyvében, hogyan rajzolódott ki és artikulálódott lassacskán a modernista építészek és mérnökök nézetei, az intervencionizmusra hajló állam tervezés-előkészítő ambíciói – melyek elsősorban az 1950-es évek közepén a Letéti Pénztár (*Caisse des Dépôts et consignations*) leányvállalataként létrejött Központi Tervezési Hivatal (*Société centrale de construction*), illetve a Központi Területfejlesztési Hivatal (*Société centrale pour l'équipement du territoire*) közvetítésével valósultak meg. És érvényesültek az építőipar szakmai érdekei (amelyen belül – hála a betonnak, az „egyenes vonalvezetés” hegemoniájának és az építkezési szabványok rögzülésének – biztosítva látszottak lenni az alacsony költségek és a jelentős hasznok). Paradox „vonzások és választások” ezen, egymásnak szemlá-

⁶ Le Corbusier: *Charte d'Athènes* [1942], Paris, Le Seuil, 1971.

tomást ellentmondó igények között, amelyek egy ideig mégis bízhattak abban és bízathattak azzal, hogy majd sikeresek lesznek.⁷

A „nagy lakótelepek” koncepciója azonban hamar megmutatja, hol vannak a helyzet buktatói. Már a hatvanas évek legelejétől kezdenek megfogalmazódni az azt hangoztató nézetek, hogy nagyon is embertelenek tudnak lenni azok az életkeretek, amelyeket nem tagolnak utcák, amelyekben nincs elkülönült közösségi tér az emberek közötti kapcsolatok kiélésére, amelyekből hiányoznak az „együttélés” keretei – ami azt a sorsot méri az ott-lakókra (főleg és elsősorban a háztartásbeli nőkre), hogy olyan elszigeteltségben kelljen élniük, amely óhatatlanul neurózis-hoz vezet. A „sarcellitis”-betegség (mely a hétköznapi nyelvhasználatban meghonosodott nevét Sarcelles-től, attól a külvárostól kapta, ahol a párizsi régió legimpozánsabb lakótelepei épültek meg), a „nyúlketrecként” megépített „alvóvárosok” megbetegítő életforma-változataira utal. Az ilyen folyamatok kezdetén persze mindig egy, a „középosztályt” vagy az integrálódott munkásosztályt sújtó patológiáról van szó. Tünetei azokat az átlagos, hétköznapi, tucatembereket és -családokat sújtják, akik és amelyek megfosztva találják magukat a személyközi találkozásoknak és „csere”-viszonyoknak attól a tradicionális terepétől, amelyet a város mindig is képviselt. A kezdeti időszakban megfogalmazott kritikák abban látják a „nagy épület-együttesek”, a lakótelepek hiányosságát, hogy lakóik számára nem biztosítanak – az általuk kirajzolt társadalmi téren belül – bizonyos alapfeltételeket: azt, hogy az emberek kiépíthessék maguknak az emberléptékű társasultság tereit. A külvárosok okozta probléma eredendően abban jelentkezett, hogy azok az anyaországi franciák, illetve „feketelábú” algériai bevándorlók – akik itt, mellesleg, viszonylag kedvező anyagi körülmények között éltek – egyszer csak elkezdtek rosszul érezni magukat az általuk lakott külvárosokban.

Etnizálódás és pauperizálódás

Van azonban ennél súlyosabb gond is. Az endogén diszfunkciók okozta problémáknál sokkal súlyosabban esik latba az a kettős dinamika, amelynek eredete *kívül esik* a nagy épülettömbökből álló lakótelepeken, tehát *kívülről* jövően rajzolja át mind szánalmasabbá a róluk kialakult hagyományos képet: ezek a városi terek *etnizálódtak* (vagyis „külső” etnikumok gyűjtőhelyévé váltak) és *elszegényedtek*. A két folyamat egy időben ment végbe, a végeredmény pedig az lett, hogy a legtöbb ilyen külvárosi lakónegyed a manapság használt, édeskés eufémizmus nyelvére hagyatkozva, „érzékeny területté” lett minősítve.

Ha azt keressük, minek tudható be ez az *etnizálódás*, a választ alapvetően a bevándorlási politikákban bekövetkezett változásokban lelhetjük meg. A bevándorlások első hullámában, az 1950-es, 60-as években, elsősorban a Maghreb-régióból érkeznek Franciaországba azok a munkát-keresők, akik az országot a második világháború után sújtó munkaerőhiány gondjait látszanak – általános megelégedésre – megoldani. Ez

⁷ Thierry Oblet: *Gouverner la ville*, Paris, PUF, 2005.

tehát egy *munkavállalói* migráció. Az általa „mozgatott” magányos férfiak – ha házasok, ha egyedülállók – egy szál magukban jönnek Franciaországba; gyakran csak korlátozott időtartamra (s otthon maradt családjukat mindaddig támogatják anyagilag, amíg vissza nem mennek oda, ahonnan jöttek). Lakáskörülményeik rosszak, gyakorta kifejezetten elfogadhatatlanok. De – ha szabad cinikusan fogalmaznunk – ez az ő dolguk, csak rájuk tartozik. Senki mást nem zavarnak ezek a körülmények – őket sem, hiszen gyakorlatilag életük egésze a munkavégzés színterén megy semmibe. S ugyanebben a cinikus hangnemben emlegethetnék föl, hogy a mai napig található még az országban olyan, valaha a Maghreből dolgozni érkező emberek, akik nem akartak, vagy nem tudtak „hazatérni”, s akik magányosan várják halálukat egy garniszálló bútorozott szobájában. Sorsuk nem hatotta meg különösebben a nagyvilágot. Végére is: az emberek balsorsa kevés ahhoz, hogy a társadalmi probléma rangjára emelkedhessék.

Nos, ez a helyzet változik majd meg gyökeresen attól, hogy a hetvenes évek közepétől egyre általánosabbá válik a családgyesítés lehetősége. Az a dolgozó, aki rendelkezik tartózkodási engedéllyel és rendszeres jövedelemmel, magához hozhatja családját, gyermekei pedig, nagykorúságuk elérésekor, megkapják a francia állampolgárságot. A „munkavállalói” bevándorlás *lakossági* bevándorlássá válik. Az így idetelepült családok számára a szociális lakáshoz jutás lehetőségével kecsegtető, nagy lakótelepek a betagozódás legkívánatosabb struktúráját kínálják, tekintettel arra, hogy viszonylag alacsony lakbér ellenében viszonylag nagy lakást tesznek elérhetővé. A „társadalmi keveredés” kérdése – ha tetszik: problémája – ezek között a keretek között vetődik fel.

Annál is élesebben fog felvetődni, hogy a kisebbségeknek a külvárosi lakónépességen belüli aránya emelkedésével párhuzamosan egy újabb elem is bele fog játszani abba, hogy radikálisan átalakítsa ezeknek a negyedeknek a kvalitatív összetételét. Ez pedig *a munkanélküliség és a szegénység válságának gyakoribb megjelenése*. A lakótelepek belakásának kezdeti dinamikája a „háború utáni időszak” gazdasági fejlődésének és a (gyakorlatilag) teljes foglalkoztatottságnak arra az időszakára esik, amelynek a hetvenes évek közepéig nem szakad vége. A munkanélküliség és a munkalehetőségek bizonytalanná válása különösen keményen sújtja a régi városnegyedek lakosainak legtörékenyebb helyzetű csoportjait, akár anyaországiak legyenek, akár bevándorlókként kerültek Franciaországba. Ők az első áldozatai az ipari regresszióknak és a munkaerőpiac olyan átalakulásának, amelynek következtében megritkulnak a kevés szakképzettséget igénylő munkaposztok. E népségek számára, melyek társadalmi karrierjének „bealkonyul”, ha úgy vesszük, „eleve elrendeltetésnek” tűnik, hogy itt találjanak otthonra, ezen a terepen, amely az egyetlen lehetőséget kínálja nekik, hogy lakásbérlethez jussanak. Nagyjából ugyanez mondható el a nyomornegyedeket elhagyó bevándorlókról: egyedül itt nyílhat lehetőségük arra, hogy megfizethető lakást találjanak, mint ahogy a frissen bevándoroltaknak sincs lehetőségük bejutni a lakásbérleti magánpiacra, ahol a lakbérek kezdenek az egekbe szökni. Ezzel egy időben, a lakosságnak azok a csoportjai, amelyek védettebb és jobban fizetett foglalkozásokban tevékenykednek, s amelyek számára,

amikor a városközpontokból kiköltözni kényszerültek, a lakótelepen való lakás gyakran csak átmeneti megoldásként vevődött számításba, mostantól kivonulnak innen. Lakástulajdonhoz vagy úgy jutnak, hogy régi álmuk valóra váltásával családi házat vesznek, vagy a középosztályok számára fönntartott város-környéki övezetekbe települnek be – ha ugyan nem a városközpontok dzsentrifikálódó körzetei mellett döntenek. Jacques Donzelot nagy nyomatékkal húzza alá, hogy a külvárosok kérdéskörét a városi tér globális újrastrukturálásának kereteiben kell végiggondolni. Ez az újrastrukturálás a különböző társadalmi csoportok térbeli elválasztására épül, egy olyan logika szerint, mely arra épít, hogy e csoportok – akár a rendelkezésükre álló erőforrásokra támaszkodó *szabad választás*, akár az ezek hiányából adódó *kényszer* következtében – egymás között „akarják” élni az életüket.⁸

Így áll elő az a helyzet, hogy a nagy lakótelepek a kirekesztés számára alkalmas tereppé váljanak.⁹ Ezzel egy időben ment végbe a viszonylag kedvező helyzetű társadalmi csoportok „elmenekülése”, s ezzel szemben az elszegényedő csoportoknak ide „ülepedése”. A „társadalmi keveredés” ettől kezdve leginkább azoknak a csoportoknak az egymásba olvadását jelenti, amelyek körében halmozódnak az anyagi erőforrásokhoz való hozzájutásban, a munkaerőpiacon belül elfoglalt helyzetben, és akiket súlyos hátrányok akadályoznak abban, hogy maguk legyenek képesek biztosítani a saját társadalmi függetlenségük, önállóságuk feltételeit. A helyzet akarattal ellenére arra kényszeríti a leginkább sérülékeny lakosság-csoportokat, hogy egymás – kénytelen-kelletlen megtúrt – társaságában éljenek, olyan életkeretek között, amelyek egyre romlanak, s amelyeknek megítélése egyre inkább megváltozik a közvéleményben. Így aztán azokban a körzetekben, amelyeket rövid időn belül elkezdnek „érzékeny városi övezeteknek” (*zones urbaines sensibles – ZUS*) nevezni, a munkanélküliek és a bizonytalan foglalkoztatottságú személyek aránya legalább kétszerese az országos átlagnak; ugyanez az arány érvényes a beilleszkedési minimum-jövedelmet élvezőkre és a társadalmi juttatások legalacsonyabb szintjeiből részesülőkre (ez elsősorban az egyedülálló szülők számára biztosított segély kedvezményezettjeit jelenti, vagyis azokat, akiknél a család-felbomlás megállapítható). Ebben a közegben az összjövedelem minden ötödik családnál a szegénységi szint alatt marad (az ország egészét tekintve ez minden tizedik családra érvényes csak).¹⁰ A külföldről jöttek magas aránya már csak hab a tortán, de persze még egyértelműbbé teszi: itt lakni nem jó, éppen miattuk, az „idegenből jöttek” miatt. A helyi „adottságokhoz” fűződő fajelméleti (vagy rasszista) zöngék ugyanis – amelyekre rövidesen még visszatérünk – lényegi és megkerülhetetlen dimenzióját alkotják ennek a körképnek.

Nagyon vázlatosan felskiccelve, ez tehát az a dízlet, amelynek előterében a zendülés éjszakáinak eseményei kirajzolódtak. A „nagyon vázlatos” minősítésnek az ad létjogosultságot, hogy célszerű nyomatékkal

⁸ Jacques Donzelot: *Quand la ville se défait. Quelle politique face à la crise des banlieues?*, Paris, Le Seuil, 2006.

⁹ Lásd Jean-Marie Delarue: *Banlieues en difficultés. La relégation*, Paris, Syros, 1991.

¹⁰ Lásd Cyprien Avenel: *Sociologie des quartiers sensibles*, Paris, Armand Colin, 2004.

leszögeznünk: a „külváros”, a „lakótelep”, vagy akár a „városnegyed” szociológiai értelemben egyáltalán nem tekinthetők homogén realitásoknak. Egy lakótelepen belül minden további nélkül előfordulhat, hogy annak egy olyan részével tőszomszédságban, ahol békésen élnek az ott-lakók, s pozitívan folynak bele a lakóhelyi fejlesztésekbe, olyan lakóházakat találunk, amelyek különösen „érzékenyek” minősülnek, mert bennük különösen magas a bevándoroltak, munkanélküliek, „szociálisan problémásak”, fizetésektelen családok s más effélék aránya. Ahogyan arra T. Oblet utal, egyes önkormányzatok, illetve bizonyos, a szociális lakások adminisztrációjával megbízott szervezetek politikája olyan egyenlőtlenségeket segít életre hívni, amelyek a „társadalmi keveredést” erőteljesen problematikussá teszik.¹¹ A leglátványosabban leromlott helyzetek szenzáció-keltő előtérbe állítása ugyancsak hozzájárul „a külvárosok” olyan fajta egyetemes lepusztultságának mantrázásához, amelyben a médiumok túlnyomó többsége kedvét leli. Ha szigorúan ragaszkodnánk a pontos fogalmakhoz, valószínűleg száműznünk kellene a „külváros” szót, amely (mint hajdanán a „városrész”) annak a fajta, a mások nyomorúságában tapicskoló képzeletvilágnak alkotórésze, ahol a sötétben külvárosi apacsok¹² késelik egymást, rongyszedők vívják konkurenciaharcukat, s eközben a háttérben tunya, érdemtelen szegények lézengenek. Ha objektív megfogalmazásra és történelmi hitelességre törekszünk, a szuper-elegáns Neuilly-sur-Seine éppen úgy *ban-lieue* – „külváros” –, mint Clichy-sur-Bois.¹³

Nem a „külváros” néven számon tartott terep *összessége* borult lángba a zendülés alkalmával. Nagyon is nem.¹⁴ Ha beszélhetünk is lázadásról, annyi bizonyos, hogy nem olyan megmozdulás volt, mint amilyen a párizsi munkások 1848-as felkelése lehetett, vagy amilyenek az 1871-es párizsi Kommün eseményei voltak. A „külváros” – egészében véve – moz-

11 Lásd T. Oblet, *id. mű.*

12 Az 1900-as években „apacs” néven nevezték azokat a fiatal semmirekellőket, akiket elkövetett tetteik némi hírnévvel ruháztak fel.

13 A *banlieue* szó „ban” tagja annak a területnek a megnevezésére szolgál, amely egy város közvetlen szomszédságában terül el, annak fennhatósága alá tartozik, s ahová még elhallatszik a hivatalosan kidobolt hirdetmény. Az *arrière-ban* a város tágabb vidékét jelöli. (Lásd Bruno Étienne: „Ban-lieues, essai d’interprétation anthropologique” in Raphaël Draï és Jean-François Mattéi: *La République brûle-t-elle?*, Paris, Éditions Michalon, 2006.) Felidézhetjük a kiközösítés jelenségét [franciául *bannissement* – a fordító], a preindusztriális társadalmaknak ezt a kegyetlen büntetésformáját, mely hontalanná tette az egyént, megfosztva őt minden jogától, s ezzel attól is, hogy legyen hová fordulnia védelemért. Ha elfogadjuk azt a véleményt, hogy a történelem „nyomot hagy”, a „külváros” meglehetősen terhes örökségnek mutatkozik.

14 Hugues Lagrange és Marco Oberti nagyon is precízen dokumentálják könyvükben (*Émeutes urbaines et protestation*, Paris, Presse de Sciences Po, 2006), hogy hol voltak zendülések. Az eseményekben részt vevők profiljának kirajzolását lehetővé tévő adatok, viszont, sokkal pontatlanabbak. Ami érthető is: azokat leszámítva, akiket a rendőrség előállított, nem tudhatunk róluk pontosat. Kénytelen vagyok tehát – akárcsak az események többi megfigyelője – becslésekre támaszkodni. Ezek a zendülők fiatalok, hímneműek, többségükben maghrebi eredetűek (ezen belül többségükben francia állampolgárságúak), nem jelentéktelen azonban azoknak a létszáma sem, akik a szub-szaharai régióból elszármazottak ivadékai, akik között megint csak nem kevés a francia állampolgárságú. Az viszont egészen biztosan állítható – szemben a belügyminiszter által kezdetben hangoztatottakkal –, hogy a zendülésben részt vett „idegenek” száma elhanyagolható.

dulatlan maradt, s ez még akkor is igaz, ha több beszámoló is tanúskodik arról, hogy gyakran egyfajta megértéssel tekintett a zendülőkre. De ezek a zendülők kivétel nélkül fiatalok voltak, nagyon fiatalok, többségükben a korábbi bevándoroltak ivadékai. Őket már nemigen nevezhetnénk bevándoroltaknak, hiszen túlnyomó többségük Franciaországban született, és francia állampolgársággal rendelkezik. De „bevándorolt-ivadékok”, hiszen szüleik még bevándorlóként kerültek az országba, amely nekik már hazájuk. Etnikai hovatartozásukat illetően a francia lakosságon belül kisebbséget alkotnak, politikai értelemben azonban mindannyian, kivétel nélkül mindannyian, francia állampolgárok. Ezeknek a tényezőknek a súlyát kell figyelembe vennünk – a korcsoportét, az etnikai származását, a politikai állampolgárságát, és persze a szociális helyzetét –, ha ki akarjuk bontani 2005 ősze eseményeinek jelentését, illetve, ha meg akarjuk érteni, hogy az események főszereplői milyen helyet töltenek be a francia társadalomban.

MÁSODIK FEJEZET

Se bent, se kint

Értelmezési kísérletünk a városi zendülésekben részt vett fiatalok viselkedéséről, s ezen túlmenően azon nagy számú ifjúról, akiket – ha nem is vettek részt közvetlenül az eseményekben, de – ugyanaz a „düh” öntött el, mint az aktívakat, a következőképpen summázható: Ezek a fiatalok egy ellentmondásos helyzet foglyai. A látványosan vak és céltalan erőszak pedig, melyben kiélik magukat, nihilista természetű válasz arra a zsákutca-helyzetre, melyben élnek. Dolgunk tehát nem kevesebb, mint ezt a zsákutca-helyzetet jellemezni és értelmezni. Nos, szögezzük le, nem arról van szó, hogy tökéletesen kívül kerültek volna a francia társadalmon. Másként fogalmazva: helyzetükről nem tudunk számot adni, ha úgy kezeljük őket, mint gettókba zárt számkivetetteket. Ezek a fiatalok ugyanis nem azok. Körükben is: rendre megtaláljuk azokat a viselkedésmódokat és törekvéseket, amelyek korosztályuk egészét jellemzik, továbbá sokan közülük – legalábbis elvileg – élhetnek azokkal a jogokkal, amelyeket a francia állampolgárság biztosít az ember számára. Nem volt, és ma sincs részük apartheid-helyzetben, hiszen javarészt a Köztársaság intézményeiben és azok által szocializálódtak, hazájukban élnek, annak a hazának a földjén, amelyen mind a mai napig változatlanul a közhatalom irányítja – ha jól, ha rosszul – a dolgok menetét. Ahhoz, hogy pontosan meghatározhassuk helyüket a francia társadalmon belül, s azt, hogy e helyzet milyen problémákkal viselő, legelső-sorban is szakítanunk kell azokkal a közvélemény által általánosan elfogadott értelmezésekkel, amelyek radikális kirekesztettségről és kérérlhetetlen gettókba-zártságról próbálnak beszélni – vagy legalábbis relativizálnunk kell ezek érvényességét. Meglehet, az elkülönítés vagy a gettósítás folyamatai formálódóban vannak – e kérdésre még vissza fogunk térni. De ezek a dinamikák csak akkor érthetőek meg igazán, ha kiindulásul hajlandók vagyunk megérteni, hogy egyelőre még gettókról sincs

szó, és gettókba zártakról sem – már ha hajlamosak vagyunk e szavaknak szigorúan az őket megillető jelentést tulajdonítani.

Nincs még szó gettókról

Kezdjük azzal, hogy az „érzékeny városi övezetnek” nevezett terepeken 4,46 millió lakosa él az országnak. Ha ezeket gettónak akarjuk látni, akkor Franciaország városi lakosságának egytizede gettólakó. A „gettó” szót ma úgy használják, hogy jószerivel végletesen heterogén népekségeket, illetve helyzeteket próbálnak belegyömöszölni, miközben az igazi kihívás, amivel a külvárosok elemzése szembesít, abban áll, hogy számot adjunk erről a kettős heterogeneitásról. A gettóról kialakult kép – úgy, ahogyan azt az Egyesült Államokból importáltuk – etnikailag homogén, mindenkitől magára hagyatott, szinte szó szerint önellátásra kényszerített övezeteket vetít elénk. Az Amerikában honos, etnikai szerveződésű gettótól a francia városok külvárosi negyedei élesen különböznek: az etnikai heterogeneitás a legjellemzőbb vonásuk. Még a leginkább „színesbőrű” negyedekben is mindig többségben vannak a tősgyökeres franciák, az egyéb etnikumúak összetétele pedig vegyes. Ha az erőszak jelenléte jellemző is a külvárosokra, ennek súlya hozzá sem fogható az amerikai gettókéhoz, ahol 1990-ben százezer lakosra 100 emberölés esett. A társadalmi szerkezet fölbomlottságának indikátorai sem hasonlíthatók semmilyen vonatkozásban a francia adatokhoz: a chicagói fekete gettóban az ott lakóknak mindössze 16 százaléka rendelkezik többé-kevésbé rendszeres jövedelemmel, az egyes övezetekben 60 és 80 százalék között mozog az egyszülős családok aránya (a Courneuve-i lakónegyedben ezek aránya kevesebb mint 10 százalék).¹⁵

Ezek az adatok persze a kilencvenes évekből valók, s illendő lenne fölfrissíteni őket. Ez nem változtat azon, hogy az amerikai gettó a maga valóságában egy olyan *underclass*-fogalomra vezethető vissza, amelyet etnikai és kulturális egyneműség jellemez, ebből következően szigetszerű zárványokat alkot, amelyek végzetszerűen sodródnak a szociális depriáció, az erőszak uralma s a kiszolgáltatottság felé. A kép, amit ez sugall, egyértelműen stigmatizáló, s legfőképp arra szolgál, hogy – ahogyan maguk az amerikaiak fogalmazzak – az „áldozatot tehessük felelőssé”. Éppen ezért kétszer is meg kell gondolnunk, célszerű-e olyan helyzetekre alkalmaznunk, ahol szó sincs etnikai zárványokról (ha csak nem egy-két épülettömbnyi, vagy egy-egy épülettömbön belül néhány lépcsőháznyi lakosság minősül annak). Vagy pedig illenék a félreérthetőség minden lehetőségét kizárva egyértelműen leszögezni, hogy olyan lepusztult mikro-terekről van szó, amelyek semmilyen értelemben nem tekinthetők az

¹⁵ Lásd Loïc Wacquant: *Parias urbains. Ghettos, banlieues, État*, Paris, La Découverte 2006. Szemben a „külvárosi gettók” körül kialakult vészmadárkodással, Wacquant könyve a Chicagóban, La Courneuve-ben és Seine-Saint-Denis-ben végzett terepmunkák eredményeire támaszkodik.

általános értelemben vett „külvárosi helyzet” reprezentatív megjelenítőinek.¹⁶

Azt megkérdőjelezendő, hogy jogos-e a külvárosokat masszívan gettóként értelmezni, érdemes kiemelt fontosságot tulajdonítanunk annak, hogy milyen mértékben kötődnek ezek a terek a társadalom egészéhez (vagy vannak ezektől elszigetelve); illetve annak, hogy az állam és az őt képviselő intézmények által nyújtott szolgáltatások (vagy beavatkozások) mennyire vannak (vagy nincsenek) jelen. Franciaországban a nyolcvanas évek elejétől kezdődően még az „érzékenynek minősített” lakónegyedek is – sőt, főleg ezek – a folyamatos szociális beavatkozás célpontjaiként szerepeltek. A „lakónegyedek szociális felfuttatásának” terve (*développement social des quartiers – DSQ*), melyet az 1983-as Dubedout-jelentés nyomán léptettek életbe,¹⁷ hamar kinőtte saját kezdeti kereteit, s „várospolitikává” lépett elő. (1990-ben a városfejlesztési miniszter felügyelete alá is helyezték a programot.) Rengeteg friss, újjító szellemű kezdeményezés nőtt ki belőle, ezek részletes ismertetése azonban meglehetősen unalmas olvasmánynak bizonyulna. Maradjunk csak a program pénzügyi vonatkozásainál: 1994 és 2001 között évente átlagosan 3,6 millió eurót fordítottak e politika megvalósítására, s – ami egyébként ritkán fordul elő – a közpénzeknek e bőkezű juttatása mindig függetlennek bizonyult a politikában bekövetkezett változásoktól.¹⁸

Nem kétséges, hogy manapság – főként a 2005-ös események nyomán – már-már „ildomos” úgy fogalmazni, hogy e stratégiai elképzelések „kudarcot vallottak”. Nincsenek azonban eszközeink annak kiértékelésére, hogy hol tartanánk ma, ha ezekre az erőfeszítésekre nem került volna sor.¹⁹ Továbbá: melyek is a siker kritériumai? Ha ezek a várospolitikák kiábrándítóan mutatkoztak azokhoz a reményekhez és elvárásokhoz képest, amelyeket ébresztettek, abba valószínűleg belejárt, hogy sokat vártunk tőlük – talán túlságosan is sokat. Szerkezetüket tekintve ezek lokális, konkrét helyekhez kötődő műveletek, melyekben arra tesznek kísérletet, hogy közpénzek és közhivatalok segítségével támaszkodva megpróbálják mobilizálni a helyi erőforrásokat (együttműködési kapcsolatok kiépítése helyi vagy helyközi szinten, projektek életbe léptetése, egyesületek létrehozása, a célnépesség bevonására tett kísérletek...). De éppen azért, mert ezek a terek nem gettók, nyitottnak bizonyulnak a legkülönbözőbb globális, a francia társadalom egészét érintő – vagy akár

16 Lásd Cyprien Avenel: „La question de l’underclass des deux côtés de l’Atlantique”, *Sociologie du travail*, 39. évf., 2. szám, 1997.

17 Hubert Dubedout: *Ensemble, refaire la ville*, Paris, La Documentation française, 1983.

18 Lásd Dominique Lorrain: „La dérive des instruments. Les indicateurs de la politique de la ville et l’action publique”, *Revue française des sciences politiques*, 56. évf., 3. szám, 2006. június.

19 E stratégiák értékelésére számos kísérletet látunk. Ennek keretein belül hoztak létre a ZUS-ek működésének értékelésére egy országos irodát. Az éppen a 2005. őszi események kitörése előtt néhány nappal közzé tett második éves jelentésében az iroda arról számolt be, hogy az érzékeny gócpontok és a terep egészére érvényes adatok közötti különbségek egyre nagyobbak, s a munkanélküliség aránya is egyre nő. (Lásd Renaud Epstein és Thomas Kirschbaum: „Après les émeutes, comment débattre de la politique de la ville?” *Regards sur l’actualité*, Paris, La documentation française, 319. szám, 2006. március. Ezek a lehangoló eredmények azonban semmit sem árulnak el arról, hogy mi is történt volna ilyen intézkedés-csomagok híján.

még annál is tágabb érvényű – dinamikák hatásai előtt, amelyeket egy-egy szűk szektorra korlátozódo művelettel nem lehet ellensúlyozni, kikiktatni. Így például a „lakónegyedi vállalatok” által elért eredmények (melyek helyben igyekeznek munkalehetőséget teremteni) nyilván igen erősen korlátozottak. De értelmetlen lenne elvárni a hasonló kezdeményezésektől, hogy egy szál magukban képesnek mutatkozzanak visszafordítani a francia társadalom egészét érintő tömeges munkanélküliség súlyos következményeit. Szögezzük hát le: a „várospolitikai” intézkedések hatásaiban ugyanazok a korlátok és kétértelműségek föllelhetők és kimutathatók, amelyek az elmúlt húszegynéhány évben kitalált és működésbe léptetett beillesztési stratégiákra és a munkanélküliség kezelésére hozott szociális intézkedésekre jellemzőek voltak. Ezek mind képtelenek mutatkoztak arra – legalábbis az esetek többségében –, hogy stabil munkapozíciókhoz juttató, igazi „betagozódást” kínáljanak a társadalomba, s csak arra futotta erejükből, hogy nehéz helyzetbe került egyéneknek vagy csoportoknak olyan támogatást nyújtsanak, amely gyakran nélkülözhetetlennek bizonyult a szegénység és a társadalmi elszigetelődés elleni küzdelmükben. Az a tény, hogy nem voltak képesek tartós változásokat indukálni, s hogy nem sikerült felszámolniuk az érintettek sérülékeny helyzetét, még nem ok arra, hogy haszontalannak ítéljük ezeket, mint ahogy arra sem jogosít fel, hogy úgy gondoljuk: a hatóságok nem törődtek a szóban forgó csoportokkal. Én meglehetősen felelőtlen gondolkodásnak tartom, ha – abból kiindulva, hogy nem sikerült csodákat tenniük – a várospolitikát, az ebben érintett szakembereket és lakosságot könnyedén leszóljuk az, úgymond kudarcokért.

Éppen ellenkezőleg. Akár azt is mondhatnánk, hogy az „érzékeny negyedekre” igenis speciális figyelmet fordítottak, például amikor pozitív diszkriminációt jelentő intézkedéseket tettek, az „iskoláztatás terén prioritást élvező” körzetek (*zones d'éducation prioritaire* – ZEP) életre hívásakor. Ez korántsem minősült országos érvényű intézkedésnek, így például a falusi térségek s különösen az isten háta mögötti vidéki Franciaország nem is részesültek belőle, pedig itt legalább olyan fenyegető tud lenni a helyzet (még ha a problémák nem is oly szembeszökőek, s kevésbé kerülnek a média reflektorfényébe). Nagyon alaposan dokumentált tanulmányában Dominique Lorrain olyasmire vállalkozott, aminek korábról nem találjuk párját. A Párizs agglomerációs övezetébe tartozó Villiers-sur-Marne egyik lakónegyedét mindenféle szempont mentén szisztematikusan összehasonlította egy francia kisváros, Verdun egyik, az átlag francia számára semmi nevezetességgel nem bíró külvárosi negyedével. Az összehasonlításban nem a párizsi előváros húzta a rövidebbet. Villiers-sur-Marne-ban az egy főre jutó átlagjövedelem 20 százalékkal magasabb, mint a vidéki külvárosban, viszont a legalsó adósávon is alul eső háztartások száma az utóbbiban lényegesen magasabb (54,9 százalék, szemben a Párizs-környéki 38,1 százalékkal). A kulturális ellátottság, a közszolgáltatások, a közlekedés rendre rosszabb állapotú a Meuse-menti kisváros környékén. Ha ki kell mozdulni, mert valamilyen szolgáltatás helyben nem hozzáférhető, 3 óra alatt lehet Verdunból autóbusszal Nancyba jutni (100 kilométeres körzetben ez az legközelebbi nagyváros), s közben háromszor kell átszállni. Vonat-összeköttetés kétszer akad nap-

jában, a menetidő reggelente 1 óra 52 perc, délutánonként pedig 3 óra 50 perc. Kétszer kell átszállni. (Ha Verdunból Párizsba akar eljutni az ember, az 3 és fél órába kerül, egy átszállással.) Ezzel szemben ha Villiers-sur-Marne-ban laksz, akkor csak 20 percre vagy a Párizs szívében fekvő Les Halles negyedtől, ahová a helyiérdekű vonattal, az RER-rel reggel fél 6-tól hajnali 1 óráig könnyűszerrel bejutsz, a járatsűrűség kiváló, az útiköltség 2,5 euró; másként fogalmazva: egy órán belül Párizs városának bármely privát vagy közintézményébe el tudsz jutni.²⁰

Nem kívánom az olvasót túlságosan is prózai adatok tömkelegével fárasztani, de azért: mielőtt teli szájjal „gettó”-zunk, előbb ilyen típusú elemzésekkel kellene feltárnunk a tényleges helyzetet. Ha igaz az, hogy az állampolgárokkal való egyenlő bánásmód egyik feltétele a javakhoz és a szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés esélye – amint azt Dominique Lorrain állítja –, akkor az „érzékeny övezetek” többségéhez képest nemcsak a Meuse mentén lakó franciák, de az ország nem kevés falusi régiójának lakossága is kifejezetten elszenvedője a hátrányos megkülönböztetés különböző fajtáinak. Hogy csak még egy összehasonlító adatot idézzünk befejezésékképp: a Villiers-sur-Marne-i lakónegyed esetében egy olyan ötéves rehabilitációs programról állapotok meg, amelynek egy lakosra jutó kontingense 12 450 euró értékű, miközben a Verdun környéki lakótelepek a városi önkormányzattal kötött szerződésai értelmében 2004-ben az egy lakosra jutó összeg 11,8 euró volt. Célszerű lenne tehát kicsit elmélyültebben vizsgálnunk, milyen kritériumok a jellemzőek, és milyen megfontolások állnak a közpolitikák részéről hozott döntések mögött, s mekkora részben felelősek maguk a külvárosiak is azért, hogy a külvárosról és problémáiról meglehetősen sztereotip kép él a fejekben. Ami „a külvárosi kérdés”-ről való elmélkedés homlokterébe kerül (és így mediatizálódik), az csupán része – még ha alapvető fontosságú része is – mindazon problémáknak, amelyeket Franciaországban az erők terjedése, a társadalmi biztonságvesztés, a léthelyzetek törékennyé válása, és a szegénység új formáinak fölbukkanása okoz. Ami azt illeti, nehéz lenne a kietlenségnek, sivárságnak azt a fajtáját, mely kétség kívül valóban jellemez egy sor „problémás” lakótelepet, egyszerűen azzal magyarázni, hogy magukra lettek hagyva, hogy utcáikon a jog elveszítette a kohéziós erejét; aszfaltdzsungelekké váltak, ahol maffiafőnökök és piti bűnözők az urak (ha ugyan nem az iszlamista szélsőségesek). A „gettó”-konceptciónak ez a fajta „rendőrségi” változata (melyet a médiumok is kedvtelve röpítenek fel) nagyon is megfelelő ideológiával szolgál a külvárosi problémák olyatén summázásaihoz, amelyek a kvázi katonai értelemben vett *visszafoglalás* szükségességét hangsúlyozzák, mintha a civil társadalom békéjének és a társadalmi harmóniának az újbóli fölleléséhez nem is lenne szükség egyébre, mint hogy a „csőcselék” kriminalizálásával gyökerestül kitéphetővé tegyék a bajt. Azok a megfigyelők, akik az eseményeket a terepen tanulmányozták,²¹ illetve mindazok, akik igye-

20 Dominique Lorrain: „La dérive des instruments”, id. mű.

21 Lásd például Michel Kokoreff: *La force des quartiers*, Paris, Payot, 2003, Laurent Muchielli és Véronique Le Goaziou: *Quand les banlieues brûlent... Retour sur les émeutes de novembre 2005*, Paris, La Découverte, 2006, illetve a *Mouvements* folyóirat tematikus száma (*Émeutes et après?*), 44. szám, 2006 március–április.

keznek a probléma komplexitását mérlegelni (e két csoport jelentős mértékben átfedi egymást), egyértelműen elvetik ezt a nézőpontot.

A mérlegelés során tudomásul kell venni, hogy a közhatalom – minden elégtelensége és működési hibája ellenére – igenis jelen van, és sokféle formában van jelen a külvárosokban. Ott van – közvetve – a városszervezők gyakorlatában és a szociális szolgáltatások működtetésében. Ott van a közszolgáltatások illetőleg az olyan intézmények igénybe vételében, mint amilyen az iskola; még akkor is ott van, ha az ezekhez való hozzáférés közel sem mondható tökéletesnek. S végül ott van a két *par excellence* közhatalmi intézmény, a rendőrség és az igazságszolgáltatás képviselőinek jelenlétén keresztül. A „rendfenntartó erők” föllépése, az életbe való beavatkozás rendkívül változatos formáit képes öltetni, a percenkénti igazoltatásoktól a motozásokig, a motozásoktól a házkutatásokig, a „masszív jelenlét” érzékeltetésével a nap minden időszakában. Hogy mi is a lakónegyedek valós problémája, arra később még visszatérek, annyit azonban már most hadd jelezzek: könnyen lehet, hogy a rendőrség mindenhol érezhető jelenléte – legalábbis azok között a formák között, amelyek között általában sor kerül rá –, ahogy mondani szokás: többet árt, mint használ. Egy valami biztosan leszögezhető: a külvárosok probléma-tömegét nem lehet abból a prekoncepcióból kiindulva végiggondolni, hogy egy veszni hagyott *senkiföldjéről* van szó. Elhangzik időnként, hogy az a körgyűrű, amely Párizst és külvárosait elválasztja egymástól, igazából „országhatárként” működik. Lehet. De azért soha nem volt Berlini Fal! (Úgy mellesleg: a körgyűrű Párizst és az elegáns Neuilly-sur-Seine-t is elválasztja egymástól.) Azok a mechanizmusok, amelyek eredményeként a népesség egy része ezekbe a negyedekbe „toloncolódik”, lényegesen bonyolultabbak annál, semmint hogy egyszerűen csupán a térben elkülönült és rasszok szerint szegregált társadalmi univerzumok együtteseként láthatnánk a népességet.

Nincs még szó kitaszítottakról

Ahogy a külváros nem gettó, a külvárosban élő fiatalok sem a társadalom számkivetettje. Legalábbis ha a „számkivetés” fogalmának valamennyire is világos tartalmat adunk (ami manapság, figyelembe véve jelenlegi inflálódását, meglehetősen ritkán mondható el). Vagyis ha azt értjük ezen, hogy a lakosság egy részét világosan és egyértelműen elválasztjuk a többi résztől – az így *kitaszítottak* pedig minden vonatkozásban tökéletesen ki vannak zárva a társadalmi kapcsolatok játéktéréből, mivel sem jogaik nincsenek ahhoz, hogy részt vegyenek a közösség életében, sem a szükséges attribútumokkal és erőforrásokkal nem rendelkeznek. De a külvárosi fiatalok – ebben az értelemben legalábbis – olyannyira nincsenek kitaszítva semmiből, hogy túlnyomó többségük, éppen ellenkezőleg, nagyon is rendelkezik a francia nemzettestbe való tartozást jelentő és szavatoló két alapvető kiváltsággal (ha tetszik: előjoggal): politikai értelemben is, szociális értelemben is francia állampolgárok. Ezek a városi fiatalok az esetek túlnyomó többségében francia állampolgárok, s ennek semmi köze ahhoz, hogy mik az etnikai gyökereik. Így tehát – az

elv egyértelmű! – maradéktalanul rendelkeznek az ehhez kötődő valamennyi jogosultsággal: megilletik őket a politikai szabadságjogok, mint ahogy – a Köztársaság törvényeinek szellemében – az egyenlő bánásmódra igényt tartás joga is. Nagykorúvá válásuk pillanatában a jogok oly összességének válnak birtokosaivá (Tocqueville hajdan úgy fogalmazott: nemessé lesz, ki osztályrészeként tarthatja számon ezeket), mely korántsem jut ki mindenütt a világon mindenkinek – s Franciaországban is évszázadokig kellett küzdeni, hogy mindenkit megillessenek. (Úgy melleleg: a nőknek itt egészen 1945-ig kellett várniuk, hogy megkapják ezeket a jogokat.)

Továbbá azért sem tekinthetők kizárótnak ezek a fiatalok, mert a szociális állampolgáriság attribútumai is érvényesek rájuk. Védelemben részesülnek a legalapvetőbb társadalmi kockázatok: a balesetek, a betegségek, az erőforrásokhoz jutás teljes ellehetetlenülése ellen. Ezek a kiváltságok nem jártak „csak úgy” az embereknek. Ahhoz, hogy elfogadottá válják, hogy mindenkit megillessenek, sokkal többet és tovább kellett harcolni, mint a politikai állampolgáriság tudomásul vétetéséhez. Csak a második világháború végét követő időszakról kezdhetünk arról beszélni, hogy a széles körű szociális védelem, a mindenkire kiterjedő társadalombiztosítás a francia lakosság nagy többsége számára lesz elérhetővé, megteremtve így a szociális állampolgáriság alapfeltételeit. Az országba bevándorlóként került munkavállalók helyzete azonban egészen más volt (jóllehet idejöttüket az adott időszakra általánosan jellemző munkaerőhiány tette lehetővé s egyszersmind szükségessé). Egy olyan országban, mint amilyen Franciaország, ahol a francia „illetőség” és az állampolgáriság fogalma egymástól elválaszthatatlan, a bevándorlók jogainak kérdésköre – elsősorban azoké az idegen születésű férfiaké, akiknek az országban való tartózkodása ideiglenesnek látszott – kizárólag a munkaviszony fennállásán keresztül vetődhetett fel, anélkül, hogy rájuk a francia állampolgárság bármilyen értelemben is vonatkozhatott volna. Ami viszont a gyerekeiket illeti, velük kapcsolatban ez a korlátozás érvényét veszítette. Ezek a második (vagy harmadik) generációs fiatalok elvileg – mind a politikai állampolgáriság, mind a szociális állampolgáriság felől nézve – franciák, a francia állam polgárai. Megilleti őket a választójog, de megilleti az egészséghez való jog is, a társadalombiztosításhoz, a minimális szociális ellátásokhoz való jog is... Félve szögezem le – mert sokan félre fogják ezt érteni –, hogy azokhoz a nyomorgó tömegekhez képest, amelyek földgolyónk háromnegyedét benépesítik, ezeknek a fiataloknak a helyzete példátlanul privilegizáltnak mondható. Pedig ez egyértelműen így van. Nem a külvárosainkban nyilván föllelhető vészhelyzetek létét vonjuk kétségbe azzal, ha kijelentjük: ennek a nyomorúságnak egészen más a természete, mint az Afrikában, a brazil favallakban vagy az amerikai gettóknak föllelhető nyomor megnyilvánulásaiénak; más, mint az a nyomor, amely mindennapos valósága azoknak az országoknak, ahol a lakosság nagy része egyik napról a másikra vegetál szociális jogok nélkül, oktatási és egészségügyi közintézmények nélkül. A francia külvárosokban – ahogyan azt Christian Bachman és Nicole Le Guennec leszögezi – „...senki nincs a Semmibe kizárva. Olyan emberekkel találkozunk csak, akiknek nem jut rendszeresen megfizetett munka, akiket

a társadalom lenéz, mert mindenki alsóbbrendű társadalmi státust tulajdonít nekik, akik vagy különféle köz- és magán-támogatásokból tengetik magukat, amelyek ritkán mondhatók rendszeresnek, inkább többé-kevésbé véletlenszerűen jutnak el hozzájuk, vagy pedig a legalitás határát súroló megoldásokból.”²² Ezeknek a bonyolult helyzeteknek az értő elemzéséhez a „kítaszított szerencsétlen” fogalma nem sok segítséget kínál.

Ezek a fiatal városiak abban az értelemben sem kirekesztettek, hogy el lennének vágva a domináns francia kultúrától. Jóllehet családi környezetük révén részesei egyfajta öröklött „kettős kultúrának”, kultúrájuk alapjai kétségbevonhatatlanul franciák. Így például egy 1992-ben algériai származású fiatalok körében végzett felmérés adatai szerint 87 százalékkal válaszolt úgy, hogy neki a francia az anyanyelve, és csak 28 százalékkal beszélt arról, hogy ért arabul (vagy berberül); mindeközben a portugál származásúak 49 százaléka, a spanyol származásúaknak pedig 70 százaléka nyilatkozott úgy, hogy értenek a szüleik nyelvén. Ezek az algériai származású fiatalok éppen olyan túlnyomó mértékben bizonyulnak „világiaknak”, mint francia származású kortársaik: utóbbiak 70 százalékaival szemben az előbbiek 68 százaléka mondja azt, hogy nem tartozik semmilyen felekezetbe vagy nem gyakorolja vallását.²³

Ha a kultúra szón bizonyos értékekben és életformákban való osztozást értünk, ismételten arra kell jutnunk, hogy a külvárosi fiatalok éppen olyanok, mint a többi fiatal. Ha joggal beszélünk is „városi kultúráról”, ez nem ugyanaz, mint az antropológusok taglalta „szegénység kultúrája”, a viselkedésmódoknak, az életformáknak és az aspirációknak olyan fajta, változatlanul újratermelő beltenyészete, amely csak és kizárólag a lelegezetbebb helyzetű rétegek sajátja.²⁴ A városi fiatalok, éppen ellenkezőleg, nagyon is magukénak érzik a tágabb társadalom értékeit és aspirációit, legelsősorban is a fogyasztásra való hajlandóságot, a pénzhez jutás vágyát és a gazdagság külső jegyeinek megszerzésére való törekvést (mely utóbbiakat kedvtelve viszik túlzásba is). Az esetek túlnyomó többségében „átlagos”, „normális” életvitelre vágnak, mely jellemzőiben nagyon is idomul a polgári középosztályok értékeihez: család, gyerekek, valamelyes tehetség, megfelelés mindazoknak a rekvizitumoknak, amelyek azt jelzik: sikeresnek bizonyultál az életben.²⁵ Ami az esztétikai vonatkozásokat illeti, zenei ízlésükben és kulturális preferenciáikban ugyanolyanok, mint korosztályuk más tagjai (legalábbis a saját társadalmi közegükön, az alsóbb osztályokon belül). A frontvonalak olyannyira nem átvihetetlenek e vonatkozásban a külvárosi fiatalok és minden jelző nélküli kortársaik között, hogy az utcai kultúra olyan termékei, mint amilyen a *rap* is, saját jogukon tökéletesen betagozódtak a kereskedelmi kultúrába. Általánosabban fogalmazva, egyetérthetünk Cyprien Avenellel, aki szerint ezek a fiatalok gazdasági értelemben nagyon is szegényes kö-

22 C. Bachman és N. Le Guennec, id. mű, 488. old.

23 Marie-Claude Blanc-Chaléard: *Histoire de l'immigration*, Paris, La Découverte, 2001, 106. old.

24 Lásd Oscar Lewis: *Sánchez gyermekei. Egy mexikói család önéletrajza*. Európa, 1968.

25 Lásd C. Avenel, id. mű.

rülmények között élnek, de a gondolataik szünet nélkül a középosztályok kulturális javai körül járnak.²⁶

Láthatjuk tehát, milyen végletes leegyszerűsítések nyomvonalán fogalmazódnak meg azok a nap mint nap hajtogatott diskurzusok, amelyek ezekben a fiatalokban vad, teljesen deszocializált törzsi hordák tagjait kívánnák föllelni, ha ugyan nem egy, a francia kultúrától teljesen idegen, „arab-muzulmán” világ a saját áthatolhatatlan kultúrájába bezárkózó osztályosait. Holott ennek éppen az ellenkezője igaz: nagyon is át- meg átjárja őket a francia kultúra, vagy legalábbis az a része, amely generációjuk fiataljainak általános értelemben a kultúrát jelenti. Ez a kultúra a modernitás kultúrája, s olyannyira nincsenek bezárulva egy muzulmán kultúrába, hogy (csak az algériai származásúakat tekintve) több mint háromnegyedük nem is tud arabul. Nagyjából ugyancsak háromnegyedüknek legalább olyan távolságtartó a valláshoz való viszonya, mint nemzedékük hasonló korú fiatal keresztényeinek. Számos okból következően ők már nem kívánják (ahogy szüleik még kívánhatták) hogy „haza jussanak” – egy olyan földre, amely nekik egyáltalán nem hazájuk. Ha megilleti őket, hogy legyen hazájuk, azt Franciaországban kellene föllelteniük, s ha ritkán adódik, hogy teljes jogú polgárokként fogadják el őket ebben az országban, azért nem ők egyedül a felelősek, sőt, nem is elsősorban ők. Kétségtelen, hogy a különböző városnegyedekben léteznek olyan fiatalok, akár csoportba verődve is, akiket sosem látunk dolgozni, akik szembeszegülnek az uralkodó normákkal, s ezzel hivalkodnak is, agresszíven viselkednek, s nem ritkán bűnöző életmódot folytatnak. De ha valaki ezekből az aszociális magatartásokból próbál a „külvárosi fiatalokra” *általánosságban és átfogóan* érvényes értelmezési modellt eszközölni, az vagy tájékozatlan vagy rosszhiszemű.

Ezeknek a fiataloknak nem az a problémájuk, hogy *kívül* kerültek a társadalmon. Sem abban az értelemben, hogy az általuk belakott tér kívül esnék a társadalmon (a lakónegyed nem gettó), sem abban, hogy státusukat tekintve lennének kívül rajta (nagy többségük honpolgár és nem idegen). De *belül* sincsenek, mert semmiféle respekálható pozíciót nem foglalnak el benne, és sokuknak esélye sincs arra, hogy ilyenre szert tegyen. Ha cselekményeik a kétségbeesés lázadásának bizonyultak, az azért történhetett, mert szentül meg vannak győződve arról, hogy jövőjük: nincs; kilátásuk: semmi; megfosztva látják magukat azokról az erőforrásoktól, amelyek nélkül esélyük sem mutatkozhat arra, hogy a társadalom teljes jogú tagjai lehessenek. Számkivetettségük belső számkivetettség, mely arra hajtja őket, hogy a *visszajáról* éljék át azt a viszonyt, amelyet a francia társadalom által vallott értékek az ő lehetőségeikben is megtestesíteni látszanak, de amelyek számukra mindig beváltatlannak bizonyuló ígéretnek formájában jelentkeznek, s így mindig becsapva kell magukat érezniök. Ezt a paradox helyzetet kellene minél teljesebben megérteni: ennek az országnak a polgárai, francia lakosok, s mégis olyan megkülönböztető bánásmódban részesülnek, amely diszkvalifikálja őket.

Fordította Léderer Pál

26 Uo. 58. old.

**BASS LÁSZLÓ – DARVAS ÁGNES –
FERGE ZSUZSA – SIMON MIHÁLY**

A gyerekszegénység csökkentése továbbra is kulcskérdés

A Gyermekszegénység elleni Nemzeti Program első két évéről

A tanulmány a „Legyen jobb a gyermekeknek” Nemzeti Stratégia kistérségi alkalmazási kísérletéről szól. Bemutatja, hol tart ma a 2006 nyarán a szükségletek, a helyi erőforrások és a fogadókészség számbavételével elindított Szécsényi Gyerekesély Program, melyek a kitűzött céljai, valamint összefoglalja az eddigi történéseket, eredményeket és nehézségeket. A 2007 májusában országgyűlési határozatként elfogadott Nemzeti Stratégia egyes területein vannak előrelépések, komplex országos szintű megvalósítása azonban – főképpen a források szűkösségének következtében – nem problémamentes. Ezért is fontos, hogy egy hátrányos helyzetű kistérségben, a gyakorlatban szerzett tapasztalatok alapján lehessen továbbgondolni a gyerekszegénység csökkentésének feladatait. Az írás röviden beszámol a Nemzeti Stratégia háttéréről, aktuális lehetőségeiről és korlátairól, majd a helyi alkalmazási kísérlet elveit, fejlesztési területeit, tágabb vonatkozásban egy hátrányos helyzetű kistérség – az ország számos más területére jellemző – kedvezőtlen helyzetét tárgyalja.

Az Esély 2006. 2. számában jelent meg A Gyermekszegénység elleni Nemzeti Program. A kormányzati felkérésre készült tervezet 2006 márciusában összefoglalta azokat a javaslatokat, amelyek a gyerekszegénység csökkentését, újratermelődésének korlátozását szolgálják. Az első anyag felvázolta a hosszú távra, legalább egy generációnyi időre tervezett program fő irányvonalait, és részletesebben kidolgozta az első három év teendőit. A kormányzat e program alapján kidolgozta és a parlament elé terjesztette a „Legyen jobb a gyermekeknek” Nemzeti Stratégiát, melyet az országgyűlés 2007 májusában a parlamenti pártok szinte egyhangú egyetértése mellett elfogadott.

A Nemzeti Programot az MTA keretében 2005 végén létrehozott Gyerekprogram Iroda (GYEP Iroda) munkatársai állítottak össze, számos szakértő és civil szervezet közreműködésével. A Nemzeti Stratégia elfo-

gadása óta az Iroda az MTA–MEH közötti együttműködés keretében működik, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetben belüli önálló egységként.¹ Általános feladatai a Nemzeti Stratégia megvalósításához kapcsolódnak. Fő kötelezettségei a gyermekek helyzetének folyamatos vizsgálata saját kutatásokkal és más kutatások eredményeinek gyűjtésével; a Nemzeti Stratégia megvalósulásnak kísérése követéses vizsgálatokkal, indikátorok kidolgozásával, a monitorozási folyamatokban való részvétellel; a Stratégia „gördülő tervezésének” előkészítése; a Nemzeti Stratégia gyakorlati megvalósítására irányuló alkalmazási kísérlet folytatása, a következtetések becsatolása a tervezésbe; a Stratégia iránti társadalmi érdeklődés élénkítése, az ehhez kapcsolódó tevékenységek nyilvánosságának biztosítása.

A GYEP Iroda erejéhez mérten igyekszik eleget tenni e feladatainak. A Stratégia induló éveiben regisztrálta, hogy (elsősorban a konvergencia program kényszerei miatt) a hazai és európai forrásokból túl kevés jut a gyerekprogram megvalósítására. Az is világossá vált, hogy mind a hazai, mind az európai cselekvéseknél a célratörő beavatkozás egyik gátja a különböző szintű (tárcaon belüli, tárcaközi, intézményközi stb.) együttműködések hiánya. A másik pedig az, hogy a közpolitika felelősei nem számolnak azzal, hogy a legjobb szándékú rendeletek (különösen, ha különböző érdekűközéseket akarnak kezelni) sem valósulnak meg a remélt módon, ha meghozatalukat nem követi a megvalósulást segítő és követő emberi-szakmai figyelem, amely képes a rendelkezés nyomán felmerülő konfliktusokat is kezelni.² A gyerekek és családjaik helyzete a kellő koncentráció hiányában 2001–2007 között hullámozott: 2005-ig a gyermekes családok szegénysége inkább csökkent, azóta ismét több szempontból növekszik.

Mindezek a problémák azt a meggyőződést alakították ki a GYEP Iroda munkatársaiban, hogy a gyakorlati, a „kicsinybeni” kipróbálás nélkül nem tudunk meggyőzően érvelni a program megvalósíthatósága mellett, és nem tudunk új módszereket találni. Ezért kezdtük meg a „Szécsényi alkalmazási kísérletet”, a program komplex alkalmazását egy rossz helyzetű, de áttekinthető nagyságú, az ott élőket mozgósítani képes kistérségben. A 2007 elején induló ún. szécsényi kísérletről kezdetűl tudtuk, hogy országos léptékű problémák (pl. iskolareform) megoldására képtelen, és hogy legalábbis a kezdeti időkben nagyon kevés külső forrásra számíthat. A program tényleges kezdetét a kistérséggel együtt elkészített és 2006 szeptemberében benyújtott Norvég Pályázat megnyeréséhez és forrásainak megnyílásához kapcsoltuk. Előzetes információk szerint (miután 2007 októberében a pályázat nyertesek közé kerültünk) 2008 májusában reméltük a pályázat indulását. Sajnos 2008 nyarán sincs még döntés. A szűkös források ellenére szükségesnek láttunk egy – a nagyobb munkákat előkészítő – közös tanulási folyamatot, a kistérségben meg-

1 Ez az írás az MTA GYEP iroda munkatársaiban és szakértőiben (www.gyerekesely.hu) kistérségi fejlesztésre vonatkozó tapasztalatait, anyagait, összefoglalóit, tanulmányait alapján készült összefoglalás.

2 A konfliktusokat gerjesztő rendeletek egyik példája az iskolai körzethatárok átrendezése. Az adminisztratív munkákon kívül kevés történt a tanárok, szülők, diákok véleményének megismerésére, számukra is elfogadható megoldások kidolgozására.

hetősen általános reménytelenség változtatása érdekében is. Ebben az időszakban tulajdonképpen csak megalapozó munkák folytak. Az előkészítő tanulási folyamatra részben azért volt szükség, hogy a Norvég Pályázat kedvező megítélése esetén a kistérség azonnal meg tudja kezdeni, majd időben teljesíteni tudja a vállalt feladatokat. Ugyanakkor az is indokolta a korai kezdést, hogy a Norvég Pályázat érdekében létrehozott konzorciumon belül Szécsényben is komoly elköteleződések és nagy várakozások születtek. Ha a közös munkát legalább takaréklángon nem folytatjuk, ezek az energiák elhamvadtak volna, és aligha lehetett volna őket újból életre lehelni másfél-két év elteltével. A jelen tanulmány nem írja le a teljes szécsényi kísérletet, amely megtalálható a GYEP honlapján (www.gyerekesely.hu). Ott nyomon követhető, hogy a kistérségben a Nemzeti Stratégia fejlesztési területeinek megfelelően elindultak egyes szolgáltatások, kialakultak együttműködések a helyi döntéshozókkal, szakemberekkel, és számos civil szereplővel. Világossá vált számos kezelendő (nehezen kezelhető) feszültség. A forrásigényes foglalkoztatás és lakáshelyzet terén nem nyílt lehetőség hatékony beavatkozásokra. Az eredmények és buktatók részletes ismertetése helyett ebben a cikkben összefoglaljuk azokat a háttér-tényezőket, amelyek a szécsényi kísérletet elkerülhetetlenné és országos fontosságúvá teszik, továbbá azokat az alapelveket, amelyeket a másfél éves munka során kidolgoztunk, alkalmaztunk, és amelyeket hasonló komplex területi fejlesztéseknél általában is használhatónak tartunk.

A kistérségi kísérletet sürgető tényezők

Kormányzati kezdeményezések

A gyermekek és családjaik helyzetét makro-folyamatok és kormányzati cselekvések egyaránt befolyásolják. A közpolitikai lépések önálló hatását nehéz becsülni. Számos intézkedés, rendelkezés érintette a gyermekes családokat, de kérdéses ezek egymással összehangoltsága, illetve a Nemzeti Stratégiához való viszonyuk.

Kétség kívül vannak kedvező fejlemények. Több kormányzati központi program célkitűzései összhangban vannak a „Legyen jobb a gyerekeknek” országgyűlési határozatban foglaltakkal és így módon segítik a Nemzeti Stratégia megvalósulását. Hangsúlyossá váltak az iskola fejlesztésére, ezen belül az esélyegyenlőtlenségek és szegregáció csökkentésére irányuló erőfeszítések. Kiemelendő az Oktatási Kerekasztal működése és programja³, az OKM Új iskola, Új tudás elnevezést viselő javaslatai⁴, a Bűnmegelőzési Program keretében évek óta folyamatosan történő fejlesztés-

³ A javaslatokat összefoglaló ún. Zöld Könyv első, nem végleges változata elérhető az Oktatási Kerekasztal honlapján:

<http://oktatas.magyarorszagholnap.hu/images/Zkonyv.pdf>

⁴ A program vitaindító anyagai elérhetőek az OKM honlapján: (<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=2011>)

tések⁵, az idén újraéledő Közös kincsünk gyermekegészségügyi program⁶, az OBH gyermekjogi kezdeményezései⁷. És természetesen vannak különböző, a gyermekes családokat is segítő foglalkoztatási programok a családtámogatások és segélyezés rendszerében, továbbá a szociális szolgáltatások és ellátások rendszerében folyamatosak az olykor jelentős módosítások. Ezeknek az intézkedéseknek a hatáselemzése sajnos esetleges. A változások gyakran gyorsabban következnek be, mint ahogy az előző rendelkezés értékelése megtörtént volna. Külön probléma, hogy a Stratégia ide vonatkozó előírása, hogy ti. „(a)z állam szintjén szervezetileg is biztosítani kell a gyermekek érdekének prioritását például azzal, hogy a gyermekszegénység ügye kiemelt mérlegelési szempont legyen minden kormányzati döntés esetében” nem valósul meg. Ezért a változások sajnos nincsenek mindig összhangban a program alapelveivel és értékeivel.

A pozitív törekvések eredményességének súlyos korlátja a forráshiány. A Stratégia megszületése ellenére a Gyermekszegénység elleni Nemzeti Program megvalósulása – elsősorban a konvergencia program kitüntetett szerepe miatt – az elmúlt évben háttérbe szorult. Kevés a hazai forrás; az európai forrásokért folyó éles küzdelemben a gyermekszegénység ügye melletti erők egyelőre gyengének bizonyulnak; továbbá nagyon nehéz feladatot jelent az ágazati struktúrára berendezkedett magyar közigazgatásban komplex fejlesztéseket, összehangolt reformokat, ágazati és szakmai együttműködéseket igénylő programot megvalósítani.

Központi költségvetési források csak nagyon korlátozott mértékben állnak rendelkezésre. Már a gyerekekkel kapcsolatos költségvetési kiadások 2007. évi, megközelítőleg 30 Mrd Ft-os emelkedése sem közelítette a Gyerekprogram Iroda számításai szerint minimálisan szükséges összeget (80 Mrd Ft). 2008-ban ehhez képest is romlott a helyzet. A kormányzat hároméves cselekvési terve nagyon sok gyermekszegénységgel kapcsolatos feladatot tartalmaz, amelyek különböző tárcáknál, illetve az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) Operatív Programjaiban (OP) jelennek meg. 2008-ban a közvetlenül e célra fordított költségvetési többletkiadás azonban összesen csak 8 Mrd Ft, amely a többgyerekesek családi pótlékának emelését, valamint az ingyenes gyereketkeztetés kisebb kiterjesztését szolgálja.

Költségvetési források hiányában az európai uniós források szerepe felértékelődik. Kedvező fejlemény volt, hogy az ÚMFT tervezésének egy időszakában megjelentek az ún. zászlóshajó programok, köztük elsőként kiemelve a Gyerekesély hajó. A hajó azonban végül szinte rakomány nélkül maradt, a zászlóshajók pedig eddig csak (kevésbé hatékony) kommunikációs eszköznek bizonyultak az uniós források felhasználásán alapuló, komplex társadalmi problémákra irányuló fejlesztések megvalósításában.

Már említettük, hogy a kormányzati erőfeszítések is alapvetően az

⁵ A Bűnmegelőzési program anyagai megtalálhatóak a következő honlapon: <http://www.bunmegelozes.hu/>

⁶ a Nemzeti Csecsemő- és Gyermekéegészségügyi Program dokumentuma letölthető a www.eum.hu/download.php?docID=2870 linkről

⁷ A gyermekjogok ismeretét az érintettek, és így a gyerekek körében is terjesztő honlap elérhető a <http://www.gyermekjogok.obh.hu/> címen

ágazati logikához igazodnak. Az ágazatközi összehangolásra jött létre az irányítás legfelső szintjén, a MEH-en belül egy önálló egység (Gyerekesély Iroda), amely azonban összehangolásra leginkább az Európai Unió nyitott koordinációs módszerét használja. Ez a módszer nem támaszt jogi kötelezettségeket. Így e felső szintű szervezeti egység ellenére az ágazatközi, a társadalmi célokhoz igazodó komplex megközelítés, együttműködés nagyon nehézkes maradt.

Sajnos a társadalmi kérdéseket illetően sem sokkal jobb a helyzet az európai pénzek felhasználásával. Elöljáróban hangsúlyozzuk, hogy az ÚMFT módszereivel kapcsolatos kérdőjeleink az általunk leginkább ismert társadalmi programokra vonatkoznak. A kritikák és kérdőjelek műszaki fejlesztéseknél valószínűleg kevésbé, vagy nem érvényesek.

A gyerekesély program részesedése az európai pénzekből

Az átfogó társadalmi problémák megoldására irányuló stratégiák mindig bonyolultak. Az érdemleges eredményekhez következetes, távlatos, rövidebb és hosszabb távban is gondolkodó közpolitikák, jelentős erőforrások és sokféle társadalmi, közösségi együttműködés szükségesek. A közpolitikának képesnek kell lennie a rövidebb és hosszabb távú célok megjelölésére, és az ennek megfelelő cselekvések meghatározására úgy, hogy közben számol a különböző külső feltételek bonyolult hatásmechanizmusával. Ez az itt központi kérdésként kezelt, európai pénzeket felhasználó nemzeti fejlesztési politikára is érvényes.

Elvileg az ÚMFT módszere – stratégia meghatározása, ebből levezetett operatív programok, ezeket megvalósíthatóvá tevő 2–3 éves cselekvési tervek, ezeket szolgáló konstrukciók, ezekből kibontott konkrét programok, végül a konstrukciókat konkrétan megvalósító intézkedések (projektek) – megfelel ennek a közpolitikai felfogásnak. *Az elvi megfelelés a bonyolult társadalmi problémák esetében csorbát szenved.* Ennek sok, itt nem elemezhető – általában is túl kevésbé elemzett – oka van.

Az egyik legfontosabb ok a Társadalmi Megújulás Operatív Programon (TÁMOP), valójában az egész ÚMFT-n áthúzódó ágazati szemlélet. Noha az ÚMFT háttér-elemzése és súlypont-képzése komplex és reálisan tükrözi az ország alapvető problémáit, az operatív programok alapvetően ágazati jellegűek, tárca-szemléletűek és tárca-felelősségűek. Így nem az a kérdés, hogy az ország egyes intézményei stb. mit tudnak hozzátenni a foglalkoztatás növeléséhez mint súlyponti stratégiai célhoz, hanem az, hogy az egyes tárcáknak a saját Operatív Programjában (OP-ben) vállalt „profiljába” mennyire férnek el ilyen kérdések. Ennek következtében az összes OP-ben szereplő, összes foglalkoztatás-növelés jóval kevesebb, mint amire szükség lenne, és mint amire az ország képes lenne. Ugyanakkor a tárcák egyfelől saját kompetenciájukat igyekeznek bővíteni, másfelől a tárcaközi együttműködést jó esetben marginális kérdésnek tekintik. Ezzel szükségszerűen jönnek létre nehezen kezelhető párhuzamosságok. (Például a képességek korai fejlesztése és mérése, a digitális szakadék csökkentése stb. ügyekben.)

A törések szinte minden lépésnél kivehetők: az alacsonyabb szint elemei-

nek „összege” rendre kisebb, mint az eggyel feljebbi szinten még megnevezett cél. Az adott szinten és időkorlással javasolt mutatók egyre szegényesebbek, egyes projekteknel már szinte semmitmondóak (indikátor lehet a megtartott konferenciák, a kiadott információs lapok stb. száma). A legnagyobb törést – ismételjük, társadalmi programok, stratégiák esetében – az utolsó lépcsőnél találjuk, amikor a konstrukció projektekben, az esetek többségében pályázat útján elérhető projektben konkretizálódik.

A helyzetelemzés, az erre épülő stratégia és az OP-ok közötti töréseket pontosan dokumentálja a Tárki elemzése, amelyet az NFÜ felkérésére készített „Az Új Magyarország Fejlesztési Terv Operatív Programjainak horizontális ex-ante értékelése” címmel. A társadalmi integráció és esélyegyenlőség kapcsán például a következőket írják (4. fejezet, Összefoglalás)⁸:

„Az Operatív Programok összességét tekintve a hátrányos helyzetűekre gyakorolt hatás szempontjából alapvetően kétféle értékelést adhatunk:

- egyfelől jellemző az inkább csak kötelességszerű említés, az esélyegyenlőség szempontjának „kipipálása” főként azokban az Operatív Programokban, amelyek területe közvetlenül nem kapcsolható a hátrányos helyzetekhez vagy annak valamely megnyilvánulási formájához, holott sok esetben lenne mód a hátrányos helyzetűek szempontjából releváns „leágazásra”;

- másfelől az ágazati OP-ok közül a hátrányos helyzetűekkel hivatalból foglalkozó TÁMOP és TIOP, valamint a ROP-ok (Regionális Fejlesztés OP) többségének egyes intézkedései veszik komolyan a hátrányos helyzetűek felzárkóztatásának igényét bizonyos kitűzött céljaikon keresztül, amelyeket alapvetően pozitívan értékelhetünk, ugyanakkor ezek gyakran mégsem tekinthetők komolyan a tervezett intézkedések ellenőrzését és hatékonyságának mérését célzó indikátorok hiányosságai miatt.”

Nincs információnk arról, hogy a Tárki elemzése nyomán lényeges változtatások történtek volna az OP-okban.

Ismert, és valamennyire kezelhető további nehézség az, hogy a projektekhez pályázni kell. Az anomáliák egy része köztudott, de kevés a következtetés. Eddig például nem elemzett kérdés az, hogy mit jelent, ha a *kedvezményezett* rendre más, és természetesen magasabb társadalmi státusú, mint a *célcsoport*. (Ez gazdasági, műszaki projekteknel nem így van.) Az eddigi tapasztalatok megkövetelik az eddigi pályáztatási rendszer mélyreható átalakítását. Sok (akár néhány tucat) pályázó esetén kipróbálható módszer lehet akár egy szabályosan lépcsőzött és rétegezett (kistérségi vagy települési, településrészi) területi mintából való véletlen kiválasztás. Ennek kimenete gazdaságosabb és valószínűleg igazságosabb lenne, mint egy, az erőforrások mai eloszlását követő torz pályáztatás. A véletlen kiválasztás módszerére számos nemzetközi precedens is van. A probléma ismert, itt nem foglalkozunk vele.

Kevésbé tisztázott, hogy mit is jelent a projekt-rendszer. Pontosabban:

⁸ Az Új Magyarország Fejlesztési Terv Operatív Programjainak horizontális ex-ante értékelése. 1/2. kötet: Összefoglaló megállapítások. Budapest, 2007. március 21., 27. oldal.

kezd megjelenni a kérdés szakirodalmában. Az eddig levont, gyakran külföldön és itthon egyaránt érvényes következtetések nyugtalanítóak, ám eddig nálunk nem váltak közbeszéd témájává.⁹ A projekt nagyon alkalmas olyan problémák kezelésére, amelyek reagálnak a direkt beavatkozásra; amelyeknél van időben is, tematikailag is jól lehatárolható és jól mérhető (indikátorokkal is jól kontrollálható) cél; a külső feltételek interaktív hatása beszámítható és kezelhető; nincs, vagy nem nagy befolyású a folyamatok sorrendisége (a projekt időben elszigetelhető más változásoktól); a lehatárolt cél megvalósításához nincs szükség szinergikus kapcsolatokra stb.

A társadalmi problémák jelentős része nem ilyen. Ezért volna különös szükség rugalmasabb, a kedvezményezettek szükségleteihez jobban igazodó, a külső feltételekkel jobban számoló, a szinergikus hatásokra építő komplex programokra. A „társadalmi megújulás operatív program” eredetileg két komplex programot tervezett, az egyik a területi egyenlőtlenségek csökkentését szolgálta volna a leghátrányosabb helyzetű kistérségek felemelésével, a másik a gyerekszegénység csökkentését.

A leghátrányosabb helyzetű kistérségek területi felzárkóztató programja két éve vergődik, jelenleg válságban van, de még folyik érte a küzdelem a Nemzeti Fejlesztési Ügynökségen (NFÜ) belül. A „Gyerekszegénység zászlóshajó”-nak sosem volt az NFÜ-n belül gazdája. Céljainak közvetlen érvényesítését (három csekély forrásigényű, időben egymásra épülő TÁMOP program kivételével¹⁰) az NFÜ értékelések azzal helyettesítik, hogy a gyermekek érdekeit (is) szolgáló minden program forrásait együttesen veszik figyelembe. Ilyen módon (papíron) 150–200 milliárd Ft-ot is elérhet az a forrásmennyiség, amelyet az ÚMFT erre a célra szán. A közelítés hiányossága az, hogy a „gyerekekre” fordított források felhasználásán belül ismeretlen marad az elköltött források társadalmi csoportok közötti eloszlása, lehetetlen nyomon követni a gyerekszegénységgel és ennek újratermelésével kapcsolatos hatásokat, tehát azt is lehetetlen megtudni, hogy milyen kormányzati/közpolitikai eszközök segíthetnek a probléma megoldásában.

Az Irányító Hatóság (IH) egyre kevésbé látja lehetőségét annak, hogy komplex társadalmi programokat lehessen napirendre tűzni. Ennek egyik oka, hogy az IH attól tart, a komplex program a szokásosnál könnyebbé teszi párhuzamos pályázatok, megkettőzött tervek benyújtását. Ennek elkerülése azonban viszonylag könnyű. A csereháti UNDP program egy fontos eleme volt a Szociális Fejlesztési Forrásközpont létrehozása. Ennek egyik feladata a pályázatok folyamatos monitorozása, átfedő pályázatok elkerülése, hiányzó pályázatok ösztönzése volt. A pályázati rendszert egy kistérség szintjén nagyságrendekkel könnyebb, pontosabban *lehetséges* áttekinteni. Felülről, országos szintről nézve ilyen részletes áttekintésre

⁹ Kovách Imre (2007): A fejlesztéspolitika projektjesztése és a projekt-osztály. *Szociológiai Szemle*, 2007. 3–4. sz. 214–222. o.

¹⁰ A TÁMOP 5. prioritása, A társadalmi befogadás, részvétel erősítése keretében a 2007–2008-as Akciótervben szereplő és megvalósuló 5.2.1-es intézkedés (Gyerekesély programok megalapozása), valamint a jelenleg még nem végleges 2009–2010-es Akciótervben szereplő 5.2.2-es (A Biztos Kezdet program kiterjesztése) és 5.2.3-as (Integrált és komplex helyi programok a gyerekszegénység csökkentésére) intézkedés

semmilyen lehetőség nincs, illetve annak költségei óriásiak, eredményei bizonytalanok lesznek. Ezért javasoljuk, hogy az IH vállalja fel (a lehető legsürgősebben) a térségi (kistérségi) komplex programokat (Leghátrányosabb helyzetű kistérségek programja és Gyerekprogram.) Ennek hiányában úgy látjuk, hogy az ÚMFT társadalmi integrációs, illetve esélyegyenlőtlenségeket csökkentő céljainak megvalósulása kockázatos.

Komplex tervekről van szó, amelyek megvalósítása csak fokozatosan, és sokféle együttműködéssel valósulhat meg. Országos célokról beszélünk, de ezek egy részének építését csak az alapoknál lehet elkezdeni. Pontosabban: a jogszabályi környezet korszerűsítése, a jogszabályok megfelelő alkalmazásának, továbbá a központi költségvetési forrásoknak a biztosítása a központi „állam” dolga. Az intézmények konkrét működése, a különböző viszonyok változása új szemlélet formálásával csak helyben – településeken, intézményekben – valósulhat meg. A Nemzeti Stratégia sikerének konkrét feltétele, hogy minden *helyi közösség* felismerje az ügy fontosságát, saját szerepét, lehetőségeit, érdekeit, hogy a helyi társadalom, a helyi igazgatás, a civilek, egyházak, szakemberek, polgárok, elsősorban talán a szülők, és mindenki, aki a gyerekekkel foglalkozik, magukénak tekintsék az ügyet, és együtt dolgozzanak ennek érdekében.

A helyi alkalmazási kísérletek céljai

Minden helyi közösség más: a Gyermekszegénység elleni Nemzeti Program széles keretein belül mindegyiknek ki kell jelölnie saját helyi prioritásait, a közösséggel együtt ki kell dolgoznia a stratégiába illeszkedő közös célokat, és ezeket kell a kistérségben megvalósítani. (Ezért hívjuk a *Szécsényi Gyerekesély Programot* alkalmazási kísérletnek, és nem „modellkísérletnek”.) Minden településen és minden kistérségben cél a gyermekszegénység minden formájának csökkentése, a gyermekes családok helyzetének javítása, egy, a gyermekek érdekeire érzékeny szemlélet kialakulásának elősegítése minden érintett, minden szereplő körében. A helyi programok alkalmatlanok lehetnek a nagy ellátórendszerek (szociális támogatások, társadalombiztosítás, oktatás- és egészségügy stb.) reformjára, a jogi környezet radikális változtatására, a költségvetési források átcsoportosítására. Ugyanakkor egyedülállóan alkalmasak arra, hogy az egyes intézmények működését gyerek- és családbarátabbá tegyék, hogy a gyakorlatban megvalósítsák a szegregáció enyhítését, majd felszámolását, hogy megfelelő információt juttassanak el mindenkire, hogy feltérképezzék, milyen szolgáltatási szükségletei vannak egyes csoportoknak, családoknak, egyéneknek.

A kistérségi programok a célok megvalósításánál alapvetően arra törekedhetnek, hogy (egy tág látókörű kistérségi jövőképhez illeszkedve, amelyről még szólunk)

- koncentráljanak jelentős erőket a legfontosabb kitörési pontra, a *gyermekek fejlesztésére*; a fejlesztés kezdődjön életük legkorábbi szakaszától, és fogja át a tanítás, nevelés, képzés intézményeit és szereplőit;
- *optimalizálják* (szakmai színvonalukat, elérhetőségüket, hatékonyságukat)

gukat tekintve) a gyerekes családok számára nyújtott (egészségügyi, oktatási, szociális, munkaügyi stb.) szolgáltatásokat;

- segítsék a közösségekre épülő termelési és fogyasztási modellek elfogadását és elterjedését a térségben; ennek révén
- segítsék elő a fenntartható társadalmi fejlődést biztosító keretek, módszerek, eszközök kialakulását; továbbá
- jelentősen bővítsék a munkaerő-piaci helyzet javítását szolgáló feltételrendszert, valamint a helyi szükségletekre szabott szolgáltatásokat;
- segítsék elő a harmonikusabb, kirekesztés és előítélet mentesebb társadalmi együttélést;
- segítsék elő a demokratikus, részvételre és együttműködésre épülő döntéshozatalt és döntésmegvalósítást.

A Szécsényi Kistérség a leghátrányosabbak között

A Szécsényi Kistérség az Észak-Magyarország Régióban található. Nógrád megye legkisebb statisztikai-területfejlesztési térsége, amely a legújabb besorolás szerint¹¹ nincs ugyan az ország lakosságának 10 százalékát kitevő 33 leghátrányosabb kistérség között, de fejlettségi sorrendben a 35. leghátrányosabb helyzetű.

A szegény családok arányának alakulása 2004–2008 között (%)

A kistérség – foglalkoztatási, gazdasági, szociális, infrastrukturális és társadalmi indikátorok alapján kialakított – komplex mutatójának értéke 2,19 pont¹², amely jóval az átlag alatt marad (2,90 pont), ugyanakkor

11 A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása a 67/2007. (VI. 28.) OGY-határozat és a 2007. évi CVII. Törvénnyel módosított 2004. évi CVII. Törvény, illetve a 311/2007. (XI.17.) Kormányhatározat alapján.

12 Az öt terület (gazdaság, infrastruktúra, társadalmi és szociális helyzet, foglalkoztatás) összesen 31 adatát összegző komplex mutató értéke 1 és 5 között lehet.

mindössze 0,2 ponttal magasabb, mint a 33 leghátrányosabb kistérség sorát záró lengyeltóti kistérség (2,17 pont). Kitekintve a kistérség határain túlra; mind a megye, mind a régió az ország leghátrányosabb helyzetű térségei közé tartozik. A 20 200 lakosú kistérség központja Szécsény város 6359 fős népességgel. A többi tizenkét község lakosság száma 380 és 1900 fő között változik. Legkisebb az ófalujáról ismert Hollókő, legnépesebb a szintén a palóc centrumhoz tartozó Rimóc.

Az országos adatok szerint 2005–2008 között a gyermekes családok mintegy 15–20 százaléka élt a medián jövedelem 60 százaléka alatti jövedelemből. A Szécsényi Kistérségben ennél az aránynál jóval nagyobb mértékű a gyermekek szegénysége: 2007-ben megközelítette a 40 százalékot, azaz kétszer magasabb volt az országos értékeknél. 2008-ra a szegény családok aránya tovább nőtt a kistérségben.

A gyerekek csaknem 50 százaléka segélyezési küszöb alatti, a nyugdíjminimum 120 százalékának megfelelő egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartásban él. E családok közül igen sokan küzdenek megoldandó szociális, vagy a gyermekekkel kapcsolatos problémákkal. A lakáshelyzet kedvezőtlen, jelentősek a lakásfenntartási problémák. Egyes településeken vízhiánnyal küzdenek. A foglalkoztatott nélküli háztartások jelentős száma ellenére a rendszeres szociális segélyhez kapcsolódó szociális támogató tevékenység csaknem teljesen hiányzik a szolgáltatások köréből. A háztartások jelentős adósságokkal terheltek, ismert jelenség az uzsora és az utóbbi időszakban a Providentnél történő jelentős eladósodás. Adósságkezelési szolgáltatás a kistérségben nem működik. Az iskolába már nem járó, de még nem is dolgozó, csellengő fiatalok – szolgáltatások hiányában – lényegében ellátatlanok. A szociális támogatórendszer fejletlen, a problémák jelentős részére nem tud reagálni.¹³

Az SZGYP fejlesztési területei

A Szécsényi Gyerekesély Program hét fejlesztési területet foglal magában, amelyek együttműködése, komplexitása a megvalósítás szempontjából alapvető fontosságú. Az SZGYP célja, hogy javítsa a gyerekek és családjaik életfeltételeit, életminőségét, és hogy az eddiginél jobb, vagy új szolgáltatásokat nyújtson, mindezzel elősegítve a szegénység és társadalmi kirekesztődés csökkentését, illetve azok újratermelődésének mechanizmusainak megszakítását. Az altevékenységek – a gyerekek életkorának megfelelően korcsoportonként – a 0–18 év közötti gyerekeket és fiatalokat szólítják meg, de a program bizonyos területein a szülők is célcsoportját jelentik.

1. A szülők foglalkoztatási esélyeinek javítása, munkahelyteremtés.
2. Szociális és gyermekjóléti szolgáltatások fejlesztése a szegénységben élő gyerekes családok problémáinak hatékonyabb kezelése érdekében.
3. A gyermekek táplálkozásának, egészségügyi ellátásának javítása.

¹³ A Szécsényi Kistérség helyzetéről részletesebb képet ad Bass László: Egy év – szociális problémák változásai egy hátrányos helyzetű kistérségben című tanulmánya, mely az Esély 2006/4-es számában jelent meg.

4. A korai képességfejlődés biztosítása és a sikeres iskolakezdés előkészítése a „Biztos Kezdet” Program működtetésével és óvodai fejlesztéssel.

5. A közoktatás fejlesztése a deszegregáció és a sikeres középiskolai továbbtanulás érdekében.

6. Ifjúságfejlesztés, közös terek, szolgáltatások és programok a fiatalok társadalmi részvételének javítása érdekében.

7. Információs társadalom fejlesztése.

Helyi alkalmazási kísérletek elvei és azok érvényessége az első tapasztalatok alapján

A Nemzeti Stratégia helyi (kistérségi) megvalósításához szükségesnek tartottuk egy elvi keretrendszer végiggondolását. Az elvek részben a Stratégia általános elveit veszik alapul, részben a helyi közösséggel való együttműködés során fogalmazódtak meg. Természetesen nem arról van szó, hogy ezeknek és csakis ezeknek az elveknek kell érvényesülniük egy-egy kistérségi alkalmazásnál. Eddigi tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy a működési elvek konszenzusos tisztázása hasznos, másfelől az alábbiakban megfogalmazott elvek érvényesnek, a közös munkát segítőknek bizonyultak.

(1) Helyi közösségek fontossága

A Program sikerének feltétele, hogy minden helyi közösség felismerje ennek életbevágó fontosságát, hogy a Nemzeti Program széles keretein belül kijelölje *a maga feladatait*, kidolgozza a helyi prioritásokat, átláthatóvá, közös üggyé tegye e célokat. A gyerekek esélyeit javító program elemeinek és *a program egészének* a kistérségben lakók, *a kistérségben meglévő kisebb-nagyobb közösségek* (elsősorban a *program célcsoportjai*) *alanyai*, nem pedig tárgyai. A program *az ő saját programjukként valósul meg*, a megvalósulás során a külső szakemberek (legyenek a programalkotás részesei, egy programiroda szakemberei, bármilyen státusú kutatók, oktatók, vezető szakemberek) csak az *ő* segítők, tanácsadók lehetnek.

Nem véletlenül szerepel ez az elv az első helyen: bizton állíthatjuk, hogy a települési lejtőn való csúszás megállításában, a szegregáltság különféle formáinak felszámolásában, a gyermeki kirekesztettség, szegénység felszámolásában *a legfontosabb erőforrás a helyi közösség*. A kistérség társadalmának, gazdaságának egyes mutatói azért olyan lehangolóak, mert egy deprivált, reményvesztett térségről van szó, mely a mindennapi túlélésért küzd. A mutatók éppen a helyi közösség belső erőforrásainak hiányát mutatják.

A máról holnapra való lét egyik sajátossága, hogy elvész a stratégiai gondolkodás, a tervezésre való képesség és kedv. Az ilyen és ehhez hasonló kistérségekben részben hiányoznak a döntéshozók által elfogadott, társadalmilag megvitatott, hosszú távú fejlesztési alapstratégiák.

Az eddig elkészült, ilyen jellegű dokumentumok – területfejlesztési

stratégia, vidékfejlesztési stratégia, turisztikai fejlesztési koncepció stb. – a legtöbb hátrányos helyzetű kistérségben a kistérségi társulás megrendelésére, külső cégek által készített anyagok, melyek vagy pályázati fejlesztések, vagy jogszabályi kötelezettségek miatt készültek el. A kistérségi döntéshozók, szakmák általában nem vesznek részt egyenrangú félként a tervezésben, kizárólag adatszolgáltatói szerep jut számukra.

Szécsény Kistérségében például ebből adódóan a közoktatási stratégiaalkotás elmaradt. A közoktatási intézményfejlesztési-működtetési intézkedési tervet a kistérségi társulás ugyan elfogadta (törvényi kötelezettségből eredően), ez a terv azonban a stratégiai elemeket nélkülözi. Az esélyegyenlőségi tervek kifejezetten a pályázatok által kötelezően megkövetelt mellékletként jelennek meg. A többi területen ugyanez a helyzet: nincsen szociális szolgáltatásfejlesztési koncepció, nincsen ifjúságfejlesztési stratégia, és egyáltalán a települési önkormányzatokra jellemző, hogy az elfogadást követően a településfejlesztési koncepció is „asztalfiók” dokumentum marad. Mindez teljesen érthető a forráshiányos, csak homályos jövőképpel rendelkező, feladatokkal túlterhelt önkormányzatoknál. A probléma az, hogy – mint olyan sok más esetben – a törvényhozó megelégszik a jogszabály meghozatalával, és nem követi annak megvalósulását, illetve megvalósíthatóságát.

A helyi közösség egy kistérségi szintű programnál értelemszerűen a kistérség településeinek közösségeként értelmezendő. A kistérségi identitás, a kistérség mint közösség kialakulása azonban még gyerekcipőben jár.

Az önkormányzatok társulási együttműködése a területfejlesztési törvény elfogadását követően indult meg (1997) intenzívebb formában. Jellemző, hogy a társulási törvény közös intézményfenntartás, hatósági feladatellátást célzó társulási formáit az önkormányzatok csak szórányosan alkalmazták. Együttműködések leginkább települési- és területfejlesztések kapcsán alakulnak ki, az önkormányzatok kistérségi társulása is elsősorban területfejlesztési társulás.

A kistérségi többcélú társulás jelenlegi törvényi szabályozását egy 2004. év végén elfogadott törvény alkotta meg és egy kormányrendelettel kiírt pályázat alapján kapták meg a társulások az ún. ösztönző támogatást, mely a létrehozatal pénzügyi alapja lett. (A pályázat előbb létezett, mint a kistérségi többcélú társulások legitimációját biztosító törvény.) A kapkodó törvényi szabályozással bevezetett új rendszer azóta is magán viseli e jegyeket. Az oktatás-nevelési, szociális és egészségügyi feladatellátás térségi szintre történő átszervezése egy tollvonással nem oldható meg – ezt számos tény támasztja alá az azóta eltelt időszakban. *Összegezve: a kistérség többcélú társulása inkább a többlet állami támogatás lehívója és pénzügyi adminisztrátora, mint a helyi szolgáltatások felelősségteljes fenntartója, stratégiai tervezője.*

A kistérségi fejlődés/fejlesztés további gátja a civil társadalom gyengesége. A civil szervezetek száma alacsony és – főleg ha társadalmi ügyek köré szerveződnek – többnyire erőtleneek. A helyi, demokratikus hatalomgyakorlás a legtöbb településen (minél kisebb a település, annál inkább) gyerekcipőben jár: alig van nyilvánosság, többnyire hiányoznak a

széles körű társadalmi egyeztetések, és nagyon sok akadálya van a helyi ügyek bírálatának.

A helyi közösség erejét általában jól mutatja az együttműködési hajlandóság, a kooperativitás. Egy hátrányos helyzetű kistérség az esetek zömében ebben szintén gyenge. A települési egyedi érdekek háttérbe szorítják a nagyobb léptékű, kistérségi szintű érdekeket, noha a hatékony fejlesztések nyilvánvalóan nagyobb földrajzi egységekben képzelhetők csak el.

A Szécsényi Gyerekesély Programot megalapozó kezdeti időszak nagy tanulsága, hogy a helyi szereplőknek meg kell tanulniuk magát a tervezési folyamatot. A tervezés mint folyamat többet ér, mint az elkészült jó minőségű terv.

A tervezéshez idő kell, amit nem lehet megtakarítani (l. sürgősség – helyi alkalmazás elve). A külső szakértő nem lehet tervekészítő, de a tervezési folyamatba szervesen be kell épülnie, inkább moderátori, mentori és speciális szakértelmet képviselő félként kell megjelennie, mint tervezőként. A külső szakértő feladata továbbá a helyi szakértelem tervezésbe becsatornázása, együttműködési háló felépítése és a komplexitás biztosítása (l. komplexitás elve). A külső szakértő által, helyiek bevonása nélkül készített helyzetelemzések és tervek (ha épp nem fiókba kerültek) sok esetben a szakmák és fenntartók heves ellenállását váltották ki, az együttműködési hajlandóságot jelentősen csökkentve. A megbízott vállalkozók, sőt, gyakran a helyi döntéshozók által készített tervek, koncepciókból is gyakran hiányoznak a Nemzeti Program és a Legyen jobb a gyerekeknek Nemzeti Stratégia horizontális és vertikális prioritásai, a stratégia szellemisége, értékrendje. Mindez aláhúzza a (külső) szakemberekkel való együttműködés fontosságát.

További tanulság, hogy a gyermekprogram szakmai, elméleti megalapozásán túl az alkalmazási kísérlet egyes tevékenységeinek tervezésében, megvalósításában a helyi szolgáltató-rendszer (védőnői hálózat, gyermekjóléti-családsegítő szolgálatok, közoktatási szereplők és a fenntartók stb.) képviselőinek integrálása nem valósítható meg pusztán eseti megbeszélésekkel, fórumokkal. A folyamatos visszacsatolást, és végső fokon a célok elérését legjobban úgy lehet biztosítani, ha a program fontos helyi szereplői, például a gyermekjóléti-családsegítő szolgálat vezetője, a kistérségi közoktatási ügyek felelőse a helyi szakértői csapat egyenrangú tagjává válik. Ezzel olyan tudásra is szert tesz, amely egy idő után minimalizálja a külső szakértők szerepét.

A gyerekszegénység elleni program a maga komplexitásában alapvetően *kívülről generált* program. Ennek a programnak kell a megvalósítás során *belsővé* válnia. Ez a folyamat következetes kommunikációs stratégiát igényel, sokszínű eszközkészlettel, a közösség tagjainak, döntéshozóknak, intézményeknek, szakembereknek, családoknak a bevonásával. Az eszközök változatosak: szerepet játszhatnak a társulási tanácsok, az egyes települési testületek ülései, a polgármesterekkel, az egyes intézmények munkatársaival külön-külön és együtt szervezett megbeszélések, a különböző intézményekkel való közös összejövetelek, a civil szervezetek tájékoztatása, fokozatos bevonása, folyamatos részvétel a helyi rendezvényeken, megjelenés a helyi sajtóban, tájékoztató kiadványok készítése.

(2) Komplexitás

A szegénység, ezen belül a gyermekszegénység *összetett jelenség*. A szűkös és bizonytalan jövedelmek létbizonytalanságot, tehát elégtelen és egészségtelen táplálkozást, rossz lakásviszonyokat, fázást, sok kielégítetlen alapszükségletet, eladósodást és szorongást jelentenek. A szegénység okai és következményei közé tartozik a szülők munkahiánya; a területi, intézményi szegregáció, amely egyre jobban elválasztja a szegényeket a társadalom többi részétől; a gyerekek képességeit rosszul fejlesztő, esélyeket gyakran inkább rontó, mint javító nevelő-, képzőintézmények; az egyenlőtlen hozzáférés a humán szolgáltatásokhoz, az információhoz; a megbecsülés hiánya; a jogok sérelme, legyen szó etnikai megkülönböztetésről, gyermeki, emberi vagy szociális jogokról. A cigányság jelentős részét a felsorolt társadalmi hátrányok különösen súlyosan érintik, és helyzetüket a diszkrimináció számtalan formája tovább rontja.

(*Együttműködés és komplexitás*) Minthogy a jelenség összetett, ezt a komplexitást figyelembe kell venni a tervezésnél és megvalósításnál egyaránt. Ennek a legfőbb eszköze az *együttműködés*. A gyermekszegénység csökkentése akkor sikerülhet, ha minden érintett intézmény, szakma és gyermekekkel foglalkozó felnőtt képes az együttműködésre, ha egyetértés tud kialakulni a gyermekek jelenét és jövőjét érintő közös értékekben, ha az érintettek képesek összeegyeztetni részérdekeiket a gyerekek közös érdekeivel.

(*A komplex fejlesztés jelentése*) Az emberi lét fontos feltételeinek komplex fejlesztése sajnos nem jelentheti azt, hogy mindent egyszerre tudunk fejleszteni. Nem jelentheti azt sem, hogy egyes területeket – például a képességek korai gondozását – kiemeljük, s másokat akkorra halasztunk, amikor a kisgyerekek már eljutottak valahová. Ezt több metaforával is érzékeltethetjük. A komplex fejlesztést el lehet képzelni úgy, mint egy puzzle-t, ahol egy-egy képdarabkához több oldalról lehet odatartozó elemeket illeszteni, sőt, a tábla egy-egy sarkában önálló kis részleteket is fel lehet építeni, ha tudjuk, hogy a végén az egész kép összeáll. Egy másik metafora szerint a komplex fejlesztés olyan, mint egy bonyolult fonás-minta, ahol 6-8 szálat kell összefonnunk, és csak fokozatosan léphetünk tovább, akkor, ha a nyolc szál összefonásának egy lépését elvégeztük. A metaforák folytathatók. Csupán az a gond, hogy ezek nem érzékeltetik eléggé: a helyi társadalom él, minden (pozitív vagy negatív) beavatkozásra reagál. Ha a közösség azt tapasztalja, hogy saját akarata és erőfeszítései nyomán valamilyen területen valami jó történik, akkor más területek is lendületet kaphatnak. És megfordítva is igaz: egy terület rossz tapasztalatai elkedvetleníthetnek másutt is. Ezért a komplex, fokozatos fejlesztés a visszacsatolások nyomán létrejövő változásokra is épít, ami némi rugalmasságot igényel. (Felmerülhetnek új szükségletek, hogy tovább lehessen lépni, stb.) A rugalmasság ellenére egy-egy periódus végén a „teljes képhez” kell közelítenünk.

(*A komplex fejlesztés nehézségei*) A komplex fejlesztésnek rengeteg nehezítő tényezője van. Vannak területek, például egyes képzések, amelyekhez viszonylag könnyű forrást találni. Mások – például a lakások vízvezetékkel ellátása, vagy a járdaépítés – a következő években kevés

pályázható vagy központi forrásra számíthatnak. Másfajta nehézséget jelent az érdekütközések megsokszorozódása. Ezen csak az érdekelt szereplők bevonása, a sokféle párbeszéd, az átlátható nyilvánosság segíthet.

Eddigi tapasztalataink alapján a kistérségnek és az önkormányzatoknak fentebb részletezett fejlesztési stratégiái sok esetben nélkülözik a szegénység felszámolását célzó stratégiát, akcióterveket. Jellemzően ezért hiányoznak a mélyszegénységben élők lakhatási problémáinak enyhítését célzó programok, a szociális szolgáltatásfejlesztési koncepciók, közoktatási intézkedési tervek stb. A helyi döntéshozók (képviselő-testületek) kevésbé érzékenyek a humánfejlesztések iránt, a szociális, a közoktatási szakma pedig hiányában van a „menedzserszemléletnek”, a szükséges lobbierőnek. A kettő együttes fejlesztése elengedhetetlen. A helyi döntéshozók szociálpolitikai érzékenyítése ugyanolyan fontos, mint a háttérbe szorított, gyakran lenézett, alulfinanszírozott szakma öntudatra ébresztése, felelősségérzetének növelése. Ez azonban hosszú, időigényes folyamat.

A kistérségek oktatási, szociális, gyermekjóléti szakembereire gyakran az jellemző, hogy többnyire csak a saját erőforrásaikkal, kapacitásaikkal és céljaikkal számolnak, az együttműködésen alapuló komplexitást többnyire nem ismerik. Ebből eredően az egyedi problémamegoldás nehéz, a szakmai fejlődés előtt is akadályok vannak. A Szécsényi Program tapasztalata az, hogy a tervezés és a program komplexitása mellett nagy hangsúlyt kell kapnia a szakmák együttműködésen alapuló komplexitás elsajátításának, az együttműködés technikai megismertetésének.

Egy komplex programnak választ kell adnia a menet közben jelentkező szükségletekre, konfliktusokra. A szükségletek egyszerre jelentkeznek kistérségi, települési, intézményi és személyi szinten, a „válaszoknak” ennek megfelelően tagoltnak, komplexnek és a stratégiai célokkal egyezőeknek kell lenniük. Ezt a felismerést egyébként nem könnyű érvényesíteni, ha a tevékenységek többsége eleve lezárt projektek keretében folyik, és a projektek biztosítják a források többségét.

(3) Fenntarthatóság-források

A Nemzeti Stratégia helyi adaptálása jelentős forrásokat igényel. (Az első kísérleti programot az MTA programiroda egy szűkös kutatási keretből indította el – remélve, hogy a további forrásszerzési kísérletek sikerrel járnak.) Külső erőforrások bevonása esetén is törekedni kell a „fenntarthatóságra”, pl. a szolgáltatások normáinak garantálására. A külső – központi állami és pályázati – források mellett a fenntarthatóság érdekében minél több helyi, *belső erőforrásra* van szükség. A belső erőforrások lehetnek anyagi, emberi, szellemi erőforrások, adódhatnak a közösség együttműködéséből.

A *fenntartható* rendszerek (modellek) kialakításához *technikai és társadalmi modernizáció* szükséges, alkalmasint a létező rendszerek átalakításával. A fenntarthatóság érdekében a (külső vagy belső tőkére támaszkodó) piaci vállalkozások mellett nagy szükség van a szociális gazdaság közösségi modelljeinek alkalmazására. Ezek szükségszerűen üzleti szem-

lélettel működő, de nem a profit maximalásra, hanem a helyi szükséglet-kielégítésre törekvő gazdasági egységek. Magyarországon egyelőre alig honosodtak meg a szociális gazdaság ezen formái, holott az Európai Unióban, különösen a területi vagy képzettségi hátrányokkal működő térségekben igen jelentős szerepet játszanak.

A források egy része *anyag*i tőke. A következő években az állami-önkormányzati normatív források mellett számíthatunk európai forrásokra. A források biztosításánál az uniós forrásokon túl természetesen törekedni kell vállalkozói tőke bevonására, és (többnyire pályázatok révén) alapítványi és egyéb pályázati források bevonására is.

Minden kistérségben nagy segítség a *tudástőke és a kapcsolati tőke*. A belső erőforrások mellett – amelyek a legfontosabbak – „külső forrásként” bevonhatók az elszármazottak, de jelentős segítséget nyújthatnak (hosszabb-rövidebb ideig) az e célra szerveződő szakértői teamek. Az információs és kommunikációs technológia jelentősen növelheti mind a tudástőkét, mind a kapcsolati tőkét a legrosszabb adottságú térségekben is. Mindemellett a *legfontosabb erőforrás a kistérségben lakók támogatása és munkája*, különösen, ha ez a program céljaival azonosuló közösségi projekteket szolgálja.

Bármennyire sikeres is a belső (emberi, szakmai) erőforrások mozgósítása, a külső források elengedhetetlenek. Ezekkel kapcsolatban már említettük mind a belső (költségvetési) erőforrások szűkösségét és bizonytalanságát, mind az európai források elérésének nehézségeit. Ami a költségvetési erőforrásokat illeti, az intézmények-szolgáltatások kikísérletezésénél még elégségesek lehetnek esetleges (pályázati, adomány stb.) források. Amikor azonban bebizonyosodik, hogy a több, jobb szakszerűbb szolgáltatás alapszükséglet, akkor más a helyzet. A stratégia és az alkalmazási kísérlet egyik fő célja: „alapvetően alakuljon át azon intézmények és szolgáltatások működésmódja, amelyek ma hozzájárulnak a szegénység és kirekesztés újratermelődéséhez...”. A szociális és gyermekjóléti személyes szolgáltatások differenciált normatív állami támogatása nélkül e cél elérése elképzelhetetlen.

Az európai források elosztásának elvi problémáiról fentebb szöveltünk. A Szécsényi Kistérség tapasztalatai alapján ehhez annyit tudunk hozzátenni, hogy a szerteágazó, operatív programok pályáztatási rendszeréhez igazodó projektfinanszírozás nem járható út. A komplexitás, a szinergikus működés mint cél, megszűnik. A program saját céljainak elérése (hiszen más program, pályázati kiíró irányelveihez, logikájához kell igazodnia), szükségszerűen ágazatává válik és szétesik. Egy ilyen kistérség, ha rendelkezne komplex fejlesztési-felzárkóztatási programmal, akkor is majdnem megoldhatatlan feladat előtt találná magát a pályázati források szétaprózott, kevésbé összehangolt sűrű szövevényében (öt-hat külön operatív programra benyújtott egyedi projekttel lehetetlen komplex programot megvalósítani). Ennek ellenére – éppen egy, az UNDP projekthez hasonló „Szolgáltatási Központ” létrehozásával igyekszünk a pályázati lehetőségeket kihasználni.

A fenntarthatóság harmadik eleme a helyi erők egy részének bevonása a szociális gazdaságba, lehetőség szerint egy új típusú szociális szövetkezetbe. Ennek lehetőségeiről alább részletesen írunk.

(4) *A rászorulóknak és a teljes közösség érdekeinek összeegyeztetése*

A Nemzeti Stratégia alapvető célja a gyermekszegénység rövid- és hosszú távú radikális csökkentése, a rossz helyzetből indulók esélyeinek javítása. A kérdés az, hogy elérhető-e ez a cél, ha az erőforrásokat, amelyek mindig szűkösek, a rossz helyzetű gyerekekre koncentrálnak, azaz a „rászorultsági elvet” alkalmazzuk. Vannak esetek és helyzetek, amikor a rászorultsági elv különösebb feszültségek nélkül alkalmazható. Más esetekben feszültségek, konfliktusok forrása lehet, vagy rossz mellékhatásokkal jár az elv alkalmazása. Ezek közül itt csak néhány, a helyi közösségek esetében fontos problémát emelünk ki.

(1) *A rászorultsági igazolása valamilyen jövedelmi és/vagy vagyoni küszöbhez kötött.* Mindig nehéz pontosan mérni a jövedelmeket. A helyi közösség vélekedése az egyes családok jövedelmi helyzetéről – több, vagy kevesebb alappal – eltérhet a család által bevallott jövedelemtől. Ha a család, illetve a gyerek mégis megkapja a segítséget, amelyet a helyi közösség indokolatlannak ítél, ezt sokak méltánytalannak fogják tartani, szélső esetben a közvélemény szembefordul a családdal.

(2) *Ha a rászorultsági elv jövedelmi küszöbhez kötött,* akkor azok, akik akár csak egy forinttal is a küszöb fölött vannak, elesnek a kedvezménytől (segély, ingyenes iskolai étkezés stb.) Ez az elv nemcsak a munkára, a legális többletjövedelem szerzésre nézve ellenőztönző, hanem valóban igazságtalan azokkal szemben, akik óriási erőfeszítéseket tesznek, hogy valahogyan a szegénységi küszöb fölött tartsák magukat. A méltánytalanság érzése a kicsit jobb helyzetűeket szembefordítja a szegényekkel is, és az őket elutasító politikával is.

(3) *A romák között sok a szegény.* Ezért gyakran olyan vélekedés alakul ki, hogy az állam a „magyarok” rovására segíti a cigányokat. Ezzel a cigányokkal szembeni előítéletek tovább nőnek (ahogyan ez 2008 nyaratól tapasztalható).

(4) Számos tapasztalat azt mutatja, hogy *a szegénység okán adott juttatások, kedvezmények megbélyegzők,* illetve nagyon korán tudatosítják a gyerekekben, hogy ők „mások”, rosszabbak, mint a többiek.

Számos helyi vezető, polgármester, iskolaigazgató érzékeli ezeket a feszültségeket. Ezért gyakran igyekeznek elkerülni a megkülönböztetést, és *minden gyerekeknek biztosítják az ingyenes utazást az iskolába,* vagy nem egyének, hanem *feszültségmentesen meghatározható csoportok számára* (például gyes-en lévők, fogyatékkal élő gyerekek) biztosítanak kedvezményeket, vagy szaporítják azokat az eseményeket, amelyekben mindenki részt vehet, vagy biztosítják azokat a közösségi tereket, amelyeket mindenki használhat. A „Legyen jobb a gyerekeknek” program szempontjából előnyösek ezek a helyi közösséget erősítő megoldások.

Egy „kívülről behozott”, vagyis külső szakértői munkán alapuló program esetében a különböző csoportok érdekeinek összeegyeztetése a legnagyobb súlyú elv. A program beágyazódása, elfogadása alapvetően azon múlik, hogy a program áldásaiból jobban és kevésbé részesülő társadalmi csoportok között minimális konszenzus alakuljon ki. Ez hosszú és fáradságos egyeztetés, nyilvánosság, konfliktuskezelés, hatékony kom-

munikáció eredményeként születhet meg, és nincsenek általános receptek. A program eddigi működése során folyamatosan jelen van ez a fajta feszültség, konfliktusforrás, melynek leghangsúlyosabb vetülete a roma - többségi viszonyrendszer. Valószínűleg hosszabb előkészítési folyamat, a program elindítását megelőző, azt megalapozó közösségfejlesztési munka teheti könnyebbé a későbbi tevékenységeket. (Ismét a teljesen félreértett-félremagyarázott segélyrendszer körüli, 2008 nyarán induló felhorgadások mutatják, mennyire szükség lenne általában is ilyen konfliktusok kezelésére.)

A kistérségi program az előkészítési szakaszban a kistérségi döntéshozók (polgármesterek, jegyzők) közösségfejlesztésére fókuszált jobban. A települések szintjén az emberi erőforrás- és időigényes közösségfejlesztés háttérbe szorult. Azóta bebizonyosodott, hogy az egy-egy településen belüli konfliktusok nagyobb súlyúak, az ezek enyhítésére, feloldására irányuló szolgáltatások biztosítása meghatározó jelentőségű.

(5) Sürgősség és alkalmazási kísérlet

A gyermekek egyenlőtlen esélyeinek problémája olyan méretű és olyan veszélyekkel jár a társadalmi, gazdasági, sőt politikai fenntartható fejlődésre, hogy ez ügyben azonnal cselekedni kell. Ismeretes, hogy számos részterületen történtek és történnek kezdeményezések. A szécsényi alkalmazási kísérlet azonban az *első, amely megpróbál szembenézni* a gyermekszegénység számos fontos összetevőjével, és igyekszik a problémákat, ha nem is egyidejűleg, de egymásra épülve, összehangoltan kezelni.

A szécsényi tapasztalatok azt mutatják, hogy az azonnali cselekvés fogalmának definiálása nagyon fontos. Ahogy már említettük, a stratégiakészítés, a „saját” források felhasználásának kidolgozása, a szükséges további pályázatok eltervezése időigényes folyamat. Eközben azonban fennáll annak veszélye, hogy a lendületet gátolja a hátrányos helyzetű kistérségek eddigi tapasztalata, amely csak a máról holnapra való létben való gondolkodást erősítette. Ezért – elvileg is, de főként a szécsényi tapasztalatok alapján – fontosnak tartjuk, hogy mind az érintett csoportok, mind a helyi döntéshozók és szakemberek motiválása érdekében a stratégia kidolgozásával párhuzamosan folyamatosan jelenjenek meg a gyerekek helyzetét javító fejlesztések, programok. A gyakorlati tapasztalatok alapján megtalálhatók az olyan „gyors” programok, amelyek népszerűek, jó fogadtatásra számíthatnak, a gyerekeknek hasznosak, nem túl költségesek és nem kereszteznek további fejlesztéseket, azaz jelentős demonstrációs hatásúak. (Ilyeneknek láttuk a különböző ifjúsági és gyereknapi rendezvényeket, egy-egy sikeres üdülést, kisebb versenyeket.)

A program keretében eddig megvalósult tevékenységek első tapasztalatai

Az alábbiakban csak azokat a területeket emeljük ki, amelyeken az előkészítő munkák során már lényeges tapasztalatokat szereztünk.

Korai képességgondozás, Biztos Kezdet Gyerekházak

A Biztos Kezdet Gyerekházak pótolhatatlan segítséget jelenthetnek a rossz helyzetű gyerekek esélyeinek javítására. A gyerekházak gondolata gyorsan népszerűsödik, sok helyi erőforrás mozgósítható. A gyerekházakhoz új szemléletű szakemberek kellene. Képzésük (bizonyos alapképzettségek megléte esetén) munka közben is folyhat. Az új szemlélet kedvezően befolyásolhatja mindazon (óvodai, iskolai stb.) szakembereket, akikkel a gyerekházásoknak együttműködést kell kialakítaniuk. A települési önkormányzatok és (ha sikerül megnyerni őket) a helyi lakosok segítségével a gyerekházak viszonylag olcsón létrehozhatók, és alacsony küszöbű intézményként viszonylag olcsón működtethetők. Ugyanakkor megfelelő források kellene a gyerekek érdekét szolgáló feltételekhez (játék, jó bútor, jó környezet, elfogadható hideg koszt és gyümölcs), a gyerekházban dolgozók létszámának biztosításához és folyamatos képzéséhez, a képesség fejlesztését végző külső szakemberek meghívásához. A képesség-problémák korai felismerése és korrekciója nemcsak a gyerekek pályafutását könnyíti meg, hanem hosszabb távon jelentős megtakarítást is jelent. Az integrált együttléteket a kezdetektől szorgalmazni kell, de ehhez a családokat meg kell nyerni. Ha választani kell, a szegényebb családok, roma családok gyerekeinek kell elsőbbséget adni. A gyerekházak eredményeit követni kell – az ehhez szükséges mérési eszközöket helyileg kell kidolgozni, amíg országos standardok, kötelező adatgyűjtések nincsenek. Az ideiglenes mérési eszközök és indikátorok kidolgozásában a szécsényi tapasztalatok felhasználhatók.

Az egész kistérségben csak egy bölcsőde van Szécsényben, amelyik 20-nál kevesebb gyereket fogad. Családi napközi, vagy más, a kisgyerekeknek nappali ellátást nyújtó intézmény 2006-ban (a program indulásának évében) nem volt, és a nagy többség nem is érezte ennek hiányát, mert az anyák túlnyomó többsége gyesen, gyeten volt. Ugyanakkor az óvodai férőhelyek száma és az óvodás korú gyermekek aránya több településen jelentősen eltér egymástól és férőhelyhiány miatt nem ritka, főleg a szegény és cigány gyermekek körében, hogy csak közvetlenül az iskolába lépés előtt, öt év körül kerülnek be az óvodába.

Az első Biztos Kezdet Gyerekházak fogadtatása jó volt. Mind az igények, mind a problémák fokozatosan bontakoztak ki. Meg kellett ismertetni az intézmény gondolatát a szülőkkel, és meg kellett ismerni igényeiket, esetleges idegenkedésüket az újszerű ellátással kapcsolatban. Végig kellett gondolni, hogy milyen más szolgáltatásokat nyújthatnak a gyerekházak a szülőknek, pl. segítik a szülők munka-keresését, mintegy észrevétlenül fejlesztik a gyerekekkel foglalkozásukat; ha van erre alkalmas helyiség, a szülők számítógépezni tudnak, ha van konyha, főzni tanulhatnak, találkozóhelyek működhetnek a szülők és a gyerekekkel foglalkozó más szakemberek között stb. Ezek az útkeresések máig folynak. A problémák egy része a roma-többségi feszültséghez kapcsolódik: rosszalást vált ki, ha csak cigánygyerekek vannak a házban, de jelentős erőfeszítések kellene, hogy ilyen esetben a többségi szülők is elfogadják az intézményt. (A helyzet fordítottja is lehetséges.)

A kora gyermekkori ellátás az itteni közösség tudatában (többnyire a

közösség vezetőit is beleértve) egyértelműen a napközbeni elhelyezés célját szolgálja. E felfogás szerint, amennyiben az anyának nincsen munkája, indokolatlan a gyermek elhelyezése. A Biztos Kezdet ettől jelentősen eltérő filozófiájának megértése hosszabb időt vesz igénybe, és ez ugyanúgy érvényes a szakemberekre (gyermekjóléti szolgálat munkatársai, védőnő, családgondozók, óvodapedagógusok stb.), mint a szülőkre vonatkozóan. Érdekes módon a szülők előbb nyitottak az új ellátás felé: a program indulását követő másfél évben a gyermekek létszáma erősen megnőtt. Az is kialakulóban van, hogy szélesebb körben is elfogadják az intézményt: az óvodába bekerülő gyerekházi gyerekekről egyértelműen óvodaérettként nyilatkoznak az óvodapedagógusok, és lassan a szakmák merevebb ellenállása is olvadni kezd. Így 2008 nyarán a szécsényi bölcsőde mellett a kistérség három településén működik kora gyermekkori képességgondozást, és részben napközbeni ellátást is biztosító gyerekház. Minden gyermekházban fejlesztőpedagógust alkalmaz a Program, a gyermekek rendszeres állapotfelméréseken vesznek részt (kognitív, nagy- és finommotorika, nyelv- és kommunikációs készségek). A gyerekházi munkatársak folyamatos és intenzív képzésben vesznek részt. Ez rendkívül innovatív, előremutató elem a programban. Folyamatosak az esetmegbeszélések, szakmai továbbképzések, elméleti és gyakorlati fejlesztések.

A gyerekházak komplex szolgáltatásokat nyújtanak: a gyermekek képességfejlődésének helyszínei (belső fejlesztő játékpark, kültéri játszótér, folyamatos szakemberi jelenlét, korai fejlesztés fogalomkörébe tartozó speciális szolgáltatások, napközbeni ellátás), de emellett számítógépekkel és internet eléréssel rendelkeznek, egyre bővülő e-szolgáltatásokat nyújtanak, s tervezik, hogy foglalkoztatási információs pontokká minősítik őket. A gyermekekkel foglalkozó szakmák, ágazatok együttműködésének terepei, a gyerekekről való komplex gondolkodás filozófiájának műhelyei ezek. A gyerekházi munkatársak részt vesznek a település életében, fontos események, rendezvények megszervezésében, lebonyolításában.

A gyerekházak esetében a *fenntarthatóság* az egyik legfontosabb kérdés. Jelenleg egyedi támogatásoknak köszönhetően tudták megoldani a helyszínek kialakítását és eszközökkel való felszerelését. A munkatársak béreinek és járulékainak személyi költségét egy egyéves időtartamú munkaerő-piaci program biztosítja, az ingatlanok dologi költségeit pedig az önkormányzatok fedezik. Sajnos a települési és a többcélú társulási normatív állami támogatás nagyon alacsony a gyermek napközbeni ellátása jogcím tekintetében, ráadásul a Biztos Kezdet Gyerekházak jellegüknél fogva nehezen illeszthetők be a gyermekvédelmi törvény azon ellátási formái közé, amelyek normatívát kapnak (bölcsőde, családi napközi).

A fenntarthatóság kulcsa egyrészt a központi finanszírozás változásában keresendő (ennél sokkal érzékenyebb, differenciáltabb szociális normatíva-rendszerre van szükség, amely reagál a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek arányára, a foglalkoztatott nélküli háztartások számára stb.). Másrészt építhet a gyerekház relatíve alacsony infrastruktúra igényére (egy nagyobb csoportszoba, egy kiskonyha és szociális blokk, továbbá jól felszerelt játszókert szinte elegendő a működéshez). Harmadrészt épülhet a szociális gazdaság modelljeinek meghonosítására.

A gyerekházak alacsonyküszöbű, mindenki előtt nyitva álló intézmények, alappillérei egy befogadó, toleráns közösség kialakulásának, a gyermekeket érintő szegregáció megelőzésének. Ezt önmagában a gyerekházak nem tudják megoldani, ezért a Program minden más segítséggel: közösségfejlesztéssel, konfliktuskezeléssel, képzetekkel igyekszik ezt a célt szolgálni.

Közoktatási integráció, a közoktatás fejlesztése

A program lehetőségei országos mozgások nélkül korlátozottak. A forráshiány is nehezíti az előrehaladást. Ugyanakkor viszonylag kevés forrással is jelentős segítséget lehet adni, ha pontosan ismertek azok a helyi problémák, amelyekkel foglalkozni kell, és ezekre rugalmas megoldásokat lehet (a helyiekkel együtt) kidolgozni. Csak azok az újítások működnek, amelyekre megérett a helyzet, teremthető fogadókészség. A kényszerjavítások hatása többnyire átmeneti. A kistérség településeinek felében erős és növekvő a roma gyerekek jelenléte. Egyes iskolákban erős az előítéletesség, olykor megalázó formában zajlik a gyerekek-családok megregulázása. Az integrációs szemlélet „közegidegen”, de a nagy roma arány bizonyos integrációs formákat valóban nehezít. A mechanikus kényszer-integrálás ellen gyorsan kidolgozzák a kiskapukat, új megoldásokra van szükség.

A hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek számára az iskola nem jelent felzárkózást: közülük szinte senki nem jut el a szécsényi gimnáziumba. A környező települések szakiskoláiba kerülnek, de sokan idő előtt lemorzsolódnak. A folyamatot nem követi senki. Az iskolák tehetetlenek a nehéz gyerekekkel, gyakori, hogy magántanulónak minősítik őket, illetve az is, hogy feladják az ügyet, azaz magukra hagyják a gyereket a sorsuk alakításában. Az iskolákban a gyerekek (és pedagógusok) számára óriási segítséget jelenthetnek az iskolai koordinátorok, mentorok, az iskolai szociális munkások, a képességfejlesztő pedagógusok. Ezeket a szolgáltatásokat fejleszteni kell, és fenntarthatóvá kell tenni.

A helyi politikusok és a kérdezett szakemberek számára a jó, a helyben elérhető óvoda és iskola elsőrendű szükséglet. Ugyanakkor a „jó” iskola kritériumai részben formálisak (rendezettség), részben a közép- és alacsony jövedelműek igényeire hangolódnak (az integráció „fedett” kérdés).

Figyelembe véve azt a mindenképp felett álló helyi érdeket, hogy a településen maradjon iskola, hogy a városiak ódzkodnak a szegény, első sorban falusi roma gyerekek városi beiskolázásától, és hogy a városiak számára az elit oktatás maradványainak megtartása (pl. 8 osztályos gimnázium fenntartása) elemi érdek, ezért éppen az áll ellentmondásban a helyi érdekekkel – éspedig végletesen –, ami a gyerekek esélyeinek általános javítása érdekében kívánatos lenne.

A közoktatási intézményhez mindenáron való ragaszkodás, a racionális társulás elutasításának főbb okai az alábbiak:

– a faluhalál víziója, az iskola, mint a falu népességmegtartásának, fennmaradásának bástyája,

TANULMÁNYOK

- a pedagógusok egzisztenciális félelmei,
- a korábbi évtizedek kényszerű társulásainak rosszízű emlékei,
- a városi iskola és a városi szülők félelme a központi intézmény színvonalának romlásától.

A kistérségre az országos átlagnál kevésbé innovatív, nehezebben reagáló attitűd jellemző. A fenntartók által preferált óvoda-iskola fejlesztések zömmel infrastrukturális jellegűek, nagyon kevés pedagógiai, módszertani, humán jellegű fejlesztést valósítottak meg a Szécsényi Kistérségben az elmúlt években. Országos tapasztalat, hogy az elmaradott régiókban az NFT-s források közül a HEFOP-ra pályázott és elnyert támogatások a hátrányos helyzetű régiókban kisebbek voltak az országos átlagnál. Ez Szécsényre vonatkozóan még inkább érvényes.

A közoktatási normatív állami támogatás rendszerébe bekövetkezett változások több önkormányzatot is a társulás kényszerébe hajtottak az elmúlt időszakban (2007). A legérzékenyebb kérdés: az iskolabezárások, összevonások és évfolyamok megszüntetése mögött alapvetően finansziális kényszer állt, ennek sok negatívumával egyetemben, mert az intézmények nem részesei, hanem elszenvedői voltak az átalakításoknak, hiányoztak módszertani anyagok, melyek reagálnak a sokszor hibás fenntartói döntésekre, a kistérség többcélú társulásának közoktatási szakértője egyszerűen nem jelent meg az egész folyamatban.

Három település kényszertársulása a városi lakosság és a városi iskola heves ellenállását váltotta ki, amelyek indulatos, rasszista felhangoktól csöppet sem mentes lakossági fórumokon, a városi pedagógusok elutasító magatartásában nyilvánultak meg. A Gyerekesély Program az ilyen típusú változásokban szerepet nem kapott, a szakértők segítségét a fenntartók nem fogadták el, s általában véve elmondható, hogy *minden szakmai megfontolást (akár külső, akár belső) felülírt a finanszírozás kérdése.*

A Gyerekesély Program a kistérségi közoktatási rendszer átalakításában való részvétel, az integrációs folyamat szervezeti támogatása mellett hangsúlyosan az óvodás és iskolás gyerekek mindennapi helyzetének javítását, oktatási pályafutásának támogatását tűzte ki célul. A pedagógusok szemléletváltozásán, új és hatékony módszerekkel való megismertetésén túl az óvodába-iskolába járás segítése, a szülők és az iskola közötti kommunikáció javítása, a tartalmas tanórán kívüli programok biztosítása, a pályaválasztás segítése, az óvodai-iskolai szociális munka elfogadtatása, nyári napközik és táborok meghonosítása, a lemorzsolódás elleni erőfeszítések egyaránt fontos célok.

A Program a fenntartók és intézményeik költségvetésének racionális átvilágításával, költséghatékony megoldások kidolgozásával elősegítheti a közoktatási intézmény jobb gazdálkodását.

Az ÚMFT közoktatási célú jelentős pályázati forrásainak szakszerű fogadására sem a kistérségi társulás, sem az egyedi önkormányzatok és intézményeik nincsenek kellően felkészülve. A Program egyrészt a pályázatok szakmai tartalmának elkészítésében, másrészt tényleges pályázatíró, projektmenedzsmen csapat felállításával igyekszik biztosítani a fejlesztéshez szükséges humán erőforrást.

Ifjúságfejlesztés

A kistérségben 2300 11–19 éves fiatal él, közülük 700 Szécsényben, 1600 a kistérség községeiben. A fiatalok élethelyzete kapcsán igazán drámai helyzetet az iskolai lemorzsolódás mértéke mutat: a már nem tanuló 20–29 évesek közel 30 százaléka nem fejezte be megkezdett tanulmányait. A 16–19 éves korosztály tagjainak mintegy 20 százaléka már elvesztette az esélyét valamilyen középfokú (akár szakmai) végzettség megszerzésére, további 10 százalékuk 16 évesen vagy idősebben járt az általános iskolába, s már nincs nagy valószínűsége annak, hogy eljusson a 8 osztálynál magasabb iskolázottsági szintre. A hátrányos helyzetű települések 15–19 éveseinek harmada-negyede cselleng, a többiek közül is sokaknak sok a szabadideje, miközben alig van a környezetében lehetőség a szabadidő hasznos eltöltésére. A csellengés, a drog-veszély, a rengeteg „üresjárat” a közösség egészének is rossz, a fiataloknak pedig még rosszabb. A politika ugyanakkor fokozatosan levette a napirendről egyrészt az ifjúságszakértők képzését, másrészt pedig bármilyen szükséges feltétel, illetve szakember finanszírozásának kötelezettségét. A hiány kiáltó, a kistérség minden településén érzékelik a problémát.

Jelenleg gyakorlatilag nincsenek ifjúsági intézmények vagy olyan kezdeményezések, melyek rövid időn belül az ifjúsági szolgáltatások, programok bázisai lehetnének. Csupán az önkormányzatok egy része biztosít közösségi helyszínt a fiatalok részére, egyes településeken viszont teljesen hiányoznak a közösségi helyszínek, ifjúsági klubok. Ifjúsági tanácsadói iroda, ifjúságfejlesztési koncepció, ifjúsági referens, az erre a területre érvényes szakértelem teljességgel hiányzik a kistérségben. A szakemberek hiányából eredően az ifjúsági klubok vagy nem, vagy csak nagyon részlegesen tudják betölteni a feladataikat, másrészt ezek közegeben is megjelentek azok a szegregációs folyamatok, amelyek a kistérség gyakorlatilag minden intézményére jellemzőek.

A fiatalok által tervezett, megvalósított események, szabadidős programok száma elenyésző, a közösségi terekben való együttléten túlmutató programok gyakorlatilag hiányoznak.

Az elmúlt év – és még várhatóan az elkövetkező hónapok is – a megalapozást célozták:

- kialakultak az ifjúságfejlesztési alprogram megyei, regionális és országos kapcsolatai;
- kialakultak a települési kapcsolatok, azaz minden községben és részlegesen Szécsényben is vannak olyan fiatalok, akikkel az ifjúságfejlesztési alprogram kapcsán legalább heti rendszerességgel kapcsolatot tartunk;
- megújultak, eszközeikben bővültek, újra kinyitottak, illetve kialakítás alatt vannak az ifjúsági közösségi terek, ahol egyre többször szerveznek a fiatalok önmaguk, illetve társaik számára szabadidős programokat, bulikat;
- több, kistérségi szintű gyerek és ifjúsági találkozó, illetve egy szakmai kirándulás (projektvizit) került megrendezésre, aminek köszönhetően egyre több ifjúsági közösség ismeri meg egymás ötleteit, gondolatait és folyamatosan bővül azok köre, akik tudnak a Szécsényi Gyerekesély Programról, illetve annak ifjúságfejlesztési tevékenységeiről.

A gyerekek és a fiatalok társadalmi szolidaritását, toleranciáját, társadalmi, közösségi és gazdasági részvételét kialakító programok, a fiataloknak szóló komplex közösségi szolgáltatások a fiatalok társadalmi integrációjának elősegítését, a bennük rejlő (társadalmi) erőforrások kibontakozását segítik elő. Munkaerő-piaci kompetenciák fejlesztésével a foglalkoztatottságot lehet növelni, a szabadidős programok a közoktatási lemorzsolódási arányok javítását szolgálják, a fiatalkori devianciák visszaszorítását célzó programokkal a fiatalok életminősége javul.

Az ifjúságfejlesztésre a legnagyobb szükség, az általános iskolai felső tagozattal nem rendelkező településeken van. A legideálisabb megoldás az, ha az ifjúsági közösségi terek nem önállóan működnek, hanem ugyanabban az épületben található meg az IT-helyek, a tanodák és minél több, épülethez nem kötött szolgáltatás és program. A komplex megoldás nemcsak a fenntarthatóság miatt fontos, hanem a szakmai szinergiákat is elősegíti és a szolgáltatásokat igénybe vevők számára is előnyösebb, hiszen egy helyen találnak meg mindent.

Az ifjúságfejlesztés esetében a fenntarthatóság kulcsa az integrált közösségi szolgáltató terek kialakítása és működtetése. Az önkormányzatok közművelődési normatívája alacsony, nem elegendő ifjúsági feladatok minőségi ellátásához, csak más közösségi szolgáltatásokkal együtt (epontok, közművelődési színterek, könyvtárak stb.), azok infrastruktúrájára támaszkodva képzelhető el. A fenntarthatóság másik pillére az önszerveződő helyi közösségek által megpályázható források szakszerű bevonása lehet.

Információs társadalom fejlesztése

Napjainkban az információ szerepe talán nagyobb, mint a korábbi évszázadokban és nem túlzás azt állítani, hogy ez a megnövekedett szerep akár korszakos jelentőségű is lehet, ami az „információ kora”, avagy az „információ társadalma”, esetleg „tudástársadalom”, „tudás alapú társadalom” elnevezéseket is indokoltá teszi.

Szécsény kistérsége ebből a szempontból „kiesett a világ körforgásából”, az *infrastruktúra fejletlen*. A vezetékes infrastruktúra kevés települést ér el (habár sok településen belül épült ki kábeltévé) – a főként rádiós technológián nyújtott internetszolgáltatás sávzélessége erősen korlátozott. A *számítógép és internetellátottság igen alacsony arányú*. Az internet-ellátottság a háztartások körében országosan a KSH adatai szerint 33 százalék volt 2006-ban. Az Észak-Magyarország Régióban ugyanez az arány 25 százalékot mutat. A kistérségre vonatkozóan csak becslélt adataink vannak, amelyek alapján az otthoni internetellátottság a GYEP indulásakor 12–14 százalék körül lehetett.

Az intézmények (közoktatás, közművelődés) számítógép- és internet-ellátottsága is változó képet mutat, az egészen fejlettől a rendkívül alacsony szintig. Ezen a téren korábban két nagy kormányzati program is működött (Közháló, eMagyarország-Pont) és egy jelentős civil kezdeményezés is jelentős támogatást élvezett (Teleház), ennek ellenére nyilvános

közösségi elérést biztosító helyszín a tizenhárom településből hat településen működött.

A helyi vezetők tisztában vannak az információs társadalom, a digitális írástudás jelentőségével ugyanakkor jelentősebb fejlesztések ezen a területen nem történtek.

A kistérség helyzetét és az ott lakók anyagi lehetőségeit figyelembe véve az „IT-terület” fő „csapásiránya” a közösségi elérés és a közösségi szolgáltatások lett; a GYEP IT-területének beavatkozásai 3 irányban történnek:

- közösségi terek biztosítása,
- számítógép- és internetelérés biztosítása,
- IT-mentorok kiképzése, foglalkoztatása, az általuk nyújtott szolgáltatások körének bővítése.

Az IT-alprogram metszi az összes többi tevékenységterületet: a gyerekházakban folyamatos kell legyen a számítógép- és az internetelérés, informatikai képzésekre van szükség, az iskolák informatikai infrastruktúrája és informatikaoktatása fejlesztésének a közoktatási alprogram részeként kell megvalósulnia; a komplex közösségi terek elképzelhetetlenek számítógép- és internetelérés nélkül, a back-office szolgáltatás a szociális és gyermekjóléti ágazatok szakemberei részére biztosíthatja az informatikai alapú szakmai segítséget.

Az ifjúságfejlesztéshez hasonlóan az e-pontok integrált közösségi szolgáltató terekben működtethetőek. A könyvtári, mozgókönyvtári állami normatíva és pályázati források bevonásával, a könyvtári szolgáltatás komplex információs szolgáltatásként való újraértelmezésével a helyszínek infrastruktúrája mellett a szükséges munkaerő finanszírozása is megoldható.

Szociális gazdaság

A program indulásakor jelentős súllyal szerepelt terveinkben az alacsony foglalkoztatás növelése. A helyi lehetőségek részletes felmérése után, országos (sőt, nemzetközi) tapasztalatok figyelembevételével arra a következtetésre jutottunk, hogy az ország egész gazdaságának pozitív irányú elmozdulása nélkül nagyon korlátozottak a tartós munkahelyteremtés esélyei, kivált egy olyan (súlyosan depressziós) kistérségben, amelyben a potenciális munkaerő rendkívül rosszul képzett. Ezért – noha természetesen nem adtunk fel minden ilyen jellegű reményt – a foglalkoztatási probléma enyhítése érdekében egy újabb fejlesztési területet definiáltunk.

A szociális gazdaság az országos program elfogadásakor és a kistérségi alkalmazási kísérlet elindításakor még nem szerepelt önálló területként. Önálló területi „rangját” részben a fentiek, részben a program fenntarthatóságában játszott kiemelkedő szerepe révén vívta ki.

A legátfogóbb cél a foglalkoztatottság (aktivitás) jelentős növelése, a szociális gazdaság lehetőségeivel, elsősorban a helyi szükségletek kielégítése érdekében. A szociális gazdaság megerősítése, az ehhez szükséges „kompetenciák” – elsősorban az együttműködési, az egyéni és közös ér-

dekek összehangolási képessége – erősítésével csak hosszabb távon elérhető cél, mivel a személyes attitűdök megváltoztatását igényli.

Egyes szociális és gyermekjóléti szolgáltatások fenntartható működésének biztosítása, mennyiségi és minőségi fejlesztése rövid-, középtávú cél, mely elérésének egyik lehetséges eszköze ugyancsak a szociális gazdaság. E cél érdekében az említett szolgáltatások fenntartásának új modellje alakítandó ki, melyben kiemelt szerepet játszik egy leendő térségi szociális szövetkezet.

A rövid- és középtávú célok elérésének objektív feltételei nem rosszak. A szociális szövetkezet megalakítása szempontjából is a „szubjektív feltételek” látszanak nagyobb akadálnak. Mind a „külső” – önkormányzatok, piaci szereplők által jelzett –, mind pedig a „belső” – a potenciális szövetkezeti tagok által kinyilvánított – elfogadás fontos feltétel. Ennek a feltételnek a biztosítása nehéz ugyan, de jelenleg nem látszik lehetetlennek. A szövetkezettel szembeni fenntartások részben az ismeretlentől való természetes idegenkedésnek, részben a „szövetkezet” szóhoz kapcsolódó, negatív jelentéstartalmaknak tudhatók be. Ezek az akadályok a szövetkezeti forma megismertetésével, a külföldi jó gyakorlatok bemutatásával – a későbbiekben – a remélt kedvező tapasztalatok hatására leküzdhetők.

A szociális szövetkezet – mint a gyerekesély program fenntarthatóságának eszköze – a program csaknem minden területével szoros kapcsolatban áll. A kapcsolat többrétű. Egyes területek esetében a szociális gazdaság „eszköz”, a fenntartható működtetés eszköze. Más területek esetében a munka tárgya, vagy egyenesen célja.

A szövetkezet egyik működési területe éppen azoknak a szolgáltatásoknak a működtetése, amelyek a gyerekprogram fókuszában állnak. Ezen szolgáltatások egyik köre – kötelező önkormányzati feladatként – normatívával rendelkezik. A szociális gazdaság terület egyik sikerét az jelentheti, ha ezeknek a normatíváknak a jobb, hatékonyabb felhasználásával e szolgáltatások minősége és hozzáférhetősége javul. A szociális és gyerekszolgáltatásoknak egy másik köre nem rendelkezik normatívával. A sikeres szövetkezet reális lehetőséget jelent a saját erőforrások hatékonyabb kihasználására is, ami lehetővé teszi ezen szolgáltatások működtetését is.

Az „együttmozgó területek” e csoportjába tartozhat minden olyan – a gyerekprogram célterületei közé tartozó – „közszolgáltatás”, amely ma kötelező vagy választható önkormányzati feladatot jelent. A szociális gazdaság nem az egyetlen lehetséges formája e szolgáltatások fenntartásának, de a gyerekprogram jelenlegi aktivitásait tekintve szerepet kaphat a korai képességgondozás, az iskolához kapcsolódó tevékenységek (napközi, tanoda stb.), az ifjúsági és információs szolgáltatások, a gyerekekkel és családokkal kapcsolatos személyes (alap)szolgáltatások biztosításában.

Helyi aktivitásról kevésbé, inkább csak érdeklődésről lehet egyelőre beszámolni. Túlzás volna állítani, hogy a szövetkezés gondolata a program indulása előtt, vagy attól függetlenül megfogalmazódott volna a helybeliek körében. Legtöbbször kizárólag a GYEP kapcsán hallottak a szövetkezés lehetőségéről, a szövetkezettel kapcsolatos jogszabályváltozásokról és a szövetkezetek speciális támogatási lehetőségeiről. A több hó-

napja tartó, többé-kevésbé rendszeres találkozók után az érdeklődés fokozatos növekedése, egyeseknél (kivált néhány polgármesternél és kisvállalkozónál) erősödő elköteleződés figyelhető meg.

A közösségi megoldások fenntarthatóságára akkor van igazi remény, ha a helyi (szövetkezeti, kistérségi) szolidaritás mellett a társadalmi szolidaritás is erősödik és ennek látható jeleként a közszolgáltatások normatívája emelkedik. De legalábbis nem diszpreferálja a szabályozó rendszer az államháztartáson kívüli megoldásokat, ami ma abban nyilvánul meg, hogy a normatívák – különösen a kistérségi társulás normatívái – igen nagy eltérést mutatnak, és sokkal alacsonyabbak abban az esetben, ha a társulás nem saját maga látja el a feladatot, hanem azt kiszerezéssel oldja meg, pl. egy szociális szövetkezettel.

Következtetések

A gyermekszegénység csökkentéséhez, az ezt a célt szolgáló kistérségi programokhoz jelentős források szükségesek. Noha a szécsényi alkalmazási kísérlet kevés és esetleges forrással indult, és eddigi eredményei a helyiek és szakértők sokszor emberfeletti személyes erőfeszítéseinek is köszönhetőek, ez nem tartható, és nem sikerre vivő állapot. Az előkészítés, a helyi szükségletek felmérése, a Nemzeti Stratégia alapelveinek és célkitűzéseinek népszerűsítése megtörtént, elindult egy kétoldalú tanulási folyamat.

A továbbiakban – rövid, de különösen hosszabb – távon tisztázni kell a költségvetési források szerepét. Ehhez normatíva-változtatásokra épp úgy szükség van, mint a tárcák terveinek jobb ismeretére és összehangolására. A külső (európai) forrásokhoz hozzáférés nehézségeit több szempontból érintettük. Minden eddigi problémán túl nehézséget jelent a pályázatok merevsége és a való világ gyors változása.¹⁴

Hosszú távon a komplex és integrált gyermekszegénység elleni programok *elvi* támogatása nem elégséges a Nemzeti Stratégia megvalósításához. Mind a költségvetési, mind az uniós források felhasználásában el kell érni a komplex fejlesztések elfogadását, támogatását. Komplex programok esetében az esetleges további ágazati pályázatokat is könnyebben lehet a stratégiai célhoz illeszteni, mint fordítva, egyedi pályázatokból stratégiát építeni.

A források mellett a legfontosabb kulcskérdésnek az együttműködések tartjuk minden szint, szakma, tárca, csoport között. A modellprogram rendkívüliségét, egyszersmint nehézségét a komplexitás szükség-

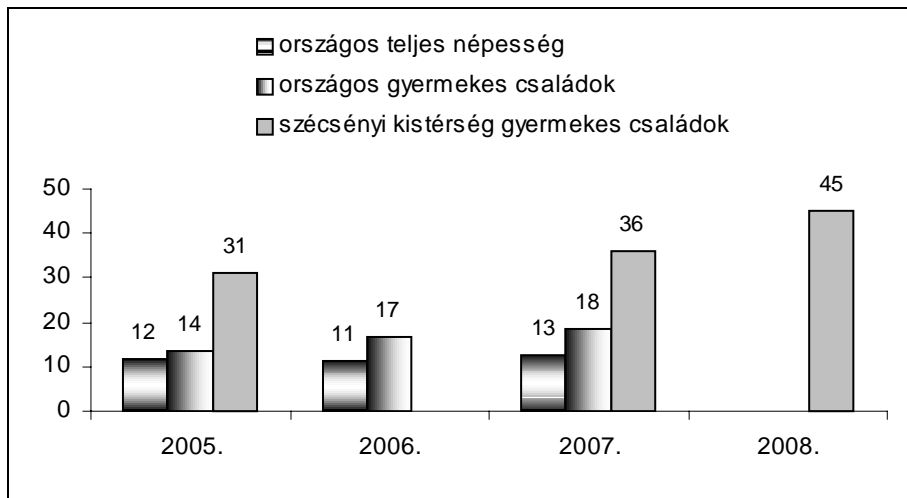
14 Egyetlen példa: A Norvég Alaphoz benyújtott pályázat elbírálása lassan két éve tart. Két év hosszú idő egy kistérség életében is. Változtak a feltételek, a körülmények. A programban részt vevő helyi és külső szakemberek, érintettek együttes munkája során változott, módosult az alkalmazandó módszerek, eszközök, szolgáltatások köre, pontosabbá váltak a belső tartalmak. A rugalmatlan pályázati és finanszírozási rendszerek mindezt csupán nagyon kismértékben képesek figyelembe venni. A kiszolgáltatottság azonban nagy. Egy még jelenleg is az ország 47 leghátrányosabb helyzetű kistérsége közé tartozó település-csoport nem mondhat le semmilyen forrásról. Így a Szécsényi Program további sorsa a Norvég Alap végső döntésétől függ, noha nyilván számos kompromisszumra lesz majd szükség.

TANULMÁNYOK

sége adja. Részprogramok sok témakörben, sok helyen működnek, sikerrel vagy anélkül lezárulnak, de olyan típusú együttmozgások nincsenek Magyarországon, ahol a kezdeményezések önállóan is megállják a helyüket, ugyanakkor össze is érnek, egymásra épülnek. Ez azt is jelenti, hogy a program tervezett három éve alatt a komplexitás még kevésbé lesz látványos, a részprogramok feltételezhetően különböző szintű sikereket könyvelhetnek majd el, ezért rendkívül fontos az indikátorok (cél-, hatás-, eredményindikátorok) minél pontosabb megfogalmazása és mérése, alapvetően a megvalósítási kísérlet modell-jellege miatt.

Úgy látjuk, hogy a kistérségi komplex kezdeményezések reményteljesebbek. Ismételjük: országos léptékű problémák (pl. iskolareform) megoldására képtelenek; a jogszabályok változtatását legfőljebb javasolni tudják; a forrásokat nem tudják korlátlanul bővíteni. Ha azonban van helyi akarat, léteznek felkészült szakemberek és él a gyerekek ügye melletti elkötelezettség, akkor sok olyan gondot kezelni tudnak, amely *semmilyen más eszközzel nem kezelhető*. Ezzel elősegítik a gyerekprogram szempontjából elengedhetetlen szemléletváltást, hozzájárulnak emberibb viszonyok építéséhez, és szakmai és tudati értelemben egyaránt előkészítik az országos léptékű változásokra való felkészülést. Az eddigi munka alapján meg vagyunk győződve arról, hogy helyi komplex programokra feltétlenül szükség van, és hogy ezek néhány éven belül be fogják bizonyítani: képesek előrevinni az országos mozgásokat, és főként képesek tartós változások előkészítésére.

1. ábra

BORBÉLY-PECZE TIBOR BORS

Az aktív korú inaktívak mobilizálása

Esetszintű együttműködés az önkormányzati szociális rendszerek és az állami foglalkoztatási szolgálatok között, néhány OECD-ország gyakorlatában

A tanulmány az aktív korú nem foglalkoztatottak aktivizálásának intézmények, ágazatok és professziók közötti feladatrendszerét járja körül. Bemutatja néhány OECD-ország jó gyakorlatát a foglalkoztatáspolitikai és a szociálpolitikai határterületét jelentő klienskör aktiválásában. Ismerteti néhány, a foglalkoztatási és a szociális intézményrendszerekkel kapcsolatos téves elvárást, amely előzetes tisztázása a két intézményrendszer közötti későbbi partnerkapcsolat alapja lehet. Végigkíséri a felhasználó/kliens útját az első kapcsolatfelvételtől a tartósan regiszterbe szorult munkanélküliek kezelésének problémájáig. Elemzi a nemzetközi „jó gyakorlatok” hazai vonatkozásait és rámutat az esetmunka szintű együttműködés megkezdhetetlenségére.

Bevezető

A hosszú ideje rendszeres és hivatalos (bér)munka¹ nélkül lévők munkaerő-piaci reintegrációja akkor is számtalan nehézségbe ütközik, ha egyéb tényezők kedvező állást mutatnak: jól szabályozott az intézményrendszer, tisztázottak a bürokrácia szerepei és feladatrendszerei, világosak a kompetencia és illetékességi szintek, elegendő állami (önkormányzati) forrás áll az intézkedő rendelkezésére, és ami talán a legfontosabb: a munkaerőpiac alapvetően keresletvezérelt. A munkaadói elvárások irá-

¹ A bérmunkával elválasztott aktív és passzív rétegek megkülönböztetése egyébiránt az új gazdaságok kialakulásával, a bérmunka alapú kapitalista rendszerek átalakulásával egyre többet veszít jelentőségéből, miközben az európai kormányok, gyakorta belpolitikai céloktól vezérelve folyamatos kísérletet tesznek a bérmunka alapú munkaerő-piaci értelmezések restaurációjára. Például az idehaza előbb felfuttatott, majd újrakorlátozott Alkalmi Munkavállalói (kis) Könyv, a „Kék Könyvvel” szembeni fő érv az volt, hogy így a munkaadók kiváltják a határozott idejű Mt. szerződéseket, ahelyett, hogy a közteherviselés és az öngondoskodás egészség- és nyugdíj-biztosítási perspektívájából vizsgálták volna a kérdést.

nya pedig lényegében összhangban áll az inaktív vagy gazdaságilag aktív munkanélküliek jellemzőivel.²

Magyarország egyik rendszerjellemező sem segíti a kormányzat és az önkormányzatok azon munkáját, hogy az – egyébiránt makroszintű demográfiai okokból kifolyólag messzemenően indokolt – törekvéseiket sikerre juttassák. A hazai munkanélküliség 2008-ban inkább még némi növekedésnek is indult a korábbi alacsony szintről, a KSH legfrissebb mérése alapján 7,7 százalékon áll.³ A foglalkoztatottak száma a 2008. február–április időszakban 3850 millió volt, a munkanélkülieké 323 ezer. A foglalkoztatottak száma év elején⁴ 67 ezerrel volt kevesebb, mint egy éve, a munkanélkülieké 25 ezerrel több, mint a bázisidőszakban. Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) szerepének további bővítése pedig a regisztrációban szereplők számának gyarapodását hozta magával. (Pl. az egészségbiztosítási rendszer jogosultsági rendszerének letisztítása implicit módon növeli a regisztrációba igyekvők számát, igaz ehhez a hiányos tájékoztatás is hozzájárul!) A 2008. májusi zárásakor 424 500 fő szerepelt az állami munkaügyi szervezet regiszterében, ami az idei év téli hónapjaihoz képest csökkenés, de 2007 azonos időszakával összevetve 11 ezer fővel több.⁵ Az összes foglalkoztatott száma idén tavaszra a 2000-es szint (3856 millió) alá csökkent (3850 millió).

A munkakeresés hosszában a KSH mérései alapján romlott a helyzet; egy évnél tovább keres munkát a munkanélküliek 47,3 százaléka, amíg a munkanélküliség átlagos időtartama 17,1 hónapra emelkedett. A munkaügyi szervezet regiszterében szereplők harmada egy évnél régebben szerepel a nyilvántartásban.

A hazai tartósan regisztrált (továbbiakban: TRM azaz Tartósan Regisztrált Munkanélküli, 2005. november 1. után az új terminológiában tartósan regisztrált álláskereső) és inaktív rétegek kialakulása és helyzetük tartósodása már-már generációkon átívelő, átöröklődő problémát jelent.⁶ A rendszerváltás folyamatában, a kilencvenes évek elején kialakított, de az erőszakos iparosodásig visszanyúló helyzet megoldása így aligha képzelhető el generációváltás nélkül, hiszen a kereslet és kínálat összeegyeztetése rövid távú programok segítségével nem orvosolható.

A kezelés legfontosabb eszköze makrogazdasági és társadalmi szinten tehát a kereslet és kínálat egyensúlyának helyreállítása, amelyet csak masszív intézményi reformok (felsőoktatás, szakképzés átalakítása, TB átalakítása stb.) képesek létrehozni. Jelen írás a hosszú ideje munkanélkülikle foglalkozó intézmények sikeresnek tetsző nemzetközi gyakorlatából mutat

2 Életkor, földrajzi lokáció, képzettség (vagy munkaerő-piaci rövid távú képzéssel-térninggel, 3–9 hónap alatt megszerezhető tudás)

3 KSH Gyorstájékoztató 2008. február–április
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog20804.pdf>

4 KSH Gyorstájékoztató 2007. november–2008. január
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog20801.pdf>

5 Foglalkoztatási és Szociális Hivatal 2008. májusi sajtótájékoztató
http://www.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=sajto_sajtotajekoztato_200805_1

6 Megjelentek a másod- és harmadgenerációs munkanélküliek, miközben a társadalom egyes csoportjaiban életstratégiák alakultak a szociális transzferek és a be nem jelentett munka alapján történő megélhetésre. Ezek az évtizedes életvezetési stratégiák kellő gazdasági hajtóerő hiányában, tömegesen aligha kezelhetőek rövidtávon.

be néhány elemet, amelyek talán sikerrel alkalmazhatóak a rendszeres szociális segélyezettekkel és más inaktív csoportokkal foglalkozó szociális és munkaügyi intézmények munkájában.

Ezért már munkájuk elején alapvető fontosságú, hogy megértessük az aktív korú nem foglalkoztatottakkal dolgozó kollégáinkkal, hogy bármely becsületes munka esetén sem érhetnek az esetek jelentős részében célt, ha a munkaerőpiac nem rendelkezik felvevő kapacitással. Ezért a munkanélküliekkel foglalkozó szociális munka természete és a kiégés veszélye is másként jelenik meg a szociális munka más területeihez képest, ahol ilyen külső és objektív függőség sokszor nem alakul ki a felhasználó – segítő – piac viszonylatában.

Elsőként néhány közkeletű és makacs félreértelmezést érdemes bemutatnunk a hazai gyakorlatból; számos ilyen félreértés leírása ugyancsak megtalálható a nemzetközi irodalomban. Talán a magyar családsegítés, kirendeltségi élet gyakorlatából szemlélve a problémát nehezen hihető, hogy a német, dán, brit stb. kollégák ugyanezekkel a problémákkal küzdenek a mindennapokban.

1. A munkaügyi szervezet irodái azért vannak, hogy azonnal munkát adjanak minden rászorulóknak

Ez a feltevés két szempont miatt is tévedésen alapul. Egyfelől a munkaügyi szervezet, akárcsak a magánközvetítők, kölcsönzők, a munkaerőpiacra, a munkaerőpiacon dolgozik (más kérdés, hogy mennyire eredményes állásfeltáró tevékenysége), így csak azokat a munkahelyeket tudja felajánlani és kiközvetíteni, amelyeket a gazdaság létrehoz, vagy amelyekben munkaerőcsere/generációváltás (nyugdíjazás), migráció (elvándorlás) zajlik. A munkaügyi szervezetek önmagukban sehol sem teremtenek munkahelyet. Ezért a szakirodalom megkülönbözteti a foglalkoztatáspolitikát ill. gazdaságpolitikát és az állami munkaügyi szervezet által folytatott munkaerő-piaci politikát, amely minden esetben egy átfogó, nemzeti szintű szakpolitika részterülete. A munkaügyi szervezetek eredeti feladata a piaci alapú munkaerő kereslet és kínálat egymásra találásának elősegítése.

Másfelől, direkt munkahelyteremtés tekintetében a munkaügyi szervezetek csak a mindenkor aktív eszközökre szánt források erejéig képesek (vagy direktben, vagy más hatóságon keresztül kezelve a forrásokat) azonnal munkahelyeket létrehozni, amelyekkel a későbbiekben gyakorta jelentkezik a piaci fenntarthatóság problémája. Még a nem piaci munkahelyek (tranzit, közfoglalkoztatás, szociális gazdaság) létrehozásához is idő kell! Amelyek esetében számolatlan makrogazdasági, munka-gazdaságtani probléma merül fel, hazai viszonyok között az önfenntartásuk jellemzően megoldatlan. Az új munkahelyek létrehozásáért és működtetéséért felelős szereplők számának növekedésével egyenesen arányosan csökken a munkaügyi szervezet reakcióképessége. Az eszközműködtetés és a források elaprózottá, koordinálatlanokká válhatnak.

A munkaerőpiac az egyik legszenzitívebb és leginkább a személyes kapcsolatokon nyugvó piac, így az intézményesített része jellemzően kisebb, mint az informális. Az informális–formális részek közötti átváltás,

a közvetítőpiac felszínre kerülése (értsd: ügynökséghez, hivatalhoz kerülő állások száma) direkt összefüggést mutat egy gazdaság–társadalom bizalmi indexével és ezen belül annak átláthatóságával.

2. A munkaügyi irodák személyzete, a működési protokollok túlzottan bürokratikusak

Ez az állítás gyakorta igaz, ugyanakkor nem számol azzal a ténnyel, hogy az igazgatás részét jelentő (egyben Magyarországon az ellátórendszert is magában foglaló) állami rendszer fő feladata a munkába helyezés mellett az állami pénzek védelme, a csalások, visszaélések számának csökkentése. Ugyanez a funkció például jól kidomborodik a brit állami munkaügyi szervezet, a Job Centre Plus (JCP) hároméves, kormányzattal kötött szerződésében. A JCP mint ügynökségként működő szervezet értékelésének egyik fő indikátora éppen a munkanélküli járadékkal kapcsolatos csalások, visszaélések kiszűrésére és százalékos arányuknak csökkentésére irányul.

Azaz, mindaddig, amíg a kirendeltségek feladata kétirányú marad (ellátás–szolgáltatás-nyújtás), fennmarad a fent bemutatott ellentmondás. Az OECD/EGT államok többféle módon kezelik ezt a problémát. A franciák a de Gaulle-i V. köztársaság hagyományából adódóan, külön intézményben kezelik az ellátó és az aktiváló szervezetet (Les 'ASSociations pour l'Emploi Dans l'Industrie et le Commerce (ASSEDIC⁷ – UNEDIC)/ Agence National Pour L'emploi (ANPE⁸). Több államban jellemző a brit mintára megkötött közszolgáltatási szerződés vagy ügynökségi működés (Nagy Britannia – Job Centre Plus (JCP)⁹, Ausztria – Arbeitsmarktservice Österreich (AMS)¹⁰, Svédország – Arbetsförmedlingen (AMS)¹¹, ahol az állami szervezet egésze válik érdekeltté a jobb teljesítménymutatók realizálásában. Külön úton jár Európában a holland munkaügyi szervezet, a Centrum Wiskunde & Informatica (CWI)¹², de az OECD-államok között hasonló a Centre Link, az ausztrál munkaügyi szervezet működése is, amely önmaga nem nyújt szolgáltatásokat – azokat közbeszerzés, tartós közszolgáltatási szerződés-kötések alapján vásárolja meg. Miközben maga az állami szervezet teljes körű szakmai és pénzügyi monitoringot és szupervíziót valósít meg.

A félreértés második eleme ugyanannyira igaz a magánközvetítőkre, mint az államira. A szociális munka esetenként nem veszi figyelembe, hogy a munkaügyi szervezeteket alapvetően a kereslet és a kínálat összeegyeztetése, és nem a társadalmi kohézió erősítése hajtja. Így sok esetben kerül látókörükbe olyan felhasználó, álláskereső, munkaadó, akivel szemben tehetetlenek. Mivel a finanszírozásuk alapvetően a piachoz kapcsolódik, a magánszervezetekre még inkább érvényes ez az állítás. A probléma megoldására több OECD-állam tett kísérletet az állami mun-

7 <http://www.assedic.fr/assedic/assedic.portal>

8 <http://www.anpe.fr/>

9 <http://www.jobcentrepplus.gov.uk/JCP/index.html>

10 <http://www.ams.at/>

11 <http://www.arbetsformedlingen.se/>

12 <http://www.cwi.nl/>

kaügyi szervezet funkciók szerinti szétosztására (elsődleges piaci közvetítő/tranzitfoglalkoztató, pszicho-szociális felkészítő szervezet...), melynek sikere nem abban mérhető, hogy hány jogilag önálló szervezet látja el a feladatokat. Sokkalta fontosabb az egyes szervezeti egységek tiszta és összeegyeztethető (önmagában kongruens) feladatprofiljainak kialakítása.

Magyarországon az aktív korú szociális segélyezettek és egyéb, aktív korú inaktív rétegek ellátásában leginkább érintett családsegítő központok (CSSK) és munkaügyi kirendeltségek között tovább növeli a fennálló szakmai és szemléletmódbeli eltéréseket, hogy míg az egyik a nyolcvanas évek rendszerrel szembeni ellenállásának, a „szabad szellemnek” és kis-közösségi összetartozásnak kifejeződéséként alakult ki, az utóbbi a kilencvenes évek elején felülről létrehozott, a központi igazgatás részét jelentő intézményrendszer. Sajnos, vagy szerencsére igaz, hogy a két eltérő célú és indíttatású intézménytípus mára sokkal közelebb került egymáshoz. A CSSK nagy részében az új és újabb feladatokból adódóan ma már szó sincsen a papírmentességről; gyakran ugyanolyan, csak lényegesen fejletlenebb informatikai támogatottsággal ellátott adminisztratív munkát végeznek, mint a kirendeltségek. Fontos és a közeljövőben tisztázandó kérdés, hogy a jogosan és olyannyira hiányolt és időigényes pszicho-szociális, egyénre, családra és mikroközösségre szabott felkészítést kik, melyik intézményrendszer fogja majd elvégezni. Esetleg jön a harmadik feladatvégző, és a jövőben kizárólag az NGO-k (Non-Governmental Organization – Nem Kormányzati Szervezet) lesznek ezzel a feladattal megbízhatók?

3. A munkaügyi szervezet módszertanilag jobban felvértezett a tartósan regisztráltak, inaktívak, aktív korú nem foglalkoztattak szakszerű segítésére, mint a CSSK, vagy egyéb szociális intézmények

Bármily hízeglőnek is tűnik ez a megállapítás az állami munkaügyi szervezet számára, a valóságtartalma igen csekély. A kilencvenes években kialakított, állami munkaügyi eszközkészlet (munkatanácsadás, Foglalkozási Információs Tanácsadó, Álláskereső Klub, közvetítés eljárásrendje) a nagy tömegű, rövid ideje regisztrált, és alapvetően az elsődleges munkaerőpiacon elhelyezhető munkanélküliek segítésére jött létre.

A kilencvenes évek második felétől (1996. [Pályakezdők Elhelyezkedési Programja], 1998. – az első rehabilitációs program, 1999. Tartós Program...) az állami szervezetre rakódó feladatokkal sem a szervezet felépítésének fejlesztése, átalakítása, sem módszertani lehetőségeinek fejlesztése és a fejlesztések tömeges használatba adása nem tartott lépést. Valójában a ma regisztrált álláskeresőik jelentős részével szemben az állami szervezet ugyanolyan eszköztelen, mint ahogy a fejlett országok egy részében is az. Az uniós/OECD terminológiáknak megfelelő fejlesztések, az önálló álláskeresői hangsúlyossá válása, az öntájékoztató terek dinamikus fejlesztése (önkiszolgáló kioszkok, internet, Foglalkozási Információs Tanácsadó stb.) pontosan azokat az ügyfeleket nem éri el, akik jellemzően a szociális szférával közös ügyfélkört alkotnak: a digitális és hagyományos értelemben vett analfabétákat, alacsony végzettségűeket, elavult szaktudással rendelkezőket, hátrányos helyzetű és elzárt települések lakóit stb.. Miközben a

munkaügyi szervezet által kivitelezett vagy kiszereződött elérő (out-reach) programok száma relatíve csekély.

Annak érdekében, hogy a rendszerváltást követően a részben láthatóvá vált (vö. vatta foglalkoztatottak), részben kialakult (vö. elavult képzettségűek, munkanélküli karriert befutók...) társadalmi csoportok ellátására országosan egységes elvek mentén legyen mód, *alapvetően új eszközkészlet kidolgozására és bevezetésére van szükség.* (Ilyen céllal indult például az NFT HEFOP 2.2. központi intézkedése.)¹³ Ebben az esetben marad a kérdés; mennyire lenne drága egy ilyen rendszer? (Ide értve annak társadalmi és gazdasági árát és esetleges megtérülését is.)

Az együttműködés menete intézmény(rendszer) és intézmény(rendszer) között

A két vagy több intézménytípus és konkrét intézmény együttműködésére épülő *integrált, vagy kooperáló modellnek elméleti erőssége, hogy több irányból, több irányú „rálátásból” foglalkoznak az ügyféllel*, így a hozott problémájára előbb kaphat választ, vagy egyszerre több irányból kaphat segítséget. Ez a megközelítésmód már a szakmai stáb szintjén is a multiprofessionális megközelítésmódot alkalmazza (szociális munkás, szakpszichológus, munkatanácsadó, munkaközvetítő, jogász...), annak érdekében, hogy a beavatkozás jól célzott és hatékony legyen. A gyakorlati munkaszervezésben azonban a konstrukció erőssége egyben annak legsebezhetőbb pontját is jelenti, hiszen az intézmények és szakmák között elvész az ügyfél, a probléma, vagy olyan megvilágításba kerül, hogy az a felhasználónak a legkevésbé sem kínál valódi segítséget. A sokszereplős együttműködésekben komoly veszélyt jelent az ügyfélre nézve a hospitalizáció, a túlgondozás, vagy pont a gondozás hiánya (vö. „azt, hittem, hogy a munkaügyi központban, a szociális irodán ezt elmondták”).

A nemzetközi irodalomban a fent említett probléma kezelésének ma bevált ellenszere *több fokozatú; a szisztematikus szakmai koordináció kialakításától a közös szakmai protokollokon, eszközökön, ügyfélszolgálati programokon át, az egy helyre gyűjtött „szolgáltató házak”, centrumok koncepciójáig* terjed. Egyes OECD-országokban (élenjáró Ausztrália, Hollandia, Franciaország, Új-Zéland) a hosszú távú munkanélküliek ellátásában érintettektől eleve pályázati-közbeszerzési alkalmassági kritériumként elvárják, hogy a teljes szolgáltatási palettát lefedni képes kínálattal (szakembergárdával, eszközökkel, infrastruktúrával) rendelkezzenek.

A másik lehetséges modell a *konzorciumalakítás kényszere az állam, illetve önkormányzati ellátási feladatok elnyerésére* (pl. Németország, Ausztria, Franciaország). Ebben az esetben egyetlen ellátó-gondozó szervezet önmagában nem rendelkezik a szükséges összes tudással vagy eszközzel, de valamilyen előzetesen kialakult szakosodás, specializáció mentén áll össze a majdani segítő szervezetrendszer. A megoldás előnye, hogy igazi specialisták jönnek létre a piacon, akik magas eredményességi rátával

¹³ Ld. részletesen http://szmi.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=368&Itemid=105

tudnak tevékenykedni (pl. a kilencvenes évek közepéig, ameddig a frissen felállított Álláskereső Kluboknak (ÁK) létezett eredményességi monitoringja, 70–80 százalékos elhelyezkedést garantált a specializált módszer). Értelemszerűen, ahogyan a reális célállással nem rendelkezőket is beemeljük az ÁK tagok közé, hanyatlik annak hatékonysága.

Egy harmadik lehetséges megoldás, amikor az *állami munkaügyi szervezet egyes ellátási helyeken szinte összeolvad a szociális szervekkel és egyéb intézményekkel* (egészségügyi ellátók, képzők...). Ez történt az Európában sokat citált finn modell esetében, ahol egyes körzetekben létrejöttek a LAFOS/JOIS¹⁴ integrált szociális-munkaügyi irodák.

Profil	Hagyományos kirendeltség	Deprivált ügyfelekkel dolgozó iroda (JOIS, LAFOS)
Fő cél és célcsoport	Az elsődleges nyílt munkapiacra elhelyezkedni kívánók	Személyre szabott segítségre (support, tanácsadás, mentorálás stb.) szoruló
Fő szolgáltatások	Állásfeltárás, közvetítés, karrier tanácsadás, információnyújtás, tréning, skill feltárás (AC)	Holisztikus segítő szemlélet, személyre szabott kiválasztás és támogatás
Hangsúly	Önkiszolgálás (akár interneten keresztül is – virtuális ügyfél és kirendeltség), helyi együttműködés a partnerekkel	Komplett, egyénre szabott szolgáltatási út szervezése, az egész életmód és egyén megtámogatása, kapcsolat egyéb rehabilitációs szervekkel (hajléktalanellátó, átmeneti otthon, OOSZI, drogterápiás intézetek stb.)
Kulcs együttműködő partnerek	Regionális központok, üzleti élet, önkormányzatok	Önkormányzatok, harmadik szektor szervei, védett munkahelyeket biztosító munkaadók

Forrás: Arnkil, Robert „Crossroads” for the reform of PES in Finland 2003, PPT 8. o.

A Hartz-törvények hatására Németországban 2005-ben, a német szövetségi munkaügyi hivatal „vette el” az önkormányzatok ügyfeleinek egy részét, megszüntetve a szociális segély egyik típusát, egyben a korábban az önkormányzatok által ellátott munkanélküli csoportokat keményebb együttműködési kötelezettségre ösztönözve. A halmozottan hátrányos helyzetű aktív korú, de a munkaerőpiactól indokolatlanul távol lévők ellátásában pedig a kiszereződött szolgáltatókkal konzorciumokban fogják össze a szükséges multiprofesszionális szakembergárdát. 2005. január 19. után hasonló megoldás indult útjára Franciaországban is. A szociális köhézióról szóló új törvény elfogadását követően megjelentek a konzorciumi „szolgáltató házak” (*maisons de l'emploi*), amelyekben csak az egyik szereplőként vesz részt a francia nemzeti munkaügyi szervezet (ANPE);

14 Labour Force Service Centres (LAFOS) és Joint Services Centres (JOIS)

a házak szervezésében az önkormányzatok játsszák a vezető szerepet. Franciaországban¹⁵ 2007. december 31-ig 227 ilyen típusú új szolgáltatási konzorcium jött létre a munkaerő-piaci reintegráció elősegítése érdekében.

Az együttműködés menete az intézmény(ek) szakemberei és a felhasználók között

Az esetmunka módszertana és módszertani problémái szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy a *több szakember párhuzamos ellátása, gondozása, támogatása alatt álló felhasználó esetében hogyan érnek össze az esettel kapcsolatos információk*. Kialakul-e a tipikus játszma-helyzet, a szakemberek egymással történő kijátszásának lehetősége? Ilyen helyzetek kialakulásakor, vagy akár már előzetesen is, a legtöbb segítő szakember reflexszerűen védekezik, de ez az ösztönös védekezés nem mindig a felhasználó számára legelőnyösebb irányban jelenik meg. Lehetséges megoldás a párhuzamos kezelés, a segítségnyújtás megtagadása, amikor ez külön jogszabályi előírásba nem ütközik. Így biztosan kizárható a túlgondozás fellépése. A szociális segélyen lévő munkanélküliek esetében ez a megoldás általában nem alkalmazható, mert a különböző jogszabályok ettől elétérő protokollt írnak elő az intézményeknek és a szakembereknek.¹⁶

Felülről jövő megoldás lehetne a különböző szociális és munkaügyi jogszabályok egyesítése. Ezzel élt például a 2000-es években a német és a francia kormányzat is. Franciaországban például bevezették a szociális kohézióról szóló, egységes kódexet, amely magába foglalta a korábbi szociális, gyermekvédelmi, munkaügyi, családjogi, migráns-ügyi stb. önálló szabályozásokat. Ilyen típusú változás azonban a nagymértékben széttagolt hazai rendszerben a belátható jövőben nem várható. (Vö. a Szolid törvénycsomag bemutatását már többször be is jelentette az akkori szociális miniszter, majd a tervezet csendben lekerült a napirendről.) Az ilyen irányú törvényi szabályozás még esetleges megszületése esetén sem jelenthet önmagában megoldást a szétszabdalt fenntartói-tulajdonosi háttér kérdésére.

Ugyanakkor *a mindennapokban* a konkrét eset és intézmény szintjén *felmerül a szakmai koordináció és kooperáció kérdése*. Ennek megvalósítására szintén széles skálán mozognak a lehetőségek, a „telefon felemelése” (e-mail küldés, átsétálás) és az egységes adatlaptól az azonos on-line adatbázisig terjednek a módszerek. A kérdés azonban korántsem egyszerűsíthető le technikai problémává. A munkaügyi szervezetek szerte a fejlett világban alapvetően a guidance és counselling (magyarul általában tanácsadásra, konzultációra fordítjuk a fogalmat) módszertanára építik a segítségnyújtást, amennyiben egyáltalán szervezeten belül végeznek ilyen típusú munkát. A szociális szervezetek pedig – és így a CSSK is –

15 Rapport d'activité ANPE 2007

16 A települési önkormányzatok szociális rendeleteikben jellemzően az illetékes munkaügyi kirendeltséget jelölik meg az aktív korú nem foglalkoztatott rendszeres szociális segélyezettek együttműködési kötelezettségének teljesítésére. Ezzel a kör formálisan de kévéssé eredményesen bezárul.

a szociális munka valamely válfajában végzi tevékenységét. A két szakma között nincsenek áthidalhatatlan szakadékok, sőt, módszertanukkal a gyakorlott szakember vice versa is dolgozik, de ez az átjárás a kezdő vagy képzetlen szakemberek számára nem egyértelmű. Különösen az adminisztratív feladatokkal nagymértékben megterhelt ellátó – szolgáltatóhelyeken merül fel a szakképzetlenség, félig képzettség problémája.

A felhasználó szempontjából az intézmények és szakemberek közötti összhang hiánya komoly veszélyekkel jár mindenkire nézve (felhasználó, a felhasználó mikrokörnyezete, segítő, finanszírozó). A jobbik, bár meglehetősen bosszantó esetben duplikálva foglalkoznak vele (pl. kétszer veszik fel az első/explorációs interjút). Ennél veszélyesebb eset, amikor vakfoltok (egyik vagy másik, vagy akár egyszerre egyik szakember sem látja át) és fehér foltok (senki sem foglalkozik vele) alakulnak ki. Ilyenkor a több szervezet és több segítő akár ki is olthatja egymás munkájának hatását, vagy pontosan fordított negatív eredményt ér el. (Vö. a munkanélkülinek kétszer-háromszor kell egy nap sorban állnia a kirendeltségen, a CSSK-ban és az önkormányzatnál, végül inkább dönt, és egyik helyre sem megy el.)

A problémával gyakorlatilag az összes OECD/ EGT-ország kormányzata (és önkormányzataik) szembesültek, a hetvenes éveket követően tartóssá váló munkanélküliségi mutatók kapcsán. Nem véletlen megoldás a rendszeres intézményrendszer-átalakítás. Ugyanakkor a politikai, szakpolitikai beavatkozások azokban az esetekben kecsegtetnek tartós eredményekkel, ahol a fent vázolt holtjátékokat, vak- és fehérfoltokat tudatosan, vagy pusztán véletlenből sikerül csökkenteni. Az alább bemutatandó országok mindegyikében szisztematikus monitoring rendszert építettek ki a folyamatos változások menedzselésére. Azaz a változtatások eredményességét, hatékonyságát a rendszeren belüli adatösszesítések és elemzések mellett állandó külső értékelésnek is alávetik. Így élnek a kontroll-csoportos vizsgálatok, a hosszú és időigényes, ám igen megbízható adatokat produkáló longitudinális elemzések alkalmazásával.

A dán éltanuló modell

A dán jóléti modell a többi uniós tagállam számára ajánlott megoldási módja a rugalmas biztonság (flexicurity) fogalmával írható le. A Bizottság jelenlegi ajánlata értelmezésében a flexicurity az átmenet biztonságával azonos fogalom. Az átmenet megjelenhet az oktatás és a munkaerőpiac, a háztartás és a munka, a különböző munkák, pozíciók, munkaalkalmak, munkahelyek között, a munkanélküliség és a munkavállalás, a különböző munkaszerződés-típusok, a különböző munkavégzési formák között.

Ebben az összefüggésben a mobilitás elősegítésére a flexicurity nyújtja a kellő támogatást (szektorok, ágazatok, munkakörök között és földrajzi értelemben is). Támogatja az uniós munkaerő, az európai állampolgárok munkavégzéshez szükséges képességekkel, ismeretekkel való felruházását, a munkanélküliség idejére biztosítja a szükséges transzfereket, és mindenki számára egyenlő esélyeket ad, különös tekintettel az alacsony képzettséggel rendelkezőkre.

A dán arany háromszög: bőkezű szociális ellátórendszer, rugalmas

MAGYAR VALÓSÁG

munkaerőpiac, aktív munkaerő-piaci politikák. Lényegében pontosan a bőkezű jóléti rendszer mellett tartja fent az unióban egyedülálló rugalmasságát. Az egyes támogatásokba, ellátásokba, eszközökbe való be- és kilépési korlátok igen alacsonyak.

Az ún. dán modell a legtöbbet idézett, és ennek következtében talán a leginkább vitatott megoldási út a közösségben. A vele szemben megfogalmazott kritikák két nagy csoportba sorolhatók. (1) A dán megoldás (az erős szociális háló és a hozzá tartozó magas szintű redisztribúció) túlságosan drága. Ebből következő érv, hogy (1A) a társadalom- gazdaság szereplői számára a skandináv államokat leszámítva nem elfogadható ez a magas ár. (2) Olyan magas szintű foglalkoztatással (lásd ábra) és alacsony szintű munkanélküliséggel (3,9% 2006, EU-27 8,2%) jár együtt, ahol nem kell túlságosan sok ember számára fenntartani a bőkezű rendszert. (2A) A bőkezű rendszer Dániában és a többi skandináv országban olyan társadalmi konszenzussal jár együtt, amely a „skandináv szociálpolitikai modell” mentén minimalizálja a szociális transzferekbe merülést, a támogatásokból élést, mint megoldási sémát. A széles tömegek ezen fajta állampolgári tudatossággal az EU több államában nem rendelkeznek.

A dán modell a 19. századig nyúlik vissza, az 1899. szeptemberi meg egyezésig, amely az alkalmazás és az elbocsátás, valamint a közösségi ellátórendszer fejlesztését fektette le. Az 1960-as években az ÁFSZ felállításával az állam magára vállalta a munkanélküliek ellátásának főbb feladatait, csökkentve ezzel a munkahely elvesztésének kockázatát. A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a munkanélküliek motiválására, aktivizálására és ismereteik, képességeik munkaerő-piaci igényekhez való alakítására aktív munkaerő-piaci politikák és eszközök kerültek be a rendszerbe.

Forrás Employment in Europe, Európai Bizottság (2006) II. fejezet 9. oldal

A modell mérsékelt munkanélküliség mellett, tartósan a regiszterben ragadt munkanélküliek nagyon alacsony szintjén működik (0,8% 2006-ban). Eközben az élethosszig tartó tanulásba bevontak száma nagyon magas: 27,4%. (Az EU egészére nézve 2021-re 12,5% a cél!)

Ebben a rendszerben a kiemelt szerepet játszó népfőiskolák egyfajta *egyablakos rendszerként* funkcionálnak a munkaügyi szervezet erőteljes támogatása mellett, és teljes, részletes diagnózist alkotnak a munkanélküliről. A rendszer a nagyon magas adóterheléseknek és a magas szintű redisztribúciónak köszönhetően hosszasan képes benntartani a rászorultakat a képzésben-átképzésben-felkészítésben, ahol multiprofessionális szakembercsoportoktól kapnak támogatást a felhasználók. (Lásd pl. a dán termelőiskolai modellt, amelynek átvételével hazánk is próbálkozott, „második esély” iskolaként.)

Jó gyakorlat az ÁFSZ és NGO együttműködésére, Németország, Észak-Rajna-Westfália, bon-rendszer és sikerdíjazás

A német rendszer a gazdasági lehetőségeiből és eltérő társadalmi háttéréből adódóan kevésbé bőkezű, mint a dán. Az öt új tartomány integrációja a mai napig komoly feladatot ró az állami adminisztrációra. A föderálisan működő Bundesagentur für Arbeit (BA) mellett a Landerek (megyék/régiók) különböző megoldási módokat is preferálnak. Észak-Rajna-Westfália tartományban az álláskeresők már évek óta kérhetik, hogy számukra álláskeresési bont állapítsanak meg. *A regisztrált munkanélküliek három hónap után egy ügynevezett álláskereső bont kapnak, amelyet bármely munkaközvetítő irodánál felhasználhatnak.* Így mehetnek piaci közvetítőhöz, alapítványhoz – és párhuzamosan használhatják az állami, tartományi munkaügyet és szociális szervezeteket is az álláskereséshez. A bont akkor váltják be, ha az adott szervezetnek sikerül elhelyeznie az álláskeresőt. Azaz már az alacsony képzettségű munkavállalók tekintetében is kvázi sikerdíjasként működik a rendszer.

Idehaza ez idáig csak a valódi felső- és középvezetőket kereső fejvadász cégeknél terjedt el ez a gyakorlat. Az elhelyezést követő harmadik hónapban, amennyiben az elhelyezett még mindig dolgozik, a szervezet újabb összeget kap az állami munkaügytől, majd kilenc hónapos monitorozás után még néhány száz euró jár a sikeres szervezetnek.

A rendszer egyik hasznélvezője az álláskereső, a másik – bármennyire is furcsán hangzik – az állami költségvetés, és ezen keresztül az adófizető német állampolgár. Hiszen minél rövidebb ideig munkanélküli a dolgozó, annál kevésbé épülnek le kulcsfontosságú készségei, tudása, és annál kevesebbe kerül az ellátása az állami költségvetésnek. A bon-rendszer így egészséges versenyt teremt az állami munkaügy dolgozói és a magáncégek között. Ez a verseny mindenképpen a hatékonyság javítását szolgálja. Ugyanakkor Németországban is komoly gond az állami foglalkoztatási szolgálat ügyintézőinek szakképzettsége és munkaterhelése, mivel jelenleg középfokú képzettségű dolgozókra jut 200–300 ügyfél ha-

vonta. Ebben a munkaszervezésben és szakmai környezetben aligha várható a profiling rendszer hathatós alkalmazása. (Egy első interjú legalább egy óra, és további háttér-információk megszerzését is igényli.) A jelenleg futó német reformelképzelések két, egymással ellentétes irányban hatnak: egyrészt kanadai mintára az állami munkaügyi kirendeltségek állományának átcserélését serkentik, munka-pályatanácsadókra (counselor), másrészt a „törődést és sok beszélgetést” igénylő profiling rendszer kiszervezését erősítik, a non-profit szférába.

A teljesítményértékelés bevezetésével (amelyben a BA ügyintézője gyakorlatilag versenyben áll az NGO munkatársával!), *valamint a szektor-semleges bonokkal és a teljesítmény alapú sikerdíjjal az állami munkaügyi szervezet és a többi ellátó-aktíváló szervezet egyszerre váltak egymás minőségi versenytársaivá és együttműködő partnereivé*, amennyiben a bont befogadó (beváltó) szervezet számára a BA-nak kötelező átadnia a konkrét munkanélkültre vonatkozó, az elhelyezkedését segítő adatokat. A feladatot ellátó civil viszont hasonlóan jár el az elhelyezési folyamat során keletkezett, összes olyan információval, amely az egyén személyiségi jogait nem érinti (első interjú adott részei, maradék/részképesség mérő tesztek, próbamunkák, munkatesztek, AC eredményei stb.).

Álláskeresők Teaháza, egyházi gyakorlat az USA-ban és magyar adaptáció¹⁷

Az *Álláskeresők Teaháza* (ÁT) a szerző kezdeményezésére 2003-ban került át a tengerentúlról Magyarországra, ahol ezzel a módszerrel több helyszínen folyt a munka 2003 és 2006 között. Részben az értő segítség elmaradása vezetett oda, hogy az önkéntes munkában folytatott fejlesztés mára sokat veszített lendületéből, miközben *egy szinte ingyenes megoldást ajánl fel a CSSK és a munkaügyi kirendeltség együttműködésére*, ráadásul ki is nyitja azok kapuját a nem regisztrált álláskeresők, munkakeresők (váltók) számára is.

A módszer őshazája nem véletlenül az USA, ahol nagy hagyományai vannak mind az *öngondoskodáson alapuló szociálpolitikának*, mind a *csoportozásnak*. Az ÁT valójában erre a két fő elemre épít a CSSK és a munkaügyi kirendeltség közös kezdeményezéseként, miközben megkísérel önálló közösséget létrehozni.

Az eredeti ötlet az Amerikai Egyesült Államokban mint gyakorló piacgazdaságban régóta működő *klubszerű csoport-összejöveletekből* származott. (Unemployed find comfort in groups Star-Telegram Business Section 2001. október 27.) A tengerentúli kultúrának hosszú ideje alapvető jellemzője a különböző csoportok alakítása. Idehaza a rendszerváltást megelőző évtizedben kezdtek elterjedni a csoportok. Jelenleg Magyarországon a csoportok térhódítása még mindig tart, habár már korántsem a kilencvenes évek lelkesedésével. Ugyanakkor a *munkaügyi szervezet és a szociális szféra gyakorlati, mindennapi szakmai együttműködésében még számos kihasználatlan és kiaknázzható lehetőséget látunk a csoportokban*.

¹⁷ 2008 elején már 59 magyar nyelvű találatot hoz a témában a Google.

Szintén a több évszázados piacgazdasági modellben (itt alapvetően az észak-amerikai rendszerekről van szó) gyökerezik a munkavállalók flexibilitásának nemcsak reaktív, sokkal inkább proaktív kezdeményező-készsége. Az USA-ban recesszió idején megszokott jelenség a gyors elbocsátás (szemben a halódó EU-s és japán modellekkel), majd konjunktúra alatt az újbóli alkalmazás. Ehhez azonban a munkaadó elvárja, hogy a munkavállaló gyors döntéseket tudjon hozni, és mobil legyen (földrajzi, és szakmai értelemben egyaránt). Úgy gondoljuk, hogy a rendszeresen működő *Teaházban a tagok informális tapasztalatcseréje az állás-, szakmakeresésről, és természetesen a hozzájuk kapcsolódó életpályákról* (Super 1957.), *magánéleti, családi életi választásokról hosszú távon valóban képes elősegíteni a tudatosan flexibilisebb munkavállaló kialakulását.*

Rejtett és nyilvános célok: A Teaház reklámjában kimondott nyílt tartalomként (a részletes sajtó-PR munkát lásd lentebb!) a megszerezhető szakképzési, elhelyezkedési és álláskeresési információkat használtuk fel. Megígértük például, hogy bemutatjuk az OKJ szerkezetét, az önéletrajz készítés, a kísérőlevél írás mikéntjét, vagy eljuttatjuk a telefonos álláskeresés tipikus helyzetét. Gyakorlati szakmai munkánk alapján úgy tapasztaljuk, hogy az ügyfelek körében ezek a konkrét és megfogható ajánlatok könnyen elfogadható célok (legalábbis első körben). A „gyertek be beszélgetni, mert megkönnyebbültök” mentálhigiéniai hívószavak ma még csak az ügyfélkör töredékében találnak nyílt viszonzásra. Mindamellet a második, harmadik alkalom után számos Teaház-tag mondta ki, hogy számára nem is annyira a kapott információk, mint *inkább a sorsközösség nyílt felvállalhatósága* – a „munkanélküli vagonok és neheztelek magamra

és a környezetemre”, „mégsem vagyok egyedül, más sem talál, akkor nem olyan nagy baj, hogy én sem” – volt az igazi hozadéka a délutánoknak. Számunkra, a Teaház szervezőinek számára ez a rejtett cél volt a fontosabb, mivel a hagyományos napi ügyfélmunkában sokkal kevesebb lehetőség kínálkozik arra, hogy legalább ideiglenesen lebontsuk az ügyfelekben az átalakuló és bizonytalan társadalmi-gazdasági viszonyok között önmagukra polcolt kivédő mechanizmusokat, a valódi hatás elérésére.

Az oldott pszichés légkör, a bizalmi szint emelkedése azután már önmagától vezet el az informális állás- és céginformációk kicseréléséhez, ezzel az állások 80 százalékát jelentő rejtett álláshelyek személyre szabott feltérképezéséhez. (Nem egyszer előfordult, hogy a magának még csak célállást sem találó tag egy másik tag számára konkrét, a kapcsolati rendszeréből származó állásajánlattal érkezett.)

Az Álláskeresők Teaháza névre keresztelt kezdeményezés lényege, hogy mind a szociális, mind a munkaügyi alrendszerekre jellemző hivatalos utak és igénybevételi lehetőségek mellett megfelelő terepet teremtsen egy félig-meddig informális, kötetlen, „papírmunka mentes” együtt-létre.

A Teaház szervezésében fontos szerepet játszottak a következő tényezők:

1. *Munkaidő és a hivatalos ügyfélfogadási idő utáni időpont* (amely a családsegítő szolgálatnál a működés sajátosságaiból adódóan nem annyira merev, mint az igazgatás részét képező munkaügyi kirendeltségen).

2. *Nyitottság*, tehát sem területi (kerületi), sem életkori, nemi, etnikai, foglalkozási, foglalkoztatási státushoz nem kötődik a belépés, a részvétel lehetősége.

2.a *A nyitottság másodlagos értelmezése* alapján a klub szabályzata megengedi a rendszertelen részvételt, az elhelyezkedők, nyaralók, vagy egyéb családi kötelezettségeik miatt kimaradók visszatérését. Ezzel a jelenleg működő csoportokhoz és az Álláskereső Klubjához képest egy jelentősen alacsonyabb küszöbű ellátást-segítségnyújtást hoznak itt létre.

3. *Fontos a „papírmentes környezet”* elvének betartása: a tagoknak semmiféle külön regisztrációs (a ránk nézve is kötelező jelenléti íven kívül) procedúrán nem kell keresztülmenniük, mielőtt az őket érintő kérdéseiket feltehetik.

4. *Oldott légkör* – valóban kerekasztal és tea mellett folytatott kötetlen vélemény- és információcsere zajlik.

5. *Fontos a csoportvezetés non-direktív, facilitáló jellege*, amely a munka- és pályatanácsadás sajátossága, és amellyel számos pszichológus és szociális munkás kolléga is szívesen azonosul. A rogersiánus-humanisztikus pszichológiai háttér lehetőséget teremt a különböző kulturális, iskolázottsági háttérrel és eltérő problémadefinícióval jelentkező ügyfelek-csoporttagok közös munkájához.

A foglalkozások teljesen szabadon látogathatóak, illetve sokaknak kötelező az egyszeri megjelenés, a munkaügyi kirendeltséggel kötött megállapodás értelmében. Ugyanakkor egyes települési önkormányzatok

szociális rendeleteikben a kötelezően előírt együttműködés egyik eszközeként is megjelölik a Teaházat.

A francia PAP¹⁸ és a hazai adaptációs munkálatok a profiling részeként

A munkanélkülivé vált munkavállalók kötelező megszólítását előíró luxemburgi folyamat (1997) ebben a tekintetben a „*terápia helyett prevenció*” felfogás érvényesítését jelenti a foglalkoztatáspolitikában. A regisztrált munkanélküliek egy éven belüli (pályakezdők esetében hat hónap) megszólítási kötelezettsége az ÁFSZ-ek részéről, a munkanélküli pályafutás lején való beavatkozás fontosságát és a szervezetek reakcióképességét kísérli meg egymással összeegyeztetni. Bár a célként kitűzött másodlagos prevenció cél nemes, ugyanakkor a legtöbbször nem képes találkozni a munkanélkülivé válás, a munkanélküliség egyéni pszichodinamikájával (Benedek 1996.). Hiszen a Borgen és Amundson nevéhez kötődő hullámvasút modell értelmében a relaxációt követő közös erőfeszítés szakasza a munkanélkülivé válás utáni második és negyedik hónap közé tevődik, így az ÁFSZ egy éven belül megvalósuló megszólítása ugyan statisztikailag sikeresen találkozik az uniós indikátoroknak való megfeleltetéssel, hathatós szakmai és emberi segítséget azonban gyakran már csak időbeli eltolódása folytán sem kínálhat. Ennek az egyfelől lélektani-szakmai, másfelől szervezetszociológiai és vezetéselméleti megfelelésnek az összeegyeztetésére a lisszaboni csúcserkezellet óta számos régi uniós tagállam kísérlet meg érdemi és értékelhető választ adni.

Franciaországban 2001. július elsején indult útjára a személyre szabott cselekvési terv. Az elmúlt években több millió együttműködési tervet vettek fel az ANPE közvetítói. 2003-ban havi átlagban a közvetítők már 600 ezer interjút készítettek, amely az indulási évhez képest 75 százalékos emelkedést jelentett. (2001. július és 2003. december között 8,8 millió cselekvési tervet készített az ANPE.) Mindehhez a 61,3 milliós népesség és 27 milliós munkavállalói réteg mellett 23 ezer ANPE dolgozó állt rendelkezésre. (Franciaországban a járadékos és segélyes ügyeket egy külön szervezet, az UNÉDIC¹⁹ végzi.) Tehát havi átlagban az ANPE személyzete fejeként – teljes személyzetre számítva – 26 személyre szabott cselekvési tervet készít el vagy újít meg.²⁰ A 12 hónapja regisztrált ügyfél és ÁFSZ iroda közötti együttműködés eredményeként az ügyfelek 64 százaléka talált fizetett állást és az utókövetéses vizsgálatok szerint 45%-uk még mindig dolgozik (önfoglalkoztatott, kölcsönzött dolgozó, határozott vagy határozatlan idejű szerződéses). A személyre szabott cselekvési tervben együttműködők 51 százaléka 6 hónapon belül, további 64 szá-

18 PAP: Le Projet d'Action Personnalisé továbbá PAP-ND Programme d'Action Personnalisé – pour un Nouveau Départ

<http://www.mutual-learning-employment.net/peerreviews/2004/10/18-19> és http://doku.iab.de/veranstaltungen/2005/Profilingseminar_outline_0105.pdf

19 Union Nationale pour l'Emploi dans l'Industrie et le Commerce

20 Természetesen a számítás szépséghibája, hogy nem nyújt valós képet, mivel hiányzik az ügyintézők pontos száma.

zalékuk egy éven belül talált valamilyen fizetett munkát, bár ez nem látszik meg a foglalkoztatási adatokban. (ANPE 2004.) Az ANPE a cselekvési tervek számarányának emelése mellett folyamatosan emelte a szolgáltatásba bevontak arányát. Így a kezdeti 22,7 százalékos (2000.) cselekvési tervet készítették szolgáltatási részesüléséből az utolsó megvalósult statisztikai évben 60,1 százalék (2003.) vett igénybe szolgáltatást. A teljes képhez hozzátartozik – itt újból a gyakorlatban szembesülve a gazdaság- és szociálpolitikai célok ellentmondásosságával –, hogy a szolgáltatások alatt a készségek felmérésétől (amelyet külső cégek végeznek el) az intenzív támogatásig, mentorálásig és a csoportos tanfolyamokon való, pusztán megjelenésig mindent beszámítanak. Ha a humán szolgáltatási adatokat ebben a megközelítésmódban is elemezzük, akkor kiderül, hogy tanácsadás (counseling) illetve mentorálás értelemben vett humán segítségnyújtásban 2000-ben a regisztrált cselekvési terves ügyfelek csupán 9,1 százaléka, és 2003-ban is mindössze negyede részesült.

Francia terminológiával a *humán tanácsadáson* (conseil) egy, a *munkaerő-piaci státusról ügynevezett személyre* szóló SWOT analízis (lásd a Mellékletben szereplő magyarított ábrát!) felvételét értik (leszámítva a CIO: Centre Information et L'Orientation, azaz a német BIZ és a magyar FIT munkáját). Ennek elsődleges felvételét tekintik az *első interjú*nak, amelyet 10-25 perc alatt töltenek ki az elkülönített bokszokban dolgozó középfokú végzettségű ügyintézők, az ügyfél kikérdezése alapján. Normál ügymenet szerint, azaz ha csak az ügyfél maga ezt nem kéri előbb, az első cselekvési terv felvételéig akár hat hónap is eltelhet. Ebben a felállásban hazai szóhasználatunkkal aligha beszélhetünk humán szolgáltatásnyújtásról. Az ANPE ügyintézői az ügyfélre vonatkozó, rövid és relatíve egyszerűen eldönthető kérdések megválaszolását kapják feladatul. Tehát munkájuk magyarul nem fordítható tanácsadásra, mint inkább a magyar ÁFSZ fejlesztését elindító PHARE project terminusa szerint *profilíng*²¹ szakmunkára.

A nemzetközi szakirodalom értelmében pedig valójában pusztán *tényeken alapuló kockázatelemzést* (risk assessment) készítik az ügyintézők, amelyek érdemi módon befolyásolhatják a további humán szolgáltatásokba való bevonást. Azonban a személyes tulajdonságok felmérését, a konkrét állásra, képzésre való szakmai alkalmasságot vagy külsős cégek által működtetett AC/DC-ben (Assessment Centre/Development Centre – Kiválasztó és Értékelő Központok) végeztetik el (pl. a vendéglátók képzési beiskolázásait vendéglátó cégek szakemberei ítélik meg), vagy továbbirányítják az ügyfeleket a CIO irodáiba, esetleg pszichológushoz. A francia PAP modell ebben az összetételben nagyszámú ügyfél gyors szűrésére alkalmas, ezzel lehetővé teszi a személyes cselekvési tervek nagy volumenű használatát, amely jelen indikátorok mellett minden tagállami ÁFSZ célja. Ugyanakkor, mivel a rendszer az ügyintézők gyors kiképzésén alapul – hiszen tömegek kezelésére kell alkalmasnak lennie, így nem

21 A kilens/felhasználó tartósan a regiszterben ragadásának előrebecslésére szolgáló értékelési módszer. Ennek két ága van 1. a biztosítási matematikán nyugvó statisztikai elemzés, amelyhez nem szükséges találkozni az ügyféllel és a 2. szocio-kulturális elemeket figyelő kérdőív, interjú alapuló megoldás, amelyben a kliens és segítő találkozására épül az értékelés. Amíg az előbbit objektív, addig ez utóbbit szubjektív értékelésnek/profilíngnek is szokták nevezni.

is igen tehet mást –, nem teszi lehetővé a személyes jegyek feltérképezését, mivel erre sem a rendelkezésre álló idő, sem az ügyintézők felkészültsége nem alkalmas, ezzel viszont emeli a tévedés vagy az elszigetelt kategorizálás lehetőségét. Mivel az ANPE bemutatása szerint a kirendelt-ségeken nincsen szakpszichológus vagy tanácsadó (counselor), az ügyintézők bizonytalanságuk esetén nem is tudnak kitől azonnali konzultációt, segítséget kérni. Ilyen és ehhez hasonló feltételek fennállása okán a rendszer magában hordozza a mechanikussá és személytelenné válás erőteljes kockázatát. Ezzel az emberi problémák mellett (képzés-, személyiség nem megfelelés, közvetítési hiba stb.) jelenthetik az első ránézésre költség-hatékonynak tűnő rendszer díszfunkcionalitását is. Az ANPE és a francia minisztérium értékelése szerint a PAP rendszer jól vizsgázott. Megtorpanásának fő okát a bevezetést követő gazdasági recesszió és a magasán stabilizálódó munkanélküliség okozta (9,9 százalékos munkanélküliségi ráta 35 órás munkahét mellett).

2005 januárjától a szociális kohézióról szóló törvény megjelenését követve, a magas francia munkanélküliségi adatok következményeként előtérbe kerültek a szociális és munkaügyi- vállalkozásélénkítési koordinációt elősegítő, többszereplős intézmények, de az önkormányzati szervezésben működő „szolgáltató házak” (*maisons d'emploi*) és az inaktívak bevonását, aktivizálását érintő más eszközök is. Például a különböző változatokban létező „foglalkoztatási csekk” (*chèque d'emploi*),²² amelyet adott feltételek között a munkanélküliek/inaktívak kapnak meg, és amit a foglalkoztató vált be.

Az elmúlt három évben a kiemelkedően magas francia munkanélküliségi rátát némileg sikerült lefaragni (2007-ben 8,3%), ám ez az adat még mindig egy százalékkal meghaladja az EU-27-ek átlagát. A foglalkoztatási szint viszont ellentétes irányban tér el az uniós átlagtól (2007-ben FR 64,6%, EU-27 65,4%)²³. A merev munkajogi szabályozást és a széttagolt aktiváló rendszert sem sikerült jelentős mértékben javítani.

A brit kategorizálás és a New Deal

A munkáspárti brit kormányzat által bevezetett Új Alku (New Deal) szintén épít a közszféra és a magánszféra együttműködésére, valamint az ügyfelek kategorizálására. A Job Centre Plus irodáiban a regisztrált munkanélküliek gyakori visszahívására (kétheti rendszerességgel) és azonnali helyzetfelmérő interjújának elkészítésére épít. A WFI (work-focussed interview) alapján kötik meg az ügyféllel az álláskeresési szerződést (JSAG Job-seeker's agreement). A szerződésben foglalt célok teljesüléséről, az álláskeresés sikerességéről az álláskeresőnek minden két hétben beszámolósi kötelezettsége van a kirendeltségen. Sikertelen keresés esetén az első interjút háromhavonta megismételik, minden esetben 30 percet szánva a kiker-

22 http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/charter/conf2006/p69630en.pdf

23 Forrás: EUROSTAT

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996_45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/&product=STRIND_EMPLOI&depth=2

dezésre. Az első interjú során az ügyfeleket viszonylag részletesen kikérdezik anyagi-szociális és vagyoni helyzetükről. Az egyes ügyfeleket a foglalkoztathatóság és a motivációs szint kettős koordinátarendszerében kategorizálják. Így jönnek létre az egyes rizikófaktorú csoportok, szám szerint 9 altípus. A koordinátarendszer közepén az átlagos munkakereső áll, aki elolvassa a hirdetési lapokat és bemegy a kirendeltségre, de nem használ internetet az álláskereséséhez. Betanított munkásként dolgozott és elég sok munkakörben megfordult már, megfelelő minimális képességekkel és készségekkel rendelkezik a munkába állításhoz és a munkakörök széles skáláján elhelyezhető, de nem alkalmas munkaerő kölcsönzésre vagy rész-munkaidős foglalkoztatásra – hiszen nem rendelkezik a munkaadók által elvárt minimális képességekkel, készségekkel és szaktudással. A képzeletbeli „átlag Joe” elhelyezése átlagos költségekkel jár, ő teszi ki a Job Centre Plus ügyfeleinek 25 százalékát. Alatta helyezkednek el 20 százaléknyan a közepesen motivált és rosszul foglalkoztatható ügyfelek. Nem mobilak (pl. nincsen saját autójuk: az Egyesült Királyságra érvényes rizikó faktor!), nincsenek megfelelő munkatapasztalataik. A rendszer a fenti mintára elemzi az ügyfeleket. A mátrix folyamatos kontrollra és karbantartásra szorul, mivel a kilenc alcsoport százalékos aránya és jellemzői eltérőek, illetve az egyes rizikófaktorok súlyozott értékei is folyamatos változásban lehetnek. Pl. a számítógépes írástudás mára magasabb pontértéket kap egy foglalkoztathatósági analízisben, mint esetleg a részleges funkcionális analfabétizmus.

Hathónapos regisztráció után – a New Deal alapján – a regisztrált ügyfél ajánlatot kap az aktív eszköz bevonására vagy addicionális humán szolgáltatások igénybevételére. A brit rendszer tehát gyorsabban reagál az ügyfél bevonásának igényére, ugyanakkor ehhez európai szinten igen alacsony szintje miatt a rokkantnyugdíjasokat, kordedvezményes nyugdíjasokat stb. célozta meg, akik viszont több milliós tömeget jelentenek. Esetükben nagyon is kérdéses, hogy az ügyintézők által nyújtható szolgáltatások és állapotfelmérések elégségesnek mutatkoznak-e a munkába állításhoz. Hogy a másik oldal, a gazdaság milyen munkaerő-tartaléknak tekinti őket, ez szintén nem egyértelmű. A tartósan foglalkoztatható regisztráltak elhelyezkedését segítő New Deal-t a konzervatív ellenzék többször támadta, mondván, a fejenkénti elhelyezésekre jutó 5000 fontos költség túlságosan magas. A program eredményei alapján azonban a bevontak 46 százaléka elhelyezkedett, és 82 százalékuk tartósan munkában is maradt. A tartós munkában maradás egyébként mind az állami, mind a velük együtt dolgozó magán munkaközvetítőknek (Manpower, Cap Gemini Ernst & Young) is elemi érdeke, hiszen az elhelyezésekért „fejpénz” jár, amelyet csak a legalább 13 hétig foglalkoztatottak után fizetnek ki. Maguk az elhelyezett munkanélküliek is pluszdíjazásban részesülnek, mivel bizonyos munkában töltött idő után 200 fontos munkában maradási bonuszt kapnak az államtól (hasonló eszközökkel operál 2004. január 1. óta a német rendszer is). A brit sikerekhez a *munkaállalók relatíve*

magas önállósága²⁴ mellett – ami azt jelenti, hogy képesek használni az önálló álláskeresés formáit (20–80% Walton 2004.) – a korábbi konzervatív kormányzatok által elvégzett gazdaságpolitikai intézkedések is hozzájárulnak.

Összegzés

Az itt bemutatott OECD-példák többségéből néhány generális, hazánkban is helytálló *tapasztalatot összegezhethetünk*, amelyeket a munkanélkülieket/inaktívokat ellátó-aktiváló munkaügyi-szociális ellátórendszerek továbbfejlesztésekor is érdemes figyelembe venni.

1. A kulturális, társadalmi és földrajzi különbségek minden esetben alapjaiban befolyásolják egy támogató/aktiváló rendszer-szolgáltatás hatékonyságát. Amíg az európai kultúrának is máig fontos része, hogy a férfiak nem, vagy nehezebben kérnek segítséget, bevonásuk a különböző szolgáltatásokba az esetmunka szintjén nagyon is nehézkes. A hazai tapasztalatok (pl. Álláskeresők Teaháza) mondatja velünk, hogy a magyar lakosság nagy része – szemben az angolszász országok lakosságával – nem tartja „férfiasnak” a segítségkérést; személyes (munkaügyi) problémáinak másokkal való megismertetését kitergetésként, túlzott intimitásként értelmezi. Ezzel párhuzamos jelenséggént pedig nem képes a felkínált önszolgáltató, közösségi segítő erőforrások gyors egyéni mobilizálására, így sokszor olyan ügyfelekkel is hosszasan kell dolgoznia a segítőnek (szociális munkás, klubvezető, mentor, munkatanácsadó stb.), aki az első interjú értékelése alapján önálló munkakeresőnek tűnik. *Az ellátás-aktiváló szolgáltatás személyi feltételeinek szervezésében ezekre a differenciákra komoly figyelmet kell fordítani*, ellenkező esetben az új szolgáltató rendszer személyzetében hasonlóan alulkapacitálttá válik, mint a jelenlegi.

2. A rendszerbe belépő, újra belépő (visszakerülő) ügyfelek esetében elsőrendű fontossága van a helyes explorációs eljárásnak. S bár a szakmai standardok szerint az összes érintett segítő elkészíti a felméréseket, a színvonalukat tekintve ezek nagyon eltérőek, hiszen a fókuszpontok szakmánként, illetve intézményenként különböznek. *Az egységes ügymenet, a felesleges duplikációk elkerülése minden rendszer kialakításában elsődleges szerepet játszott*. A redundancia csökkentése az ellátó és a finanszírozó szempontjából is alapvető közös érdek. Volt, ahol ezt külön jogszabályi keretekkel (pl. Franciaország), volt, ahol a közszolgálati szerződéskötéssel és teljesítménycélok kialakításával (pl. Nagy-Britannia, Új-Zéland, Ausztrália, Hollandia) igyekeztek megoldani. Különösen akkor válik az első felmérés szerepe meghatározóvá, ha a szolgáltató szervezet (kirendeltség, NGO, CSSK stb.) teljesítményének (performance) mérése összekapcsolódik a javadalmazási, ösztönzési rendszerekkel.

Alapvetően hibásak azok az elképzelések, amelyek az állapotfelmérést

²⁴ A kirendeltségeken, munkaközvetítő irodákban nincsen szüksége az önéletrajzírásban nyújtott segítségre, az állásinterjúhoz megfelelő öltözék kiválasztására stb., mert mindezek a protokollok évszázados, töretlen gazdasági-társadalmi fejlődés eredményeként a társadalom tagjainak nagyobbik része számára magától értetődő tudást képviselnek.

egyszeri aktusként képzelik el, vagy csak akkor ismétlik újra, ha az ügyfél valamilyen aktív eszköz, passzív eszköz vagy pénzbeli, természetbeni ellátás megállapítása előtt áll. Az ilyen értékelés a segítőt és a szervezetet is jégre viszi, mert az ügyfelek legtöbbje teljesíteni fogja, amit „elvárnak” tőle, maszkolja saját helyzetének bemutatását, így nemcsak igazságtalan, de eredménytelen is. Jelentős holt súlyú rendszerek jönnek létre, amelyek kevésbé transzparenssek. A legtöbb OECD jó gyakorlat ezért az ügyfélrizikók mérését folyamatos tevékenységként képzelel el, amely az adatok folyamatos és visszakereshető rögzítésével párosul, építve az objektív (statisztikai alapú) és a szubjektív (a szakember értékelése) elemek ötvözésére. Az adatokba az adott egyén ellátásában/aktiválásában érintett összes szervezet (kirendeltség, CSSK, NGO) betekintést nyer (pl. közös esetenapló, közös külső felületű tanácsadó napló stb.). Ezzel csökkenthető a játszmahelyzetek kialakulásának veszélye is.

Az ügyfélrizikó kezdeti megállapítása és folyamatos karbantartása nemcsak a támogatások megítélése terén (munkaügyben aktív-passzív, szociális területen: pénzbeli-természetbeni), de a szisztematikusan építkező esetmunka kapcsán is szükséges. Az egyszeri értékelés, pl. egyszeri munkateszt ezért sem bizonyult hatékonynak.

3. Az országok többségében a munkapiactól hosszan távol lévők reintegrációjára a tömeges ügyfélkezelés terén kialakított módszerek nem bizonyultak hatékonyak. Ezért az uniós országok a kilencvenes évektől (főként a tartósan bent ragadt munkanélküliségi számadatok miatt) másfajta módszertan után néztek. Ezek egy része igen hatékonyak bizonyult, amennyiben végső soron a nyílt munkaerőpiacon rendelkezésre álltak szabad álláshelyek, ugyanakkor ezen próbálkozások nagy része igen drága. Számos válfaját Magyarországon is kipróbálták az elmúlt másfél évtizedben (pl. termelőiskola, speciális munkaerő-piaci programok az OFA²⁵ finanszírozásában), de fajlagos költségeik miatt nem válhattak széles körben elterjedtté. Egyes programoknál 1,5–2 millió forint jutott egyetlen esetre. Ezzel párhuzamosan a hazai monitoring rendszer széttagoltsága, az adatbázisok különállása miatt (ÁFSZ²⁶, KIR²⁷, FELVI²⁸, OEP²⁹, APEH³⁰, OMMF³¹ stb.) a programok hosszú távú költség-hatékonyasága, megtérülési rátája sem munkaerő-piaci, sem társadalmi vonatkozásban nem volt mérhető. Így gyakorlatilag nem állnak rendelkezésre olyan statisztikai adatok, amelyek főként a „puha tudásmagú”, alkalmazott humán szolgáltatások hatékonyságát és hatásosságát kimutathatnák. A folyamatos reformokkal a legtöbb bemutatott OECD-országban együtt jár a rendszeres *belső monitoring* és a fejlesztések *külső hatékonyságvizsgálata*. Ez utóbbinál már a pilot időszakokban komoly, és a későbbi dön-

25 Országos Foglalkoztatási Közalapítvány www.ofa.hu

26 Állami Foglalkoztatási Szolgálat www.afsz.hu

27 Közoktatási Információs Rendszer <http://www.kir.hu/kirstat/intstate/>

28 OFIK Országos Felsőoktatási Információs Központ www.felvi.hu

29 Országos Egészségbiztosítási Pénztár a jogviszonyok tisztázása óta elérhető a taj-auto-
rizáció <http://taj.oep.hu/taw/taa/index.html>

30 Adó és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal www.apeh.hu

31 Országos Munkaügyi és Munkavédelmi Főfelügyelőség <http://www.ommf.gov.hu/>

tések meghozatala szempontjából elengedhetetlen szerepet játszanak a kontrollcsoportos elemzések.

4. *A tömeges esetkezelés szintjén új módszerek szükségesek.* Az RSZS-t (rendszeres szociális segély) kapók esetében például hatékonynak bizonyult a V. Frankl nevével fémjelzett *logoterápia*, szemben a rogersi non-direktivitás módszerével. *A pszichoedukációnak így nagyobb szerepet szükséges juttatni, ugyanakkor a szolgáltatók részéről ez nagyfokú szakmai felkészítést és folyamatos szakmai továbbképzést, szupervíziót igényel.*

5. *A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy egyszerre kell az inaktívakkal/tartósan regisztráltakal folytatott munkában a szakmai professzionálisizáció és a verseny szabályozó mechanizmusaival élni,* miközben a rendszer teljesítményének értékelése során nem lehet figyelmen kívül hagyni az objektív munkaerő-piaci helyzetet (kereslet, stagnálás, recesszió...). Ellenkező esetben nagy mértékben nő a segítő személyzet kiegészése.

Ilyen megoldásokkal szolgál a kontinentális Európában is nagy számban alkalmazott, többlépcsős, szabadon beváltható ügyfél-bonrendszer (kvázi sikerdíj és teljesítménydíjazás), vagy a közszolgáltatási szerződéskötések, területi alapon indított ellátói tendereztetések (Ausztrália) és szerződéskötések.

MAGYAR VALÓSÁG

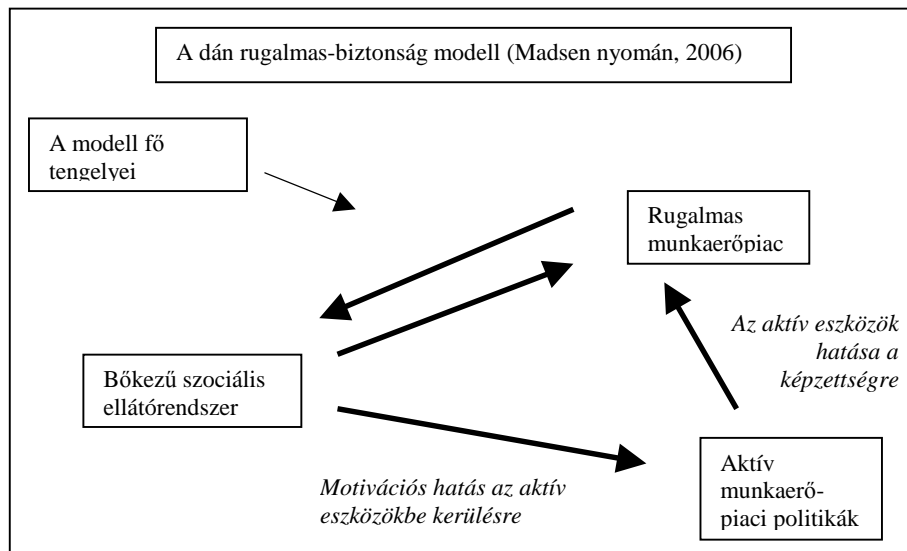
Irodalom

- Adorján Zsuzsa – Sarkadi Sándor – Soporonyainé Harta Andrea (2006): Munkanélküliség, rehabilitáció Révai Digitális Nyomda
- ANPE (2007): Rapport d'activité
- Arnkil, Robert: The Finnish Experience on PAP, Párizs 2004. október 18–19. (Előadás.)
- Bawden, David: Információs és digitális írástudás: a fogalmak áttekintése In: Bawden, Daniel: Information and digital literacies: a review of concepts (Journal of Documentation. vol. 57, no. 2, March 2001, 218–259.) tanulmányát Koltay Tibor ismerteti) http://www.ki.oszk.hu/kf/2002/1_2/bawden.html
- Benedek László: Tanácsadás munkanélkülieknek A szociális munkás lehetséges szerepe a munkanélküli ellátásban 1996 in. Kézikönyv a szociális munkához/ www.szochalo.hu
- Blomsma, Martin: Flexicurity and social dialogue in the Netherlands 7th November 2007 MISEP ea.
- Borbély Tibor Bors: Kulcskézségek fejlesztése – civil módra. FigyelőNet karrier rovat 2004. január 28. http://www.fn.hu/allas/20040127/kulcskeszsegek_fejlesztese_civil_modra/
- Borbély Tibor Bors: A személyre szabott cselekvési terv elkészítésének Uniós gyakorlata, Munkaügyi Szemle, 2005/7–8.
- Borbély Tibor Bors: A szociális partnerek szerepe az EU flexicurity koncepciójának alkalmazásában Munkaügyi Szemle 2008/2.
- Borbély Tibor Bors: Álláskeresők Teaháza, Munkaügyi Szemle, 2003. november.
- Borbély Tibor Bors: Az első, csepeli Álláskereső Teaház 2004-es éve (Kazsimér Antalnéval és Bercsák Nórával közösen), Munkaügyi Szemle, 2005/5.
- Borbély Tibor Bors: Nyitott kapuk és a munkaügyi szakigazgatás. Merre van az ügyfélkörünk, és mit kezdünk velük? Munkaügyi Szemle, 2001/7–8.
- Borbély Tibor Bors: Válságkezelés – Újra(gombolt) – gondolt foglalkoztatáspolitikára a finn a brit és a német ÁFSZ-ek gyakorlatában (kézirat), FH Kutatási Főosztály 2005.
- Burgermeister Ádám: A Csepeli Álláskereső Teaházzal kapcsolatos tapasztalataim összegzése (kézirat), 2004.
- Busch Irén – Adorján Zsuzsanna – Susányi Mária Magdolna – Pántya Imre – Bálint István – Borbély Tibor Bors: HEFOP 1.2. Intézkedés 1.1.3.1. Projekt FSZH Szociokulturális ügyfélrizikó értékelés munkacsoport – Besorolást Segítő Kérdőív család kialakítása, 2005–2007.
- Cavanagh, Michael E.: A konzultáció folyamata, 121–184. old. in Kastaly Ildikó (szerk.) (1995) HIETE, Budapest
- Csoportos önépítés (KABA). GATE, 1996.
- Dornelas, António Flexicurity: Feasible in Portugal, 7th November 2007, MISEP ea. EEO Review Autumn 2006 pp. 52.
- Flexibility and security in the EU labour markets Employment in Europe 2006 Chapter 2 EC pp. 44.
- Flexibility and social protection European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2003 pp. 127.
- Frey Mária: Az állami foglalkoztatási szolgálatokkal kapcsolatos uniós elvárások, fejlesztési stratégiák HEFOP 1.2. Intézkedés 1.2.3. projekt 2005. november .
- Futó Péter – Hanthy Kinga – Lábyi Pál – Mihály András – Soltész Anikó (2005): A szociális gazdaság jelene és jövője Magyarországon, NFI Felnőttképzési Kutatási Füzetek 1.
- Gladding, T. Samuel, magyar kivonat: Fonyó Ilona – Pajor András (szerk.) (2000): Fejezetek a konzultáció pszichológiájának témaköréből, Bárczi, Budapest
- Hansen, Leif Christian Flexicurity and the role of the social partners, the Danish way

MAGYAR VALÓSÁG

- HRM Szervezetfejlesztési Tanácsadó Kft. Megalapozó tanulmány az 'Álláskereső+' elnevezésű fejlesztési programhoz, 2006. június 7.
- Janssen, Ronald Flexi-security: The role of social partners and collective bargaining ETUC, 7th November 2007, MISEP előadás.
- Job Seeker Classification Instrument (JSCI) Department of Employment, Workplace Relations and Small Business Australia 1998 p. 8.
- Kester, Jos Toward Common Principles of Flexicurity: More and better jobs through flexibility and security, DG EMPL. 7th November 2007 MISEP ea.
- Kongshøj, Per Madsen (1999): Employment and Training Papers 53 Denmark: Flexibility, security and labour market success ILO
- Makó Csaba – Simonyi Ágnes (2003): A munka és a párbeszéd új paradigmái OFA, Budapest
- Nesporova, Alena: Employment and labour market policies in transition economies ILO 1999
- Rác József (2001): Addiktológia 144–149. old. HIETE, Budapest
- Raisanen, Heikki The second wave of The Active Labour Market Policy Reforms in Finland, 2004. május 13–14. Finnország
- Santos, Suárez Roberto: The debate on flexsecurity: The employers' perspective Business Europe, 7th November 2007, MISEP ea.
- Schaffhauser Franz (2000): A nevelés alanyi feltételei. Telosz, Budapest
- Struyven, Ludo és Steurs, Geert (2005) Design and redesign of a quasi-market for the reintegration of jobseekers Empirical evidence from Australia and the Netherlands Journal of European Social Policy published in the Volume 15/Issue 2 or 3, May or August 2005 by Sage Publications Ltd, All rights reserved. © Sage Publications Ltd, 2005
- Sz. Molnár Anna (2005): Az idős felnőtt rétegek (45 év felettek) felnőttképzési igényei és képzési lehetőségei, NFI Felnőttképzési Kutatási Füzetek 15
- Szilágyi Klára (2005): A fiatalok és felnőttek pályorientációs és karrierépítési készségeinek szintje, fejlesztésének lehetősége, NFI Felnőttképzési Kutatási Füzetek 12.
- Szilágyi Klára (mcsop. vez.) – Suhajda Csilla Judit (szerk.) (2004): Új módszerek a felnőttképzésben, Kontakt Alapítvány, Budapest
- The operational model of employment and change security in Finland Employment Office (www.mol.fi) 2007.
- The pursuit of a (new) balance between 'flexibility' and 'security' is especially apparent within the European Employment Strategy. In the Council Decision on the revision of the Employment Guidelines (2003/378/EC)
- The role of the social partners on flexicurity Background Information submitted by MISEP Correspondents MISEP – EEO November 2007 pp. 100.
- Toward Common Principles of Flexicurity: More and better jobs through flexibility and security EC DG EMPL. July 2007 pp. 38.
- Tringer László (1998): A gyógyító beszélgetés. HIETE, Budapest
- Tros, Frank: Towards „flexicurity” in policies for the older workers in EU-countries? Paper prepared for the IREC Conference Utrecht, August 2004.

Ábra

ÁT / ÁK összevetése

Összevetési szempont	ÁK / JC	ÁT / JSTH
<i>belépés feltétele</i>	Álláskeresésre kész állapot	ÁT alapszabály elfogadása
<i>csoporthatóság</i>	Szerződéssel jön létre	Igen laza, valójában nincsen zárt tagság
<i>időtáv</i>	1+2 hét+ 6 hónap utánkövetés	Nyitott (a csoportfüggőség elkerülése azért fontos cél!)
<i>Intenzitás</i>	1+2 hét igen intenzív + elhelyezkedésig	Változó
<i>Civil kezdeményezés helye</i>	Nem erre szolgál	Előforduló, támogatandó elem
<i>Szociális- munkaiügyi szervezetek kapcsolódása</i>	Nem épít rá	Építőeleme
<i>Csoport munkafolyamatai</i>	Zárt, feladatközpontú, strukturált	Laza, nem strukturált, napi téma
<i>Spontán kezdeményezések helye</i>	Nem jellemző	Alaptevékenységének része
<i>Counseling háttér</i>	Behaviorista tanácsadás	Közösségi tanácsadás

Álláskeresők Klubja (Job Club JC)

Álláskeresők Teaháza (Jobseekers' Teahouse: JSTH)

2005.03.04.;
2005.10.27.

6

Melléklet

A hosszú ideje inaktív klienssel készített első interjú támogató SWOT-analízis magyar változata (ÁFSZ, 2007)

Szociális segítség igénye	Akadályozó és segítő tényezők		Kritikus területek	Gyakorlat, képzettség, dinamizmus		Intenzív humán tanácsadás
	<ul style="list-style-type: none"> • A munkanélküliség típusa (új belépő, tartós, visszalépő munkanélküli) • Egzisztenciális helyzet (anyagi helyzet, lakás) • Egészségi állapot (fogyatékoság, érzelmi, mentális állapot) • Családi állása / státus (eltartó, eltartott) • Kapcsolati háló (családtagok, rokonok, barátok, ismerősök) • Közlekedési lehetőségek (tömegközlekedés, gépkocsi, kerékpár) <p style="text-align: center;">A személyes helyzet</p>	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐		☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	<ul style="list-style-type: none"> • Képes jelenlegi helyzetének értékelésére • Saját szaktudásának piaci értékével tisztában van • Képes foglalkozásában (szakmájában) a piac fejlődéséhez alkalmazkodni • Képes önállóan cselekedni • Képes szóban és írásban kommunikálni • Hajlandó lakóhelyétől távolabb munkát vállalni • Piacképes foglalkozás megszerzéséhez hajlandó és képes áldozatot vállalni <p style="text-align: center;">A személyes kompetenciák</p>	
Álláskeresési szolgáltatások és állásajánlatok (aktív eszközök)	Az álláskeresés lehetőségének értékelése		Kritikus területek	Álláskeresési tervek, tevékenységek értékelése		ÁFSZ szolgáltatások
	<ul style="list-style-type: none"> • Megfelelő szakképzettsége, szakmai ismerete, végzettsége, gyakorlata van • Ismeri a foglalkozásához tartozó munkaerőpiacot • Meglévő ismereteivel elhelyezhető más szakterületeken is • Elhelyezkedéséhez hasznosítható kapcsolati hálóval rendelkezik • Álláskeresés technikáinak ismerete (önéletrajz, kísérőlevél, telefon, interjútechnikák) <p style="text-align: center;">Kezdeti lépések</p>	☐ ☐ ☐ ☐		☐ ☐ ☐ ☐	<ul style="list-style-type: none"> • Van megcélzott foglalkozása, szakmája (célállás) • Alkalmos a célállás betöltésére • A célállása piacképes • Rendelkezik konkrét álláskeresési tervvel • Eredménytelen álláskeresések, pályázatok <p style="text-align: center;">Tervek, tevékenységek</p>	

MESSING VERA – MOLNÁR EMÍLIA

„...több odafigyelés kellett volna”

A roma gyerekek iskolai sikerességének korlátairól

Az alábbi cikk megírásához az a felismerés vezetett, hogy több, egymással párhuzamosan, különböző célból készített kutatásunkból is ugyanaz a nagyon erős összefüggés bontakozott ki a cigány gyerekek tanulmányi ambícióit meghatározó tényezőkről. Bár a kutatások nem reprezentatívak a magyarországi iskolásokra vonatkozóan, mégis olyan erősen és egybehangzóan mutatják azt, hogy az osztály etnikai összetétele determinálja a gyerekek iskolai és továbbtanulási ambícióit (a gyerekek saját etnikai hovatartozásától függetlenül), hogy úgy véltük, érdemes megismertetni a szélesebb szakmai közösséget e kutatások eredményeivel. Az alábbi tanulmány műfajilag némileg öszvér: két külön kutatás kvalitatív és kvantitatív eredményeit és az azokból levont következtetéseket tartalmazza. Következtetéseink egy részét statisztikailag igazoljuk, más részét csak a terepmunkák során szerzett tapasztalatokra építve fogalmazzuk meg.

1. A roma gyerekek összetett hátrányai

A roma gyerekek zöme kettős hátránnyal szembesül: egyrészt azokkal a hátrányokkal, amelyek a család szociális helyzetéből erednek, másrészt azzal a megkülönböztetéssel, negatív megítéléssel, amely a többségi környezet által feltételezett etnikai hovatartozásból adódik.

Mérvadó becslések szerint a roma gyerekek több mint 80 százaléka hátrányos helyzetű, kétharmada-háromnegyede pedig halmozottan hátrányos helyzetű¹. Ezek az arányok a teljes hazai iskoláskorú népességre nézve 38 százalék, illetve 17–19 százalék². Vagyis ötből négy roma gyerek küzd a rossz szociális körülményekből adódó hátrányokkal, kétharmaduk, háromnegyedük pedig szélsőséges anyagi és szellemi megfosztottság körülményei között él. Tudományos közhely, hogy a kirekesztettség-

1 Kertesi Gábor becslése a Kemény-Janky-Lengyel 2003-as cigányvizsgálata alapján. A számok becslések, tehát megfelelő óvatossággal kezelendők. Ezúttal is köszönjük Kertesi Gábornak, hogy e becsléseket rendelkezésünkre bocsátotta.

2 Oktatási és Kulturális Minisztérium adatai.

nek milyen negatív következményei vannak a gyerekek mentális és kognitív fejlődésére, szociális készségeinek kialakulására. Éppen ez az oka annak, hogy a modern demokráciák általános és kötelező oktatást biztosító iskolarendszerének nem pusztán a társadalmilag érvényes tudás átadása, de a szociális helyzetből adódó hátrányok, illetve esélyegyenlőtlenségek csökkentése is feladata. (Vagy ha a realitásoknál maradunk, feladata lenne.)

A roma gyerekek zömét a szegénységgel párhuzamosan olyan hátrányok is érik, amelyek a többségi környezet előítéletes, gyakran diszkriminatív reakcióiból következnek. Neményi Mária legutóbbi kutatásában elemezte,³ hogyan hat a roma gyerekek önképére, önbecsülésére és ezen keresztül iskolai teljesítményére, továbbtanulási ambícióira a többségi iskolai környezet gyakran negatív, lekezelő attitűdje, a tanárok és a környezet elvárásainak alacsony szintje. Kutatásából kiderül, hogy a roma gyerekek egy jelentős része fenyegetettségként éli meg etnikai hovatartozását. Ezek a gyerekek serdülőkorukban már jól ismerik azokat a sztereotípiákat, amelyeket a többségi környezet „a cigányokról” alkot. A sztereotípiák óhatatlanul beépülnek a gyerekek identitásába, és a gyerekek személyiségének és közvetlen környezetének függvényében fejtik ki hatásukat. Pusztán logikai úton is belátható, hogy mindez önbeteljesítő jós-latként működik: a környezet úgymond „tudja”, hogy a cigány gyerek „buta”, „tehetségtelen”, „a szülők sem támogatják, nem érdemes hát bajlódni vele”. Ilyen közegben még a legtehetségesebb gyermek sem fog teljesíteni, sőt, ami még nagyobb baj, elhiszi magáról, hogy tehetségtelen és alkalmatlan az általános iskola elvégzésén túl bármilyen további ambíció beteljesítésére.

Ez a tanulmány azt kísérel meg bemutatni, hogy a roma gyerekek milyen iskolai körülmények között küzdenek a kettős – szociális és etnikai – hátránnyal, és melyek azok a tényezők, amelyek a leginkább korlátozzák e gyerekeket iskolai előmenetelükben. Tisztában vagyunk vele, hogy az iskolai sikerességet nagymértékben befolyásolják az egyéni, családi és tágabb értelemben vett közösségi jellemzők is, mindazonáltal jelen írásunkban elsősorban azokra a tényezőkre fókuszálunk, amelyek az iskolához köthetőek, vagy másképpen fogalmazva, az iskola, az iskolarendszer és az oktatásirányítók felelősségi körébe tartoznak.

A felhasznált adatokról

Az adatok, melyeket felhasználtunk, két forrásból merítenek. Az egyik adatforrás olyan, nyolcadik osztályos gyerekek körében készült önkítöltős kérdőív alapján készült, melyet az Országos Oktatási Integrációs Hálózat (OOIH) egy széles, ám nem reprezentatív (néhány iskolát magába

³ Neményi Mária (2007): Az iskolai esélyek társadalmi meghatározottsága. Kutatási zárótanulmány. 2007

foglaló) mintáján kérdeztünk le.⁴ Ennek megfelelően torzítanak is az adatok, még hozzá úgy, hogy az átlagosnál jobb képet tükröznek. Azok az iskolák, amelyek beléptek az integrációs hálózatba, az átlagosnál feltehetően valamivel tudatosabbak, odafigyelőbbek és az ott tanítók valószínűleg pedagógiailag is képzetesebbek, ha másért nem, hát az OOIH által biztosított továbbképzések miatt. A másik adatforrást a Magyar Cigányokért Közalapítvány „Roma”, illetve a Tempus Közalapítvány Útravaló ösztöndíjasainak⁵ körében végzett kérdőíves felmérés, iskolai sikerességet magukénak tudó roma egyetemistákkal készült interjúk, valamint települések, mikro-régiók iskolarendszerét és azon belül a roma, illetve hátrányos helyzetű gyerekek iskoláztatását bemutató esettanulmányok szolgáltatják.⁶ E kutatás a Roma és az Útravaló ösztöndíjas népeesség jellemzőit reprezentálja, és mint ilyen, a magyar valóság egészéhez képest jobb képet nyújthat, mivel a Roma ösztöndíj feltétele bizonyos, bár nem túl magas tanulmányi átlageredmény elérése. A fentiekben túl néhány interjúrészletet idézünk más iskolakutatások anyagaiból, ezek forrását mindig külön jelezzük.

2. Iskolai sikeresség: tanulmányi teljesítmény és továbbtanulás

Az iskolai sikerességet, illetve sikertelenséget leginkább az egymással szorosan összefüggő tanulmányi teljesítmény és a továbbtanulás tükrözi. A tanulmányunk alapját képező kutatások kvantitatív részében az előbbit a tanulmányi átlaggal, az utóbbit a továbbtanulási szándék meglétével és milyenségével (a megcélzott középfokú oktatási intézmény típusával), valamint azzal mértük, hogy a gyerekek milyen jövőképet, foglalkozást

4 Általános iskolás gyerekek pályaesélyei. Jedlik Ányos Kutatási Program. 2006. Kutatás vezető Neményi Mária, a kutatásban részt vevő kutatók: Szalai Júlia, Messing Vera. A kutatás során közel 1500 nyolcadik osztályos gyerek körében önkitöltős kérdőívvel készítettünk felmérést. A gyerekektől egy, a jövőről szóló elképzeléseiket tartalmazó fogalmazást is kértünk. Mindezt kiegészítettük a tanároktól megkérdezett, az iskolára és az osztályra vonatkozó néhány adattal.

5 A roma és hátrányos helyzetű diákoknak párhuzamos két ösztöndíj áll rendelkezésükre ma Magyarországon: a „Roma ösztöndíjat” magukat romának valló általános iskolás felső tagozatos és középiskolás gyerekek pályázhatják meg tanulmányi átlagtól függően. (A kiíró korábban a MCKA, később a MNEKH, jelenleg az SZMM közösen a MCKA-val.) A tanulmányi átlag emelkedésével a támogatás összege is növekszik. Az anyagi juttatáson kívül egyéb támogatás nem társul a Roma ösztöndíjhoz. Az „Útravaló ösztöndíj”-at hátrányos helyzetű általános iskolás 7., 8. osztályos illetve középiskolai tanulók vehetik igénybe. Az ösztöndíjra mentortanárral közösen lehet pályázni, vagyis az anyagi támogatáson kívül mentortanári támogatást is jelent ez az ösztöndíj.

6 A kutatás 4 elemből állt össze. Egyrészt az ösztöndíjakat kezelő közalapítványok erősen hiányos és zavaros adatbázisainak elemzéséből. Másrészt az ösztöndíjasok és szüleik körében végzett kérdőíves felmérésből. Harmadrészt egy kvalitatív terepkutatásból. Továbbá egy, a felsőoktatásba eljutó volt ösztöndíjasok körében végzett interjúk kutatásból. A survey kutatás 400 Roma és 400 Útravaló ösztöndíjas megkérdezésén alapul. A kérdezettek mintáját az ösztöndíjakat kezelő közalapítványok részünkre átadott 2500–2500 ösztöndíjasnak elküldött felkérő-levelünkre válaszolók közül választottuk ki. E mintaválasztásra az adatvédelmi, illetve az ösztöndíjakat kezelő közalapítványok korlátozásai miatt kényszerültünk. A többlépcsős és torzításokat is tartalmazó mintavételi folyamatból fakadó eltéréseket súlyozással korrigáltuk.

képzelnék el maguknak felnőtt korukra. Ezután megkerestük azokat a változókat, amelyek ezen ambíciókat leginkább befolyásolják. Az így kirajzolódó képet a kvalitatív kutatás eredményeivel árnyaltuk, illetve egészítettük ki.

2.1. Tanulmányi teljesítmény

A tanulmányi átlag a gyerekek teljesítményének általánosan elfogadott és az oktatási rendszerben használt mérőszáma. Ugyanakkor tudjuk, hogy a tanulmányi átlageredmény nem abszolút és közel sem kizárólag a gyerek képességeinek függvénye. A tanulmányi osztályzatok (és átlagok) iskolánként változóan relatívak: különböző iskolákban eltérő erőfeszítéssel és teljesítménnyel lehet ugyanolyan osztályzatot elérni. Ez pedig ugyancsak megnehezíti a gyerekek és az iskolák eredményeinek tényleges összehasonlítását. Ugyanakkor, a fent említett fenntartások figyelembevételével a tanulmányi átlagot el kell fogadnunk, mint olyan indexet, mely nem csupán a gyerek iskolán belüli helyzetét jelzi, de alapvetően meghatározza jövőbeli lehetőségeit, továbbtanulási esélyeit.

Melyek tehát azok a tényezők, amelyek az iskolai sikerességnek e vitatott mutatóját meghatározzák?

Nem meglepő módon, a korábbi iskola-kutatások eredményeivel megegyezően, a mi adataink szerint is meghatározóak az olyan társadalmi, gazdasági tényezők, mint a szülők iskolai végzettsége, munkaerő-piaci helyzete, a település típusa, a gyermek neme. De ezeken túl, sőt, ezeket felülírva, két további tényező bizonyult meghatározónak: az etnikai hovatartozás⁷ és a gyermek osztályában tapasztalt etnikai arány⁸.

ETNIKAI HOVATARTOZÁS

Nagyon jelentős különbséget tapasztaltunk a tanulmányi átlagot illetően a gyerekek etnikai hovatartozása szerint: a roma gyerekek átlageredményei rosszabbak, mint nem roma társaiké. Csakhogy ez nem magyarázható teljes egészében a roma családok átlagosan rosszabb szociális helyzetével. A tanulmányi átlageredmény és a gyermek származása közötti összefüggés ugyanis akkor is erős és szignifikáns marad⁹, ha eredményeiket kontrolláljuk a szülők iskolai végzettségére, illetve munkaerő-piaci helyzetére nézve. Az összefüggés azonban kicsit összetettebb: a nagyon alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekeinek etnikai hovatartozástól függetlenül gyenge a tanulmányi átlaguk, viszont ahogy nő a szülők iskolai végzettsége, úgy nyílik az etnikai olló: a cigány gyerekek körében kisebb a szülők végzettségének hatása, mint a nem cigány gyerekeknél. Hasonló megfigyelést tehattünk a szülők munkaerő-piaci helyzetének és a gyermek tanulmányi eredményének összefüggése terén is:

7 Önbevallás alapján.

8 Nyolcadik osztályosok körében végzett felmérés alapján. Az ösztöndíjasok körében végzett felmérés nem ad értékelhető eredményt a tanulmányi átlagra vonatkozóan, hiszen a sokaság eleve a tanulmányi átlag alapján definiált.

9 P. corr: 0,233, sign: 0,000.

bár a szülők munkaerő-piaci helyzete erősen befolyásolja a gyerekek iskolai eredményeit, a roma gyerekek szignifikánsan alacsonyabb tanulmányi átlagot produkálnak nem roma társaikhoz viszonyítva, ha kiszűrjük a szülők gazdasági aktivitásának hatását¹⁰.

Az etnicitás még az iskolai teljesítmény és a nemek közötti közismert összefüggést is felülírja: a roma lányok rosszabb átlageredményt érnek el, mint a nem roma fiúk.

A fenti eredmények alapján elmondható, hogy az etnicitás felülír minden olyan összefüggést, ami a tanulmányi eredmény és társadalmi-gazdasági változók között egyébként fennáll. Ez a hatás azonban egy másik változón, nevezetesen a gyermek osztályában tapasztalható etnikai arányokon keresztül érvényesül.

ETNIKAI ARÁNYOK A GYERMEK OSZTÁLYÁBAN

Mind a két felmérés egyértelmű következtetése az, hogy a tanulmányi eredmények legerősebben a tanuló osztályában tapasztalható etnikai arányokkal függnek össze. Minél magasabb a roma gyerekek aránya egy osztályban, annál alacsonyabb a tanulók tanulmányi teljesítménye. Ez az összefüggés nagyon szignifikáns¹¹ és robusztus: azokban az osztályokban, ahol 10% alatti a cigány gyerekek aránya 3,67 a tanulmányi átlag, azokban, ahol a cigány gyerekek az osztály relatív többségét alkotják, már csak 3,19. Ráadásul a cigány és a többségi gyerekek tanulmányi átlaga egyaránt csökken az osztály etnikai arányának függvényében, a ketten közötti különbség pedig konstansnak (0,7) mondható egészen addig, míg az osztályban relatív többségbe nem kerülnek a cigány gyerekek: az ilyen osztályokban már elkezd közelíteni a roma és a többségi gyerekek tanulmányi eredménye. Az adatok tehát azt mutatják, hogy nem a roma gyerekek rontják le a teljesítményt a többiek kárára, hanem a roma gyerekek arányának növekedésével párhuzamosan a cigány és többségi gyerekek tanulmányi átlaga azonosan csökken. E jelenség mögött tehát minden bizonnyal valamilyen más tényező is megbújik, olyan ami az összes gyerekre egyformán hat.¹²

A TANÁR ÁLTAL TÉTELEZETT ETNIKAI ARÁNYOK AZ OSZTÁLYBAN

Hasonlóan erős hatással bír¹³ a tanulmányi átlageredményre a tanári percepció az osztály etnikai összetételéről, vagyis az, hogy az osztályfőnök milyennek becsüli meg az osztályban tapasztalható etnikai arányokat. Azokban az osztályokban, ahol a tanár jól, vagy esetleg alulbecsüli a roma gyerekek számát ahhoz képest, amit a gyerekek önmagukról mondanak, magasabb tanulmányi átlagot tapasztaltunk, mint azokban az osz-

10 Parciális P. corr: 0,279. sign: 0,000.

11 F = 10,8; sign: 0,000.

12 Az, hogy mindez a roma gyerekek mekkora arányát érinti más kutatásokból ismerhető. Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona 1999-ben végzett kutatása alapján a roma gyerekek bő egyharmada cigány többségű osztályokban végezte tanulmányait. A Roma ösztöndíjasok és a magukat romának valló Útravaló ösztöndíjasok 40 százaléka szegregálódó osztályokban végzi iskolai tanulmányait.

13 F = 7,7; sign: 0,000.

tályokban, ahol az osztályfőnök felülbecsüli a roma gyerekek számát. Tehát nem pusztán az etnikai összetétel, de legalább ennyire a tanár percepciója is befolyásolja a gyerekek tanulmányi eredményeit. Vagyis a cigányság nem önmagában etnikai hovatartozás, de olyan címke, ami csoportszinten is meghatározó erővel bír a gyerekek iskola által értékelt teljesítményére. A fenti jelenség mögött megbúvó hatásmechanizmusra kvalitatív kutatásaink világítanak rá: az alacsonyra értékelt teljesítmény a tanár, illetve az iskola cigánynak vélt gyerekekhez és szüleikhez való hozzáállásának, valamint a gyerek iskolai interakciói során kialakuló alacsony önértékelésének és gyenge önbizalmának együttes eredménye.

A roma gyerekekkel készült interjúkban rendre azzal találkozhatunk, hogy az őket tanító pedagógusok nem is feltételezik, hogy a roma gyerekek jó eredményeket érhetnek el, és nem is különösebben motiválják őket a tanulásra, továbbtanulásukat sem ambicionálják. Az alábbi interjúrészlet egy nagyon gyakran megjelenő tanári attitűdöt illusztrál:

„Szerintem az értékeik alacsony szinten vannak, a tudás iránti vágy hiányzik, a családban a tanulást nem követelik meg tőlük. Nem sikk az, hogy tudok, nem érdekli őket, nem érdekli őket sajnos az iskola. Az érdekli, hogy elmenjen este kártyázni, és legyen cigarettája. [...] A cigány tanuló nem fog továbbtanulni, örül, hogy a nyolcat kijárta. Hogyha a nyolcosztályos bizonyítvány megvan, az már szuper. Öneik elég.” (Általános iskolai tanár) In: *Educatio* 2006/1, pp. 117.

Bár nyíltan előítéletes tanári hozzáállásra is van példa, a burkolt előítéletesség sokkal gyakoribb. Az a ki nem mondott feltételezés, hogy egy roma gyerek úgysem viheti sokra, jelenik meg akkor, amikor a tanár rendszeresen nem szólítja fel a roma gyereket, amikor nem dicséri, nem biztatja, amikor nem segít bepótolni az esetleges lemaradást, amikor nem igyekszik megnyugtatóan rendezni a gyerekek közötti konfliktusokat stb. Jól érzékeltetik az alábbi interjúrészletek azt, hogy mindez hogyan csapódik le a gyermek önképében és ambícióiban.

„Kudarcok is értek a tanulmányaim során. Tehát én az általános iskolát és a szakmunkásképzőt úgy végeztem el, hogy én soha nem voltam büszke, soha nem néztem fel egy tanárra sem. Nagyon sokszor éreztették velem, hogy én egy kis hülye cigánygyerek vagyok és húzzam meg magam itt az osztályban.” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

„Ami meghatározó volt alsó tagozatban [...], az a matek tanárnőm volt. Azt a szintű megaláztatást, amiben részem volt, illetve akár a napköziben, a napközis hölgytől [...], gyerekként nem igazán tudtam feldolgozni vagy megérteni, mert nem tudtam ésszel felfogni, hogy miért ér ez a megalázás. Példának okáért, akár a táblánál, hogy ha kihívott, hogy egyenletet oldjak meg, olyan szintű megszégyenítésben részesített, amiben másokat nem. Ez olyan szinten tudta elvenni a kedvemét mondjuk a matektól, hogy elég, ha annyit mondok, hogy a gimnáziumban volt olyan példa, amikor ki kellett menni a táblához, és izzadt a tenyerem, egyszerűen rosszul voltam! [...] tehát ilyenekre gondolok, hogy főképp azokra a dolgokra, amikor visszaél azzal a lehetőséggel a tanár, hogy jogtalanul megalázza az embert, azért, mert pusztán cigány. Nincs a dolog kimondva, mellőzi, nem szólítja fel, nem biztatja, nem ösztönzi munkára, nem vonja be a csapatba, kiközösíti és mindezt észrevétlenül.” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

Látható, hogy a tanár alacsony elvárásai, a gyerekek alulértékelése, kevés kivételtől eltekintve, a gyermek ambícióinak és ezáltal teljesítményének is objektív akadályává válnak. Badarság lenne azt gondolni, hogy az iskolából teljesen kiszoríthatóak lennének a romákról kialakított többségi sztereotípiák. Az azonban elvárható, hogy a pedagógusok mindent elkövessenek annak érdekében, hogy az előítéletek (köztük saját előítéleteik) csökkenjenek, és hogy minden gyerekben tudatosuljon: az egyéni cselekedetek – köztük az iskolai teljesítmények – megítélésekor indifferens a származás, az identitás, a bőrszín. Ha az iskola képtelen lelki biztonságot nyújtani a gyerekeknek, akkor azok elvesztik önbizalmukat, motiváltságukat. Az alábbi interjú-részlet is a fentieket támasztja alá.

„A gimnáziumban azért ismétlem egy egész évet, mert az osztálytársaim csúfoltak a cigányságom miatt, és bizony annyira elvette az embernek a kedvét az iskolától ez az egész helyzet, hogy nem igazán szerettem iskolába járni. Folyton azt mondtam, hogy beteg vagyok. Rögtön meg is betegedtem egyébként rá egy-két napra, és bizony elég sokat hiányoztam. Emiatt megbuktam. Nem igazán akartak velem barátkozni, bántottak az iskolában. [...] Fizikálisan is, hülyeségnek tűnik, de böködtek a körzővel, kihúzták alólam a széket. Sokszor úgy mentem az iskolába, hogy fájtak az ujjaim, mert csavargatták a kezemet. Volt, hogy az általános iskolában megütöttek, még az általános iskolában, úgy hogy vérzett az orrom. A testvéreimmel volt, hogy gyalog mentünk haza, [...] ami egyébként busszal is negyven-negyvenöt perc. Hát még gyalog! Hadd ne mondjam, egy tizenhárom évesnek, meg még a két testvérének! Akkor volt az egyik testvérem nyolc, a másik talán tíz. Szóval, gyalog ez a háromnegyed óras út ez kb. három-négy órára is húzódott, mert nem mertünk felszállni egyik buszmegállóban sem a buszra, mivel tudtuk, hogy várnak minket az iskolatársaink, hogy megverjenek minket. Szóval negatív élmény az van bőven. [...] Tanári oldalról azt gondolom, mindenképpen, hogy bizonyos több odafigyelés kellett volna. A gimnáziumban ezt úgy értem, hogy amikor mondtam az osztályfőnökömnek, hogy engem ebben az osztályban állandóan piszkálnak, bántanak, és nem hagynak békén, akkor ő csak legyintette egyet, hogy én biztosan csak képzelődöm, és ezt biztos nem azért csinálják, mert én cigány vagyok.” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

Amit a roma gyerekek egészen biztosan megtanulnak az iskolában, az a cigányokról alkotott többségi sztereotípiá, az hogy „a cigány” lusta, buta, és nincs benne kitartás. A stigmatizált gyerekek különböző egyéni stratégiákat alakítanak ki ebben az identitásukat fenyegető helyzetben,¹⁴ de többnyire internalizálják az alacsony elvárásokat. Motivátlanságuk tovább erősödik, ha nincs mögöttük támogató otthoni környezet, ha a szülők saját kudarcokkal teli iskolaéveik okán maguk is bizalmatlanok az iskolával szemben, és nem tulajdonítanak jelentőséget az iskolában megszerezhető tudásnak. Így nem csoda, ha azok a gyerekek, akiknek induló hátrányait gyakran egyébként is figyelmen kívül hagyja, vagy nem megfelelő módon kezeli az iskola, hozzák a „papírformát” és rosszul teljesítenek.

14 Neményi Mária (2007): Serdülő roma gyerekek identitás-stratégiái. *Educatio* 2007/1

2.2. Továbbtanulási tervek

A gyerekek továbbtanulása nyilvánvalóan szoros összefüggést mutat a korábbi iskolai eredményeikkel és mindazok a fentiekben felsorolt tényezők, amelyek befolyásolják a tanulmányi teljesítményt, hatással vannak a továbbtanulásra is. Eredményeink azt mutatják, hogy a továbbtanulási ambíciók tekintetében még erősebbek e tényezők – az osztályban tapasztalt valós és a tanár által vélelmezett etnikai összetétel – hatásai.

A nyolcadikosok körében végzett kutatás eredményei szerint a 8. osztályos roma gyerekek harmada érettségit nem adó iskolában tervezi folytatni tanulmányait, és csak 13 százaléka gondolja, hogy gimnáziumba megy, míg a nem roma gyerekek 40 százaléka gimnáziumban és mindössze tizede érettségit nem adó intézményben tervezi a következő tanévet megkezdeni. Ez a kapcsolat akkor is szignifikáns és erős marad, ha adatainkat kontrolláljuk a szülők iskolai végzettségére vonatkozóan.¹⁵

Mindkét kutatásból egyértelműen arra a következtetésre jutottunk, hogy a tanulmányi eredményhez hasonlóan, az osztályában tapasztalt etnikai arány még az etnikai hovatartozásnál is erősebb összefüggést mutat a továbbtanulási szándékokkal.¹⁶ A gyermek osztályát jellemző, illetve a tanár által vélelmezett etnikai arányok a gyerek származásától függetlenül is determinálják a gyermekek továbbtanulási ambícióit, vagyis etnikai hovatartozástól függetlenül hátrányosan érinti a gyerekeket az osztály „elcigányosodása”. Az ilyen környezetben a többségi gyerekeknek ugyanúgy csökkennek az ambícióik, mint a roma gyerekeknek. Ugyanakkor a nyolcadikosok körében végzett felmérés tanulsága szerint az osztály etnikai összetétele csak egy bizonyos szintet meghaladóan gyakorol erőteljes hatást a továbbtanulási ambíciókra. Ott, ahol a roma gyerekek aránya meghaladja a 40 százalékot, meredeken lezuhan a gimnáziumban továbbtanulni vágyók, és háromszorosára emelkedik az érettségit nem adó iskolákban továbbtanulni tervezők aránya, a kiegyensúlyozottabb etnikai összetételű osztályok tanulóihoz képest.¹⁷ Kutatási adataink visszaigazolják a középosztálybeli szülők aggodalmait, és azt bizonyítják, hogy gyermekeik kimentése az ilyen iskolákból az egyének, családok szintjén racionális döntés.

Az ösztöndíjasok körében végzett adatfelvétel alapján számszerűen is kimutatható az az összefüggés, amely a roma gyermekek kortárs kapcsolatainak etnikai összetétele és a továbbtanulási és életpálya ambíciói között fennáll. Mivel a heterogén baráti körnek etnikailag heterogén, azaz nem szegregált környezet az előfeltétele, az adatok a szegregáció mértéke és a továbbtanulási szándék milyensége közötti összefüggésként is értelmezhetők. Minél heterogénebb etnikailag a barátok köre, annál magasabb továbbtanulási ambíciókat fogalmazznak meg a roma gyerekek. Az érettségit nem adó iskolákban továbbtanulni tervező roma gyerekek jellem-

15 P. corr: -0,117, sign: 0,000.

16 P. corr.: 0,19 sign: 0,00 (nyolcadikosok identitás stratégiai kutatás alapján); P. corr: 0,15 sign: 0,00 (ösztöndíjas kutatás alapján).

17 Eredményeink alátámasztják annak a modellszámításnak a következtetéseit, amelyet Kertesi Gábor és Kézdi Gábor végzett az etnikai és szociális szegregáció folyamatáról (Kertesi – Kézdi 2005).

zően etnikailag zárt baráti körben élnek (átlagosan barátaik 77 százaléka ugyanúgy roma, mint ő), míg az érettségit adó középiskolákban továbbtanulni tervező roma gyerekeknek etnikailag nyitott a baráti köre. Az is nagyon látványos különbség, hogy milyen jövőt, foglalkozást képzelnek el maguknak a gyerekek: azok a roma gyerekek, akik etnikailag zárt kortárs környezetben nőnek fel (vagyis szegregált osztályokba járnak), vagy bizonytalanok a jövőjüket illetően, vagy jellemzően a kevésbé versenyképes, alacsony jövedelmet és megélhetési bizonytalanságot is jelentő foglalkozásokat – tradicionális fizikai, kétkezi munkát igénylő – pályát jelölték meg. Az etnikailag heterogén kortárs csoportban élő gyerekek jellemzően a biztosabb megélhetést biztosító modern szolgáltatási, értelmi-ségi pályákat jelölték meg.

3. A szegregálódó iskolák közelről

Az alacsonyabb színvonalnak azonban nem önmagában a roma gyerekek magas aránya az elsőrendű oka, hiszen láttuk, hogy a nem roma gyerekek teljesítménye és ambíciói ugyanúgy lezuhannak az elcigányosodó osztályokban, hanem azok a folyamatok idézik elő, amelyek egy-egy iskola avagy osztály „elcigányosodásához” vezetnek. Az etnikai szegregáció kialakulásának folyamatát és következményeit jól ismerhetjük számos országos (Kertesi – Kézdi 2005, Havas – Kemény – Liskó 1999) és települési kutatásból (Zolnay 2006). Egy adott településen, kistérségben szinte mindig van egy vagy több iskola, amelyekben magas a roma, illetve szélsőségesen deprivált családok gyerekeinek aránya. Nem véletlen azonban, hogy egyik iskola lesz „cigányiskola”. Az alacsonyabb pedagógiai szolgáltatásokat nyújtó, rosszabb tárgyi feltételekkel működő, kevésbé képzett tanárokat foglalkoztató, a helyi oktatási intézmények rendszerében gyenge érdekérvényesítési képességgel bíró iskolák válnak nagy valószínűséggel ilyen, a helyi középosztály által diszkvalifikált iskolákká. A középosztálybeli szülők igyekeznek a jobb tárgyi, szakmai feltételekkel működő iskolákba vinni a hátrányos helyzetű családok gyerekeihez képest egyébként is előnyökkel induló gyerekeiket. Ha a jellemzően hátrányos helyzetű cigány gyerekek aránya elkezd nőni egy iskolában, azt annak jeleként értelmezik, hogy ott hamarosan csökkenni fog a színvonal. Ez nem feltétlenül a romákkal szembeni előítéletes beállítottságuk jele (bár tapasztalataink szerint ennek igen nagy szerepe van). Ha az egyéb tényezők (osztálylétszám, pedagógiai felkészültség, pedagógusok szakmai és anyagi motiválása) változatlanok maradnak, megalapozottan feltételezhetik a szülők, hogy a megnövekedett tanári feladatok miatt a gyerekekre kevesebb emberi, tanári odafigyelés jut. Aki teheti, elviszi az ilyen iskolából a gyermekét. Ezzel párhuzamosan az iskola tantestületéből is elmennek, akik tudnak, és akik szakmailag a legfelkészültebbek, hiszen jelentős – szakmai, pszichés, fizikai – többletterhelés vár rájuk az „elcigányosodó” iskolákban, anélkül, hogy anyagilag vagy szakmailag kompenzálnák őket. Az iskolában pedig előbb-utóbb csak a hátrányos helyzetű cigány és többségi családok gyermekei maradnak. Ezeknek a gyerekeknek a hátrányai nagyon hasonlóak. (Láttuk, a leghátrányosabb

helyzetű roma és többségi gyerekek iskolai teljesítménye között kicsi a különbség.) Azonban a cigány gyerekeket – ahogy azt a korábbiakban bemutattuk – a rossz anyagi körülményeken, a szülők alacsony iskolázottságából és érdekérvényesítő képességéből adódó hátrányokon túl a környezet, és ezen belül mindenekelőtt a tanárok burkolt vagy nyílt előítéletessége is sújtja. A szegregáltan vagy kvázi szegregáltan tanított, deprivált (roma és többségi) gyerekek induló hátrányai csak fokozódnak, és támogató környezet, illetve más továbbtanulási minta hiányában még a jobban teljesítők is többnyire szakiskolában folytatják tanulmányaikat.

Árulkodó adat, hogy a jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma interjúalanyaink¹⁸ iskolai pályafutásuk során jellemzően nem szegregált osztályokban tanultak. A megkérdezett harminc roma egyetemista közül mindössze hat járt olyan általános iskolai osztályba, ahol a roma gyerekek aránya elérte, vagy meghaladta a 25 százalékot.

Az alábbiakban számba vesszük, hogy melyek azok a közvetlen tényezők, amelyek a szegregálódó osztályokban tanuló gyermekek tanulmányi és továbbtanulási ambícióinak csökkenéséhez vezetnek.

3.1. A kiegészítő pedagógiai szolgáltatások korlátozottsága

Az ösztöndíjasok körében végzett kutatásban részletesebben is rákérdeztünk az elérhető és az igénybe vett oktatási szolgáltatásokra. Teljesen egyértelmű összefüggést találtunk a roma gyerekek aránya és az igénybe vehető oktatási szolgáltatások – nyelvtanulás, tanórán kívüli tehetséggondozó foglalkozások, korrepetálás és felzárkóztatás – mennyisége és minősége között. Közismert, hogy hazánkban kevésbé léteznek olyan indikátorok, melyek az iskola minőségét, a hozzáadott pedagógiai értéket mérni képesek. (A közelmúltban újjára indított kompetencia-mérés pontosan ezt a célt szolgálja, de felvételünk pillanatában ezen adatok még nem álltak rendelkezésre.) Rákérdeztünk viszont az iskola pedagógiai szolgáltatásainak egyik leggyakrabban alkalmazott, a szülők által is könnyen észlelhető és számon tartott indikátorára, az iskolai nyelvoktatás mennyiségére és minőségére. Azt tapasztaltuk, hogy a nyelvoktatás mennyisége (vagyis az, hogy van-e egyáltalán nyelvoktatás az adott osztályban, és ha igen, hány nyelvet oktatnak és mekkora óraszámban) leg erősebben azzal mutat összefüggést, hogy mekkora a roma gyerekek aránya az osztályban. Semmilyen társadalmi-gazdasági helyzetet mérő indikátor (a település típusa, a kistérség hátrányos helyzete, az iskolai szint) nem produkált akkora különbségeket az oktatott idegen nyelvek számában, illetve az óraszám tekintetében, mint a cigány gyerekek aránya az osztályban: az etnikailag szegregált osztályok csupán 40 százalékában volt angol nyelvoktatás, míg a teljesen integrált osztályokban 73 százalék volt ez az arány.

Az iskolában elérhető, tanórán kívüli szolgáltatások kínálatát ugyan

18 30 roma egyetemistával, illetve főiskolással készítettünk félig-strukturált mélyinterjúkat eddigi életútjukról, iskolai pályafutásukról, családjukról, identitásukról és a jövőjükre vonatkozó terveikről.

befolyásolja számos objektív tényező – az iskola típusán kívül a település típusa –, de ebben a tekintetben is az osztály etnikai összetétele tűnik meghatározónak. Ott, ahol az osztályban a gyerekek zöme cigány, az iskola kevésbé kínál olyan, tanórán kívüli iskolai foglalkozásokat, mint a sport, a nyelvtanulás és a mentortanári foglalkozás. Ugyanakkor művészeti foglalkozások ugyanúgy elérhetőek ezekben az iskolákban, osztályokban is.

3.2. A továbbtanulási minták hiánya

A tanárokkal, a szülőkkel, de a gyerekekkel folytatott interjúk és fókusz-csoportos beszélgetésekből is kiderült, hogy a kistelepülések iskoláiból a környékbeli városok középiskoláiba kerülő gyerekeknek „bejártott” útjai vannak. A cigány gyerekeket szinte automatikusan irányítják általában egy vagy két szakiskolába, függetlenül attól, hogy mihez van lehetőségük, lelkesedésük. Ez alól csak azok a gyerekek jelentenek kivételt, akik valamilyen szempontból nagyon kiemelkednek, ill. akiket a szüleik vagy valamely felnőtt (pl. elhivatott pedagógus) nagyon határozottan és tudatosan támogat abban, hogy érettségit szerezzenek. A tanároknál gyakran fel sem merül, hogy más középiskolát is lehet(ne) ajánlani a roma gyerekeknek, de a szülők és maguk a gyerekek is ódzkodnak attól, hogy más iskolát keressenek, hiszen ide járnak ismerőseik, barátaik, rokonaik. A hátrányos helyzetű, szegregált osztályban tanuló roma gyerekek gyakran nem is találkoznak olyanokkal, akik hozzájuk hasonló helyzetből indulva érettségit adó iskolába mentek volna, és ilyen mintát a családi környezet sem nyújt számukra. Jól érzékelteti ezt az alábbi, ma már egyetemre járó roma diák visszaemlékezése:

„Míg az érettségiig eljutottam, addig senki otthon nálunk cigány gyereket nem láttam, hogy leérettségizett volna. Egyszer a tévében láttam egy cigány tanárt, aki lediplomázott, és nem hittem el!” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

Márpedig azok a szakiskolák, amelyekbe a cigány gyerekeket terelik a legalacsonyabb minőségűek, a leggyengébbek mind infrastrukturálisan, mind pedig pedagógiaiilag-szakmailag, és jellemzően versenyképtelen végzettséget biztosítanak.¹⁹

3.3. A támogató környezet hiánya

A sikeresnek tekinthető, jelenleg a felsőoktatásban tanuló, roma fiatalokkal készített interjúk elemzésének egyik fontos, bár nem meglepő következtetése, hogy a továbbtanulást, mindenekelőtt az érettségit adó középiskolában való továbbtanulást támogató családi vagy iskolai környezet előfeltétele a hátrányos helyzetből való kitörésnek. Egyetlen megkérd-

¹⁹ A szakiskolás és roma gyerekek kapcsolatának részletes kifejtését Liskó Ilona írásából ismerhetjük.

zettel leszámítva mindegyik fiatal életútjában megtalálható volt legalább egy nagyon erősen támogató és elhivatott felnőtt: szülő, iskolai pedagógus, roma származású tanár, vagy iskolán kívüli felnőtt, mint például egy civil szervezet képviselője.

A sikeres romák többségének szülei minden rendelkezésükre álló módon támogatták, támogatják gyermekeik iskolai tanulmányait, függetlenül attól, hogy nekik maguknak milyen az iskolai végzettségük, vagyoni helyzetük. Ezek a szülők abban bíznak, hogy gyermekeik a magas iskolai végzettséggel jobb, biztonságosabb életet élnek majd, mint ők.

„Céltudatosabb vagyok, és voltak szerető szüleim, akik az utolsó pénzüket is rám áldozták és segítették a tanulásomat. Sose felejttem el nekik, hogy az utolsó pénzből vették meg a tankönyveimet, amik 2000-ben kerültek húszezer forintba. Szinte annyi volt a havi összes pénzünk, de ők akkor is megvették. Na ezért, mert megértettem, hogy ők is akarják, hogy legyen belőlem valaki, több mint, amire ők vitték.” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

„[Édesapám] általában segédmunkát végzett, mert ugye, nem volt magas iskolai végzettsége. Sokszor nehéz fizikai munkát vállalt, például volt kőművesek mellett is. Útépítőknél. [...] Ő mindig nagyon kitartó volt, nagyon keményen dolgozott azért, hogy nekünk jó legyen, hogy tudjunk továbbtanulni. [...] Amikor bejutottam a gimnáziumba nagyon örültek a szüleim, és apukám mindig hangsúlyozta, hogy nagyon fontos a továbbtanulás. Nem erőltették, de mondták, hogy akkor ezzel előrébb jutok. [...] Például szerettem volna angolt tanulni és ők megteremtették rá a lehetőséget. Befizettek egy magántanárhoz. Nem törődtek velem, hogy az sokba kerül, hanem dolgoztak sokat, hogy be tudjanak fizetni.” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

A beszámolók szerint a szülők mellett – ritkábban helyett – egy-egy tanárnak is fontos szerepe volt abban, hogy az interjúalanyok továbbtanultak, leérettségiztek majd egyetemre, főiskolára jelentkeztek. Ezek a tanárok példamutatással, biztatással, szakmai, lelki sőt, időnként anyagi támogatással segítettek őket. Felébresztették, vagy támogatták bennük a hitet, hogy ők is képesek sikereket aratni az iskolában.

„Általános iskola első osztályában volt egy nagyon rendes tanárnénim. Akkor a matek tanárnőm általános iskolában, ő is meghatározó személy volt úgy érzem. Középiskolában a biológia tanárnőm. Ezek az emberek nemcsak tanítottak, hanem emberileg is jól bántak, törődtek velem. A tananyag megtanulásában is sokat segítettek nekem, mert látták, hogy szorgalmas vagyok. Középiskolába a biológia tanárnőm sokat foglalkozott velem, és mondta, hogy ha kémiből felvételizek, akkor szóljak nyugodtan, ha valamiből segíteni kell, mert akkor bejön máskor is és akkor segít nekem.” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

„Sokat köszönhetek a felsős osztályfőnökömnek, aki szorgalmazta, hogy középiskolába menjek, ne szakiskolába. Amúgy, mint a legtöbb cigány származású diák a városunkban én is a szakiskolát választottam volna, mivel az édesapám is azt preferálta volna, hogy valami szakmát tanuljak.” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

Ott tehát, ahol nincsen tudást nagyra értékelő családi háttér, az iskola adhatná meg az ösztönzést a tanulásra, továbbtanulásra. Az iskolának azonban nem csak ösztönöznie kellene a gyerekeket – függetlenül azok etnikai hovatartozásától vagy szociális helyzetétől –, de olyan elemi in-

formációkat is át kellene adnia, amelyeket a középosztálybeli családok gyermekei otthon megkapnak. Köztük mindenekelőtt azt az ismeretet, hogy a tudásnak, az iskolai eredménynek milyen meghatározó jelentősége van az egyén későbbi lehetőségeire, életminőségére illetve, hogy a különböző iskolatípusok elvégzésével milyen pályák érhetőek el. A valóság azonban ettől az elvárástól távol esik. Az ösztöndíjasok körében végzett survey adatai azt mutatják, hogy a továbbtanulásra vonatkozó döntéséhez mindössze minden nyolcadik gyerek kap segítséget valamilyen iskolai tanárától. Interjúinkból is az derül ki, hogy a hátrányos helyzetű roma gyerekeket gyakran se nem ösztönzik arra, hogy érettségit adó középiskolába jelentkezzenek, se nem informálják őket kellőképpen a továbbtanulási lehetőségekről.

„Ami még szerintem nagyon fontos lett volna, az az, hogy legyen, aki felvilágosít arról, hogy mik is a lehetőségeim. Tehát, hogy a gimnáziumból el lehet jutni az egyetemig. Nem mertem megkérdezni senkitől, hogy ez hogy épül fel, mert azt gondoltam, hogy ez milyen kínos, hogy én erről nem tudok. Viszont azt gondolom, hogy egy olyan cigány családban, ahol olyan gyerekek tanulnak tovább, ahol egyáltalán a szülők még a nyolc általánossal sem rendelkeznek, az ő gyerekeik igenis fel legyennek világosítva arról, hogy milyen lehetőségeik vannak, és azokat hogyan érhetik el. [...] Amikor a cigány gyerek szeretne továbbtanulni, akkor ne azt hallja, hogy neked nem kellene továbbtanulni. Ugyanis ilyen is volt. Az én esetemben a gimnáziumi tanárom azt mondta, hogy nem kellene egyetemre mennem, az általános iskolában a matek tanárom meg azt mondta, hogy matematikából biztosan meg fogok bukni a gimiben, ha fel is vesznek. [...] Szóval azt gondolom, hogy a tanároknak biztatniuk kellene a diákokat, és nem visszafogni azért, mert roma.” (Jelenleg a felsőoktatásban tanuló roma diák)

3.4. Az etnikailag szegregálódó osztályokban tanító pedagógusok szakmai felkészültségének korlátozottsága

Már az előzőekben többször hangsúlyoztuk, és az utóbbi idézetből is kitűnik, milyen óriási felelőssége van az iskolának. A pedagógusoknak ahhoz a ki nem mondott feltételezéséhez, hogy egy cigány gyerekkel úgy sem lehet eredményeket elérni, szakmai, pedagógiai kompetencia-hiány társul. Kétségtelen, hogy rossz szociális körülmények közül érkező gyerekek hátrányainak iskolai kompenzálása nagyon nehéz feladat. Az sem kérdéses, hogy az eltérő kulturális kötődésű gyerekek közösségét tanítani az átlagosnál magasabb képzettséget, odafigyelést és többlet-erőfeszítést igényel a tanártól. Ám ez nem lehetetlen. A Magyarországon még mindig csak „alternatív” jelzővel illetett pedagógiai irányzatok számos olyan módszert ismernek, amelyek az ilyen oktatási helyzetekben (is) sikerrel alkalmazhatóak. Ezek kulcselemei többek közt az egyénre szabott fejlesztés, a differenciált oktatás, a kooperáció, az önállóság és az önbizalom növelése. Az innovativitás azonban – kevés kivételtől eltekintve – nem jellemző, és különösen ritka az olyan iskolákban, ahol magas a roma gyerekek aránya. Az ilyen iskolák sokszor egyébként is kontraszelektált tanárai nincsenek felvértezve olyan szakmai tudással, amely elengedhetlenül szükséges lenne a diákok továbbtanulási ambícióiban is megje-

lenő tanári eredményességhez. A tanárok leginkább „vergődésnek”, „kínlódásnak”, „küszködésnek” nevezik e kétségtelenül nehéz feladatot. Ráadásul az oktatási rendszer a tanárok fizetését nem differenciálja²⁰: anyagilag nem értékeli azt a többlet-teljesítményt és erőfeszítést, amelyre e nyilvánvalóan nehéz feltételek között szükség lenne.

„Még nem is beszélünk arról, hogy mit kapunk ezért, hogy itt küszködünk a rengeteg cigány gyerekkel. [...] Régen ez a kínlódás legalább jelzésértékűen el volt ismerve. Csináljuk a felzárkóztatót, de messze nincs megfizetve az a munka, amennyit itt gürcölünk velük.” (Általános iskolai tanár) In: Educatio 2007/1. pp 118.

„Mi ugyanannyit keresünk, mint a más iskolában tanítók. Ami bántja a kollégákat az az, hogy elismerés nincs. Mi nem tudunk olyan eredményeket produkálni mint a többi. Amikor a tanulmányi átlagot nézik, azt nem nézik, hogy mi ezért mennyire megdolgoztunk.” (Általános iskolai tanár) In: Educatio 2007/1. pp 117.

A jelenlegi viszonyok között roma gyerekeket oktatni inkább megoldhatatlan feladatot és stigmát jelent a tanárok többségének, semmint szakmai kihívást, ráadásul a tanárok a halmozott kudarcok, valamint az anyagi és szakmai megbecsültség hiányában kiszolgáltatottnak, áldozatnak érzik magukat ebben a helyzetben.

4. Záró gondolatok

Adataink megerősítik, hogy a szegregált oktatás a roma, és a szegregálódó osztályban maradó nem roma gyerekek számára egyaránt hátrányos: amennyiben a roma gyerekek aránya egy osztályon belül meghalad egy kritikus szintet, meredeken csökkenek a tanulmányi eredmények, a továbbtanulási ambíciók mind a roma, mind a többségi gyerekek körében. A maguk szempontjából tehát teljesen racionálisan döntenek a szülők akkor, amikor más transzparens mutató hiányában, kimenekítik csemetéiket az „elcigányosodó” iskolából. Csak remélni tudjuk, hogy a nem túl távoli jövőben az iskolai kompetenciamérés adatai és az abból származó mutatók (teljesítmény, pedagógiai hozzáadott érték) válnak majd az iskola minőségének megítélésére alkalmas transzparens jelzőrendszerre. Bemutattuk, hogy az iskolai sikeresség és a roma gyerekek osztályon belüli aránya között fennálló (negatív) összefüggés nem vezethető vissza valamiféle etnikus sajátosságra, hiszen láthattuk, hogy az iskolai teljesítmény, valamint a továbbtanulási ambíciók csökkenése a roma és nem roma gyerekekre egyaránt jellemző, miközben a rosszabb továbbtanulási esélyeket biztosító „cigányiskolából” a középosztálybeli roma szülők is igyekeznek elvinni gyermekeiket. Azt is láthattuk, hogy a szegregálódó iskolák minden vizsgált szempont alapján rosszabb minőségű szolgáltatást nyújtanak, az interjúkból pedig kiderült, hogy az ilyen iskolákban

20 Ilyen tervek és elképzelések időről időre felmerülnek ugyan, de tudomásunk szerint a tanári fizetések szintjén nem realizálódnak. Az iskolák a hátrányos helyzetű gyerekek integrációjához, vagy a sajátos nevelési igényű gyerekek oktatásához emelt normatívát kapnak, de ez nem egyenlő a tanárok egyéni anyagi motivációjával, s mi több, általában nem is jelenik meg a többletmunkát teljesítő tanár pénztárcájában.

tanítani inkább stigmát, mint szakmai kihívást jelent a tanároknak. Bár a szociális okok (mindenekelőtt a tartós szegénység, a szülők alacsony iskolai végzettsége, az állandó munka, illetve a tervezhető kereset hiánya, a családoknak az iskola által elvárttól eltérő szocializációs gyakorlata) rendre jelen vannak nem csak a tudományos vitákban, de a közbeszédben is, addig azok az okok, amelyek felvetik az iskola felelősségét, már jóval kevésbé közismertek. Mi ez utóbbi okoknak a következőket tartjuk.

1. Az iskolában megszerezhető tudást értéknek tekintő, a tanulást támogató családi háttér hiányát az iskola nem igazán képes kompenzálni. Azokban az osztályokban tanítani, ahova nagyobb arányban járnak hátrányos helyzetű, illetve roma gyerekek kevés sikerélménnyel, sok a többlétfordítással járó munka és ezek következtében alacsony presztízsű foglalatosság mind a tanárok körében, mind a tágabb környezetben. A tanárok közvetlenül nem kapnak a többletterhekkel arányos anyagi kompenzációt. A sok munka, a pszichés terhelés és az anyagi megbecsültség hiánya összességében erőteljes kontraszelekciót eredményez: általánosságban a legkevésbé felkészült tanárok végzik az iskolai kompenzációra leginkább rászorulókat oktatását.

2. A tanárok szakmailag nincsenek felkészülve a halmozott hátrányok miatt fellépő problémák pedagógiai kezelésében: nincsenek azoknak a technikáknak, módszereknek a birtokában, amelyekkel a vegyes osztályokban sikerrel lehetne oktatni. Nemcsak nemzetközi tapasztalatok, de hazánkban az Országos Oktatási Integrációs Hálózat első két évének működését elemző hatásvizsgálat²¹ is kimutatta, hogy az innovatív pedagógiai módszerek (elsősorban a differenciált oktatás, az együttműködési készséget és csoport-kohéziót fejlesztő kooperatív tanulási módszerek, az önértékelést támogató projekt-módszer és drámapedagógia alkalmazása) egyértelműen pozitív hatásúak, mind a hátrányos helyzetű gyerekek készségeire, képességeire és teljesítményére nézve, mind azon gyerekekre, akik az integráló környezetet jelentik. A hazai iskolarendszerben ugyanakkor még mindig a hagyományos, frontális oktatási módszer uralkodik, amely – számos hazai és nemzetközi gyerekpszichológus és pedagógus szerint – nem alkalmas a különböző családi háttérű és képességű gyerekek együttes tanítására: ebben a megközelítésben minden gyerek, aki nem „átlagos”, problémás esetté válik. A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek esetében pedig fokozottan inkompetens a frontális oktatás: az otthonról hozott hátrányok csak növekednek egy olyan osztályteremben, ahol nincs kerete az egyéni bánásmódnak, ahol a tanár a feladatát elsődlegesen abban látja, hogy „leadja” a tananyagot.

3. Adataink és a tereptapasztalatok is azt mutatják, hogy azokban az iskolákban, amelyekben nagy számban tanulnak roma és hátrányos helyzetű gyerekek, kevesebb és alacsonyabb színvonalú mind a tanórák keretén belül, mind pedig a tanterven kívül nyújtott pedagógiai szolgáltatás. Ilyenek az idegen-nyelv tanítás, a sport, az egyéni készségfejlesztés,

21 Kézdi Gábor és Surányi Éva készítik az Országos Oktatási Integrációs Hálózat hatásvizsgálatát, mely során 30 OOIH iskolában és 30 azonos paraméterekkel rendelkező nem OOIH iskolában végeztek felmérést a gyerekek teljesítményének változásáról, önértékeléséről, kognitív készségeit. <http://nol.hu/cikk/477759/>

a tehetséggondozás és a művészeti oktatás. Pedig pontosan ezeknek a gyerekeknek lenne legnagyobb szükségük arra, hogy az iskola biztosítsa mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket a szülők, szegénységük okán nem tudnak megfizetni, és amelyek gyakran – pl. nyelv – a sikeres iskolai pályafutás belépőjeként szolgálhatnak. Ugyanakkor a gyakran fellépő magatartási problémák kezelésének, a csoporttudat és kooperációs készségek fejlesztésének nagyon hatékony eszköze az intenzív sport, vagy a művészeti oktatás, avagy közös kirándulások, táborozások.

4. Az interjúkból kiderült, hogy a tanárok egy jelentős részének burkolt előítéletessége rombolja a cigány gyerekek pozitív énképét, demotiváló hatású, és végső soron – az önbeteljesítő jóslatokhoz hasonlóan – a gyerekek alacsony iskolai teljesítményét eredményezi. Annak a gyerekeknek, aki halmozottan hátrányos helyzetű családban él, aki nem lát olyan példát maga körül, amely a tanulás irányába terelné, nagyon nagy szüksége lenne a tanár biztatására, támogatására. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a roma és hátrányos helyzetű gyerekek többsége nem kap olyan szellemi és lelki támogatást, amely a pozitív önkép és a környezetéhez képest nagyobb ambíciók kibontakozását elősegítené, hanem épp ellenkezőleg, az eleve kevés önbizalmat és ambíciót lerombolja a gyakran sztereotípiákban gondolkodó környezet.

5. Miközben a nevelés, illetve a szocializáció egyszerre zajlik az iskolában és a családban, gyakorlatilag semmilyen kommunikáció nincs a roma szülők és az iskola között. Az egymásra mutogatás kölcsönös. Míg a pedagógusok sérelmeznek, hogy a szülők csak akkor jelennek meg, ha önös érdekük úgy kívánja (szociális ellátáshoz szükséges iskolalátogatási papírok beszerzése, illetve a gyerekeket ért sérelmek jóvátétele), addig a szülők arról panaszkodnak, hogy az iskola nem tekinti őket partnernek, mindig csak az elvárásokat hangoztatják, miközben nem kíváncsiak véleményükre. A két intézmény közötti együttműködés nélkül viszont nehezen képzelhető el, hogy a (remélhetőleg közös) cél, a gyermek boldogulásának elősegítése megvalósuljon.

6. Az általános iskolák többsége automatizmusok alapján irányítja a gyerekeket a középiskolai tanulmányok felé: nagyon elterjedt gyakorlat az, hogy a roma, illetve a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeknek eleve a legalacsonyabb színvonalú, gyakorlatilag szegregált oktatást megvalósító szakiskolákat ajánlják, függetlenül a gyermek tehetségétől és lehetőségeitől. Kérdőívünkben csakúgy, mint a személyes interjúkból kiderült, hogy az iskolák nem nyújtanak személyre szabott továbbtanulási tanácsadást, nem informálják az alacsony iskolázottságú szülőket az összes lehetőségről, sőt, inkább rábeszélnek a „roma” szakiskolában való továbbtanulásra, mert ott legalább a „sajátjai” között lesz a gyerek. A roma és a szegény szülők többsége pedig információk hiányában elfogadja a tanár, az iskola javaslatát. Közismert, hogy ezekben a szakiskolákban nagyon magas (50% feletti) a kihullási arány, és a megszerzett képzés sem hasznosítható jól a munkaerőpiacon.

Az egyéni szinten racionális szülői döntések eredményeként kialakuló spontán szegregáció, a direkt szegregációhoz hasonlóan társadalmi szinten súlyos következményekkel jár: a jelenlegi iskolarendszerben az esély-

egyenlőség megteremtése helyett a társadalmi különbségek reprodukciója zajlik.

Irodalom

- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2002): Cigány gyerekek az általános iskolában. Oktatáskutató Intézet – Osiris Kiadó
- Havas Gábor – Liskó Ilona (2005): Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2005): Általános iskolai szegregáció. Okok és következmények, Közgazdasági Szemle, április
- Kézdi Gábor – Surányi Éva (2007): OOIH hatásvizsgálata. Kézirat.
- Liskó Ilona (2003): Kudarok a középfokú iskolákban. OKI: Kutatás Közben sorozat, Budapest.
- Neményi Mária (2007): Serdülő roma gyerekek identitás-stratégiái. Educatio 1.
- Zolnay János (2006): Oktatáspolitikai és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban. EOKIK. http://www.eokik.hu/publikaciok/mht_16.htm

Helyesbítés

Az Esély 2008/3. számában Széman Zsuzsa *Ki az idős? Az öregedés különböző szempontjai* című tanulmányában a 8. oldalon található

...négy uniós tagországgal kezdődő mondat helyesen:

...öt uniós tagország (Belgium, Olaszország, Franciaország, Ausztria, Luxembourg) és két Európai Uniót kívüli ország (Bulgária, Horvátország) tartozott.

SZOBOSZLAI KATALIN – FÁBIÁN GERGELY –
HÜSE LAJOS

Hogyan válnak áldozattá a hajléktalanok?

Hajléktalanok sérelmére elkövetett cselekmények feltárása
és a megelőzés módjainak keresése

A hajléktalanok áldozattá válását vizsgáltuk 2005-ben. A hajléktalanok veszélyeztetettek, mert sokan közülük utcán élnek és rossz fizikai és mentális állapotban vannak. A helyzetük alapján a hajléktalanok ki vannak téve zaklatásnak, lopásnak, rablásnak, bántalmazásnak. Az esetek egy részére nem derül fény, mert a hajléktalanok nem tesznek feljelentést, félnek a következményektől. Azok, akik közülük elfogadják a szociális munkások segítségét, beszélnek a segítőknek az ellenük elkövetett cselekményekről. A hajléktalanok áldozattá válásának rizikótényezője elsősorban a fizikai biztonság hiánya és a társas kapcsolatok gyengesége. Az eredmények megerősítik, hogy a fedél nélküli emberek gyakran válnak bűncselekmények áldozataivá.

Bevezetés

A tanulmány alapja az Igazságügyi Minisztérium által támogatott, az Országos Bűnmegelőzési Bizottság megbízásából végzett kutatás.¹ A kutatás célja egyfelől a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok sérelmére elkövetett, gazdasági jellegű bűncselekmények feltárása volt Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, másfelől a bűnmegelőzési javaslatok megfo-

¹ Hátrányos helyzetű csoportok sérelmére elkövetett cselekmények kutatása (15/3/2004/ObmB) az Igazságügyi Minisztérium által támogatott vizsgálat volt 2005-ben. A kutatás a Periféria Egyesület és a Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar szociális munkás képzés együttműködésében valósult meg. A kutatási anyagot Szoboszlai Katalin, Fábíán Gergely PhD és Hüse Lajos PhD dolgozták fel. A kutatás eredményeit A semmi ágán... című könyvben foglaltuk össze (Periféria Egyesület Nyíregyháza, 2006. www.periferiaegyesulet.hu). Jelen tanulmány átdolgozott formában kerül közlésre. Itt mondunk köszönetet az interjúk felvételében közreműködő szociális munkásoknak az elkészített interjúkért.

galmazása. Az átfogó témán belül két önálló, egymástól független témakört különítettünk el.

A kutatás két szálon folyt. Az egyik szál a telepszerű körülmények között élő cigány családokat, illetve közösségeket érintő uzsorahitelek, az úgynevezett „kamatos pénz” jellegzetességeinek megismerésére irányult. Célunk az uzsorahitelezés jellemzőinek és a hitelezést működtető mechanizmusoknak a feltárása volt. Jelen tanulmányunkban a vizsgálat másik részét publikáljuk.

A kutatás másik szála a *hajléktalanok sérelmére elkövetett cselekmények* megismeréséhez vezetett. Az élethelyzete, kora és egészségi állapota miatt fokozottan kiszolgáltatott helyzetű hajléktalanok sérelmére elkövetett cselekmények vizsgálata az áldozattá válás tényezőinek megismerésén túl a megelőzés módjait is érintette. Nyíregyháza mint a keleti országrész gyors ütemben fejlődő városa, érintett lehet az esetenként emberkereskedelemmel egybekötött szervezett koldulás, az úgynevezett „koldusmaffia” ténykedésével is, melynek mint jelenségnek a részletes feltárása túlmutat a hajléktalanság problémakörén, ezért a kutatásban nem térünk ki az „üzletszerű” koldulás jelenségének vizsgálatára.

Hipotézis

A hajléktalanság számos, az emberi létezését veszélyeztető tényezőt foglal magába; a hajléktalanok a társadalmi lét peremén, szinte védtelenül állnak a veszélyekkel szemben. A hajléktalanok áldozattá válásának rizikótényezői: a fizikai biztonságot megteremtő életkörülmények hiánya; társas kapcsolat, ha van, az gyakran sorstárs-kapcsolat; a kapcsolat minőségét az érdek-központúság fejezi ki, mivel a túlélésre összpontosít. Így a biztonság hiánya és az emberi kapcsolatok elszakadása különösen kiszolgáltatott helyzetbe hozza az utcai létben élőket, és könnyen válnak mások cselekményeinek elszenvedőivé.

A hajléktalanság mint társadalmi probléma

A hajléktalanság története több hazai szerző forrásmunkájából ismerhető (Győri, 1990; Oross, 2001; Pik, 2001). Jelen tanulmány elején mégis fontosnak tartjuk, hogy az egyéni-családi problémák és a társadalmi felelősség keresztmetszetében összefoglaljuk a hajléktalanellátás útjait hazánkban, bejelöljük a mérföldköveit, és megemlítsük azokat az elméleteket, amelyek alátámasztják a hajléktalanság összetett problémáját.

Magyarországon, elsősorban Budapesten már a 19. század utolsó harmadában találunk írásos anyagokat a hajléktalanságról. Kezdetben közbiztonsági, közegészségügyi, rendészeti problémaként tekintettek a pincelakásokban, valamint egészségtelen helyen és járványveszélyt előidéző körülmények között élőkre, a koldusokra és a önhibásaknak minősített szegényekre. Ebben az időben a koldusok ínségesek helyzetét kívánták szabályozni, olyan egyéni problémákat próbáltak kezelni, amelyek gyorsan rendőrségi ügyé váltak (Ferge, 1986: 70–71). 1876-ban nyílt meg a

hajléktalan egyének elhelyezésére a Hajléktalanok Menhelye Egylet által kialakított első menhely, ahol „méltányosan alacsony összegért akartak szállást nyújtani” azoknak, akiknek erre szükségük volt (Pik, 2001: 46). Később, a 20. század első évtizedeiben a lakhatás javításának szándékával szociális és lakásügyi problémaként tekintettek a rossz lakáshelyzetben lévő egyénekre és családokra. Az állam a lakhatást alapvetően magánügyként kezelte, és ha valaki önmaga erejéből képtelen volt megoldani lakáshelyzetét, akkor a közösség jótékony támogatását vehette igénybe a fővárosban.

A menhelyek felállításának célja az időleges szálláshely és szükség esetén étkezés biztosítása volt (Győri 1998: 30). „Hajléktalannak azt kell tekinteni, aki körülményeinél fogva képtelen arra, hogy magának és családjának lakást biztosítson” – olvasható egy 1932-ben keltezett szabályozásban.² A hajléktalan családok elhelyezésére szolgáltak a szükséglakások, amit közsegélyként adtak a rászorulóknak: „A szükséglakás az, amelyet az állam, a törvényhatóság vagy község kizárólag hajléktalanok elhelyezésére létesít (építtet, bérel stb.) és kifejezetten ilyennek minősít” (Győri 1990: 430–446). A két világháború közötti időszakban ideiglenes menhellyel, fapados melegedővel, Pályaudvari Misszióval és „kis szeretetthonokkal” bővült az ellátás Budapesten (Oross, 2001: 109).

A második világháború után, 1950-től nem ismerték el a hajléktalan állapotot. A hajléktalanok egy részét szociálisan problémás helyett rendszerileg „kezelendő”, lumpen elemnek deklarálták (Oross, 2001: 111). Az állam szükséglakás kijelöléssel, majd bérlakásépítéssel igyekezett a lakhatási gondokat kezelni, és kifejezetten hajléktalannak csak a természeti katasztrófa (árvíz, földrengés) miatt lakását veszített egyéneket, családokat tekintette. A későbbi, ún. „csöves” probléma ifjúsági jellegű gond volt, és különösen az állami gondozásból kikerülő, talaj nélküli fiatalok problémájaként jelentkezett, akikkel szemben az állam ugyancsak rendőri intézkedésekkel lépett fel.³ A teljes foglalkoztatás időszakában a nagyvárosi munkahelyek biztosította szállókon élőknel sajátos életmód alakult ki, amely meggyengítette a családi kapcsolataikat. Főként ennek alapján jött létre egy kvázi hajléktalan csoport, a nyolcvanas évekre, melynek tagjai a munkás szállón töltötték a pihenőidőt, és életvitelszerűen itt éltek (Utasi, 1987).

Az ENSZ 1987-ben deklarálta a hajléktalanság kritériumait, és felhívta a tagországok figyelmét a segítségnyújtás megszervezésére, hajlék biztosítására. Az ENSZ meghatározása alapján hajléktalanok mindazok, akik „pincében, utcán, aluljáróban, elhagyott házban laknak, természeti katasztrófa, emberi katasztrófa miatt elveszítették lakhelyeiket, nem jutnak ivóvízhez, nem jutnak tisztálkodási lehetőséghez, személyes biztonságuk és lakásbérletük veszélyben forog, szegénységük okán slum-okban, bádogvárosokban élnek” (Győri, 1990: 431; Oross, 2001: 116).

Hazánkban 1988–1989-ben a sajtónyilvánosság bevonásával civil moz-

² Olvasható a szükséglakások jogviszonyának szabályozásáról szóló 4780/1932. M. E. sz. rendeletben.

³ Bővebben: Kőbányai János: Margón. Szépirodalmi, Bp., 1986. Ratkóczi Éva: A csöves kérdés megértéséhez. Kritika, 1982. 3. sz. Rácz József: Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciák”. Magyar Pszichiátriai Társaság, Bp., 1989. – kézirat.

galom indult a hajléktalanok védelmében, és annak érdekében, hogy a hajléktalanságot ne rendőri, büntetőjogi, hanem szociális problémaként kezeljék.⁴ Közéleti személyiségek, szociológusok, hajléktalanok álltak az ügy mellé, és szinte a rendszerváltással egyidőben megnyíltak az első szállók a fővárosban. A fedél nélküliek csoportjai ebben az időszakban a következők voltak: büntetés-végrehajtási intézetekből szabadult emberek, szociális vagy gyermekvédelmi intézményekből kikerültek, a munkásszállások bezárása során lakhatás nélkül maradt emberek. A rendszerváltás újszerű és sürgős beavatkozást igénylő társadalmi problémákat hozott, és a hajléktalanság enyhítésére, hideg téli időjárásban az életveszély megelőzésére hamar civil szervezetek és szálláshelyek szerveződtek 1989/90 telén⁵ (Oross, 2001: 116–117).

A hajléktalanság oka a természete szerint lehet egyéni vagy társadalmi. A gyakorlatban a kettő keveredik, és az egyéni élettörténeteken át juthatunk közelebb annak megismeréséhez, hogy melyiknek volt inkább szerepe a hajléktalanná válásban. A társadalmi és egyéni okok összekapcsolódnak az egyén társas kapcsolatrendszerének jellemzőivel és az erőforrások felhasználásának képességével. Merton a deviáns viselkedés szociokulturális gyökereinek vizsgálatakor megállapítja, hogy a hajléktalanok az ún. „visszahúzódó” típusba tartoznak, mivel mind a célokat, mind a célok eléréséhez szükséges intézményes eszközöket elutasítják. Merton szerint nagy a veszélye, hogy ez a fajta lemondás társadalmi kiilleszkedéssel jár együtt (Merton, 2002: 235–238). Bourdieu társadalmi tőke elmélete alapján a hajléktalanná váló személy a hajléktalansággal elveszíti gazdasági, kulturális és kapcsolati tőkéjét, így elesik azoktól a képességektől és erőforrásoktól, amelyek felhasználása megtartaná őt a társadalomban (Bourdieu, 1978). Wiseman társadalmi margó elmélete szerint a társadalmi margó méretét az egyén gazdasági, kulturális és kapcsolati jellemzői határozzák meg. Így minél magasabb társadalmi pozícióban van valaki, annál szélesebb a társadalmi margója, annál több lehetősége van a védelemre és az erőforrások felhasználására. A hajléktalan ember társadalmi margója a hajléktalanságban igen csekély, gyakran az intézményi ellátásra és az ott dolgozó szakemberekre korlátozódik, mivel idővel eltűnnek, vagy felszínessé válnak a természetes támaszok, erőforrások (Albert – Dávid, 2001: 20). Castel a társadalomból való kiszorulást két dimenzióban elemzi. Az egyik dimenzió a munka világába való beintegrálódás, a másik az emberi kapcsolatok szövetébe való beilleszkedés, illetve az onnan való kiszorulás. A társadalmi beavatkozás célpontjai azok a társadalomból „kiilleszkedő” emberek, akik nemcsak a munkaerőpiacról szorulnak ki, hanem társadalmi-családi kötelekeik is meggyöngyülnek, elvesznek. A társadalmi csoportok leszakadásában a gazdasági tényező szerepe jelentős, valójában az „alkalmaztatás/társadalmi beilleszkedés együttes mutatója” számít (Albert – Dávid, 2001: 22). A társadalmi csere elmélet a társas kapcsolatokat közvetlenebb és nyilvánvalóbb hasznuk alapján szemléli (Homans 1961; Thibaut-Kelley 1959). Az elmélet szerint az egyének olyan tranzakciókban vesznek részt, amelyek

4 Hajléktalanokért Társadalmi Bizottság Alapítólevele. Hiány, 1989. 05. 20.

5 Elsőként szerveződött meg a Menhely Alapítvány a fővárosban, 1990-ben.

számukra haszonnal járnak, és a kapcsolatok addig tartanak, amíg a részt vevő felek egymás számára a másik által értékelt forrásokat képesek nyújtani (pl. pénz, információ, státus, szeretet). A viszonzott kapcsolatok maradnak fenn hosszabb távon (Albert – Dávid, 2001: 22). Mi lehet cse-reérték a hajléktalanoknál? Az alapszükségletek kielégítésében nagy hiányokat megelőző hajléktalanoknál az értékes források a túlélést jelentő források lehetnek (pl. kapcsolatok, pénzhez való hozzájutás, valamilyen fedél kialakítása).

A hajléktalanság kutatása hazánkban kevésbé kedvelt terület. A Menhely Alapítvány évenkénti felmérése mellett máshol, különösen vidéken nagy hiány van a kutatásokból.⁶ A Periféria Egyesület az elmúlt tíz évben háromszor végzett kérdőíves felmérést Nyíregyházán.⁷

A hajléktalanok számára vonatkozóan nincsenek pontos információk, ezért becsült adatokkal dolgoznak a kutatók és az ellátást nyújtók egyaránt. Ezek alapján hazánkban 30 000–50 000 fő között van a hajléktalanok száma, közülük kb. 8000–10 000 fő tartózkodik a fővárosban.⁸

Az elmúlt tizenöt évben végzett hazai vizsgálatok eredményei alapján megállapítható, hogy a hajléktalanságot újratermelő társadalmi jelenségek:

- elszegényedés, munkanélküliség, lakhatási nehézségek, alkoholizmus, drogfogyasztás;
- családi konfliktusok, válás (rossz családi körülmények között felnövekedett, az állami gondozásból kikerült, a rövidebb börtönbüntetésen átesett, az elvált, az alkoholbeteggé lett emberek);
- a szociális lakhatási támogatások hiánya;
- a szociális intézményrendszer diszfunkcionális működése a hajléktalanná válás folyamatának is meghatározó tényezője (Gyuris – Oross, 1995).

A fent vázolt történeti és elméleti keret alátámasztja azt a megállapítást, miszerint a hajléktalanság nem pusztán lakáskérdés és szociális probléma, bár a hajlék hiányából hamar erre a következtetésre lehetne jutni. És különösen nem közrendi, közbiztonsági probléma. A hajléktalanságban mélyen gyökerező, a társadalmi tagságot veszélyeztető problémák húzódnak meg.

6 F3 kutatás, Menhely Alapítvány. 1999 óta minden év február 3-án a fővárosban, két éve pedig már több vidéki nagyvárosban elvégzett vizsgálat, melynek során a kérdezőbiztosok (szociális munkások és önkéntesek) kérdőívet vesznek fel az utcán, melegedőkben és szálláshelyeken tartózkodó hajléktalanokkal.

7 Pattyán László és Szoboszlai Katalin 1995-ben, 1999-ben és 2003-ban készített kérdőíves módszerrel felmérést a hajléktalanság okairól és az intézményes ellátás jellemzőiről. 2003-ban a regionális kutatás négy megyére terjedt ki: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Borsod-Abaúj-Zemplén megye. A kutatásokat utcai szociális munkások és szociális munkás szakos hallgatók segítették.

8 A hajléktalanok számának meghatározásakor éles különbséget mutatnak az ellátók és a finanszírozók által közölt adatok. Az ellátásokat működtető szakemberek által megnevezett adat – az ellátásokat igénybe nem vevő fedél nélkülieket is figyelembe véve – jóval magasabb, mint a finanszírozók által, leginkább a férőhely számok és azok kihasználtsága alapján közölt adatok. Férőhely adatokról bővebben Gyuris, 2002. A 2005-ben felvett F3 kutatásban, a fővárosban egy átlagos téli éjszaka 8000 fő hajléktalan tartózkodott (Győri, 2005 <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hajlektalanok-a-szavak-es-szamok-halojaban>).

Hajléktalanok mint áldozatok – a kutatás nehézsége

A hajléktalanok sérelmére elkövetett bűncselekményeket megismerni, jellemzőit leírni nehéz feladat a kutató számára. A társadalmi lét peremén élő fedél nélküliek kiszolgáltatottságuk, reménytelen helyzetük okán – amit mások kihasználhatnak – bűncselekmények áldozataivá válnak. A hajléktalanok sérelmére elkövetett cselekményekről ritkán van tudomásunk. A mertoni értelemben vett visszahúzódással együtt járó kiilleszkedés az állampolgári jogok gyakorlásától való eltávolodásban is tetten érhető. A hajléktalanokra nem jellemző, hogy a rendőrséghez fordulnak, amikor ellopják értékeiket, vagy éppen bántalmazzák őket, ezért a rendőrségi aktákban sértettként egy-két kivételtől eltekintve nem jelennek meg.

A társadalmi osztályok alatti réteg, az underclass⁹ vagyoni és anyagi helyzetére leginkább a hiány jellemző. A „vagyoni” személyes tárgyakra mutatkozik meg és a túléléshez feltétlenül szükséges eszközökre korlátozódik (pl. összegyűjtött ruha, papír, pénz). Mindemellett az emberi élet szinte az egyedüli érték, ami felett önrendelkezése van a hajléktalan embernek. A hajléktalan személynél lévő pénz, személyes tárgyak csekély értékűek, és eltulajdonítás esetében a tárgyak értéke miatt ritkán indul nyomozás az elkövető felderítésére. A cselekmények sorában a rablás és a személy elleni erőszak már „kiérdemli” a rendőrség figyelmét, feltéve, ha a sértett feljelentést tesz, és vállalja a büntető eljárásában való közreműködést.

A hajléktalan sértettek jellemzően nem tesznek feljelentést az ellenük elkövetett cselekményekről. A bűncselekmények egy részéről azoknak az intézményeknek, segítőknek számolnak be, akikről úgy tapasztalták, hogy törődnek velük, ilyenek például a hajléktalanellátás intézményei és az ott dolgozó szociális munkások.

A Periféria Egyesületben dolgozó szociális munkások tapasztalatai alapján az elkövetők a következő csoportba sorolhatók:¹⁰

- hajléktalan sérelmére sorstárs (másik hajléktalan személy) követ el bűncselekményt (pl. lopás, rablás, életelleni bűncselekmény);
- hajléktalan sérelmére nem hajléktalan személy követ el bűncselekményt (pl. zaklatás, életellenes bűncselekmény, lopás, rablás, csalás);
- más személy, kihasználva a hajléktalan ember nélkülözését és védtelenségét, a hajléktalant jogsértő cselekményre veszi rá (pl. mobiltelefon vásárlás saját személyi igazolvánnyal másik személy számára, jognyilatkozat megtétele pár száz vagy ezer forintért).

A kutatásban nem az elkövetőket, hanem az áldozatokat kerestük, ezért a továbbiakban nem elemezzük az elkövetői magatartást.

⁹ Az „underclass” fogalma „a társadalom egészétől élesen elkülönülő, diszkriminációtól sújtott réteget” jelöl, amelynek „nincs esélye arra, hogy bekapcsolódjon a munkamegosztás kialakulófélben levő új rendszerébe, hogy normális munkája, jövedelme, lakása, társadalombiztosítása legyen, hogy gyerekeit megfelelően tudja iskoláztatni stb.” (Ladányi, 2000: 71).

¹⁰ A kutatásban az elkövetői csoportokat nem vizsgáltuk, azonban a szociális munkások tapasztalata sokat segített a kutatási módszerek kialakításában.

A bűncselekményektől való veszélyeztetettség értelmezése a hajléktalanoknál

A hajléktalanok életkoruknál, állapotuknál, helyzetüknél fogva veszélyeztetettek, könnyen válhatnak bűncselekmények elszenvedőivé, mivel többségében középkorú vagy annál idősebb hajléktalanok élnek köztünk, akik a természeti viszonyokkal és az emberi cselekményekkel szemben sokszor védtelenek, akiknek az egészségi állapota leromlott és a gyógykezelése szinte megoldatlan. Sokan közülük krónikus betegek, pszichiátriai betegek, fogyatékosokkal élők, szenvedélybetegek. A biztonságos lakhatás hiánya és az alapszükségletek kielégítetlensége növeli a veszélyeztetettséget.

A sérelem jellege alapján a hajléktalanok ki vannak téve az élet, testi épség, egészség, emberi méltóság, erkölcs elleni (pl. zaklatás, emberölés) cselekményeknek, az anyagi javak elleni bűncselekményeknek (pl. lopás, rablás) és a jogsérelemnek (pl. hivatali eljárásban). A hajléktalanok elleni bűncselekményeknél magas a látencia, általában az életet veszélyeztető bűncselekmények jutnak a rendőrség tudomására (F. Gombócz 2000: 103).

A kutatás módszerei

A kutatásban a megkérdezés félig strukturált interjúval készült. Az utcai szociális munkások keresték fel azokat a fedél nélkülieket, akikről tudták, hogy korábban sértettjei voltak különféle cselekményeknek.¹¹ Az interjúhoz a bizalmat a rendszeres segítő kapcsolat adta. Összesen 50 interjú készült.

Az interjúk értékelésénél és elemzésénél kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt alkalmaztunk. A kvantitatív adatok az áldozatok, mint veszélyben lévő csoport jellemzőinek megismerését szolgálták. A kvalitatív módszerrel nyert információkat a konkrét cselekmények elemzésénél használtuk fel. A hajléktalansággal kapcsolatos kérdésekre kapott válaszok informatív értéke jó, míg az áldozattá válásról szóló kérdéseknél inkább gyenge. A károkozással együtt járó cselekményekről keveset és visszafogottan beszéltek az alanyok, mivel sértettként sok rossz tapasztalatot szereztek, és nem hiszik, hogy számukra is lehet segítség.

A hajléktalanná válás előzményei

A megkérdezett ötven fedél nélküli $\frac{1}{4}$ -e a nő, $\frac{3}{4}$ -e férfi, ami megegyezik a nemekre vonatkozó, 2003. évi regionális adattal. A nemek arányát összehasonlítva a 2001-ben felvett F3 budapesti adatokkal azt látjuk, hogy vizsgálatunk földrajzi területén magasabb a hajléktalan nők száma,

¹¹ *Fedél nélkülinek* tekintettük azokat, akik éjszakáikat közterületen, vagy lakhatás céljára nem használható helyen töltötték.

mint a fővárosban.¹² A nyíregyházi fedél nélküliek, akiket a bűncselekményekről megkérdeztünk, többségében 40 éven felüli személyek, a minta $\frac{3}{4}$ -e. Minden második személy 50 éves vagy idősebb korú. Az átlagéletkor 45 év, ami megegyezik a regionális kutatás adataival.

A nemre és az életkorra jellemző adatok mellett az interjú elején kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen természetes támogatórendszerrel rendelkeztek a fedél nélküliek, mielőtt hajléktalanná váltak. A családi állapotot tekintve a hajléktalanná válás előtt a többség házasságban élt, és a házasságban gyermek(ek) is volt(ak). A hajléktalanság előtt összesen egytizedük volt elvált. További egyötöd élettárssal vagy házastárssal élt együtt, gyermek nélkül. A fedél nélküliek négyötöde élt a hajléktalanná válás előtt társkapcsolatban, ahol az együttélések kétharmadában gyermek is született.

Rákérdeztünk arra is, vajon milyen minőségűnek gondolják most a hajléktalanok azokat a természetes kapcsolatokat, akikkel együtt éltek, vagy gyakori kapcsolatban álltak a hajléktalanság előtti időben. A korábbi kapcsolatból erősnek vélték a rokonnal (pl. szülő, unokatestvér, sógor) való kapcsolatot, a gyermekhez való kötődést, illetve a nem családtaggal való kapcsolatot (pl. szomszéd, barát, munkatárs). Kevesebben említették a testvérrel való jó kapcsolatot, és még kevesebben ítélték erősnek a házastársi-élettársi viszonyt. A házastárs-élettárs esetében jellemzőbb a konfliktusos kapcsolat, amelynek kiváltója volt a társkapcsolat sérülésével együtt járó érzelmi eltávolodás, a problémák kezelésének vitákba és konfliktusba torkolló módja és nők esetében a fizikai bántalmazás. A konfliktusos kapcsolatok a rokonok esetében a házastárs-élettárs szüleivel jelentkeztek gyakrabban, ami egyes esetekben a válásban is szerepet játszott.

A hajléktalanná válást közvetlenül megelőző problémákra is rákérdeztünk, keresve azokat az előzményeket, melyek a lakhatás elvesztése mellett az áldozattá váláshoz kapcsolódtak. A hajléktalanná válást megelőző problémák gyakran a társas kapcsolatokban jelentkeztek. Párkapcsolati és családi-társas kapcsolatokban rejlő problémákról a megkérdezettek kétharmada számolt be. Ezt követi a lakhatás megoldatlansága, majd a megélhetésről, a munkanélküliségről és bántalmazásról szóló problémák. Témánk szempontjából érdekes adat, hogy két fő a hajléktalanságot megelőző problémának az ellene elkövetett bűncselekményt említette.

Megkérdeztük, hogy a hajléktalanok mit tartanak a hajléktalanság közvetlen előzményének, okának. A kapcsolati jellemzők és fent említett problémák ismeretében már nem meglepő, hogy minden második személy a válást és a családon belüli konfliktust említette. A családi konfliktus itt a házastárs-élettárs szüleivel, a testvérrel és más rokonnal való kapcsolatproblémáról szólt. A kapcsolati válság után a lakhatás megszűnése, a munkanélküliség és az egészségügyi probléma fodult elő gyakran, mint ami hajléktalanságot hozott az egyén számára.

12 Vö. Szoboszlai-Pattyán (2004): Hajléktalanok a keleti régióban és Gurály-Győri-Mezei-Pelle fővárosi kutatása, ahol a 2001-ben történt adatfelvételkor a férfiak 84%-ban, míg a nők 14%-ban kerültek be a mintába.

A természetes támogató rendszer működése mellett megkérdeztük, hogy a hajléktalanná válást megelőzően jelentkező problémák megoldásához kitől kértek segítséget. A válaszokban jól tükröződik a támogató kapcsolatok hiánya, ugyanis a megkérdezettek fele nem nevezett meg olyan személyt, akitől segítséget kért volna. Családtaghoz a megkérdezettek egyötöde fordult, míg nem családtaghoz, például szomszédhoz, barátához és munkatárshoz csupán egytizedük. Szembetűnő, hogy a hajléktalanná válás előtt a fedél nélküliek a társkapcsolatban jelentkező problémák megoldásához éppen a házastársától-élettársától nem kértek segítséget. A jellemzően gyenge támogató kapcsolatok mellett minden hatodik fedél nélküli számított szociális intézmény és szociális munkás segítségére.

A megismert problémákat és a társkapcsolati jellemzőket figyelembe véve elmondható, hogy a fedél nélküliek a hajléktalanná válást megelőzően jellemzően sérülékeny, kevés támogatást nyújtó kapcsolatokban éltek a társkapcsolatban és a kiterjesztett családi kapcsolatokban egyaránt. Kivétel ez alól a saját gyermekkel való kapcsolat, amit többségében erős érzelmi kapcsolatként értékelték. A hajléktalanná válást megelőzően a kapcsolati rendszer olyan módon sérült, hogy konfliktusok esetén a kapcsolatból való kilépés látszott a legjobb megoldási módnak. A párkapcsolatok felbomlása láncreakciót váltott ki, és az egyén támogató kapcsolat(ok) hiányában sodródott a hajléktalanságba. Az egyén ellen elkövetett bűncselekmény jellemzően nem előzménye a hajléktalanságnak, mindössze két személy hozta összefüggésbe a hajléktalanná válással az ellene elkövetett bűncselekményt.

A hajléktalanok ellen elkövetett cselekmények és az áldozattá válás jellemzői

A hajléktalanok legalább kétharmada szenvedett már el valamilyen kárt. A cselekmények jellemzően anyagi természetűek vagy életet veszélyeztető cselekmények voltak. Minden második fedél nélküli sérelmére követtek el lopást. A lopás cselekménye legtöbbször a túlélést jelentő elemi javak, úgymint ruha, cipő, élelem elvételére irányult. Emellett pénzlopás is előfordult, több esetben ennek erőszakos formája is megvalósult. Az ellopott tárgyak értéke olyan csekély volt, hogy a sértetté válás nem jutott a hatóságok tudomására, arról csak a szociális munkások tudtak. Pénzlopás vagy az áldozatnak testi sérülést okozó rablás esetén előfordult, hogy a szociális munkás bejelentette a hajléktalan személy ellen elkövetett cselekményt a rendőrségen, a tettes kiléte azonban ismeretlen maradt.

A hajléktalanok az éjjeli menedékhelyet tartják a leginkább veszélyes intézménynek a bűncselekmény bekövetkezését tekintve. A lopással okozott személyes kár sok esetben visszatartó erő a szállást nyújtó intézmények igénybevételénél. A lopás mellett a bántalmazás is gyakori a sértetté válásban.

Béla két és fél éve hajléktalan, és sokszor érezte magát veszélyben a szállón, ennek ellenére nem szólt, mert félt. Előfordult, hogy leült az asztalhoz, és az egyik hajléktalan orrba vágta. „Úgy bánnak a hajléktalanokkal, mint a kuttyával.

Ellopják a ruhát, a cipőt, az órát, a pénzt.” Az utcán élőknek is vigyázni kell értékeikre, és azokat a holmikat, amiket magukkal visznek, éjszaka testükkel tudják legjobban megvédeni. Judit (52 éves) szerint az a legjobb, ha „a táská a fej alatt van”.

A hajléktalanok több mint fele negatívan ítélte meg a velük szembeni bánásmódot, amit a következő interjú-idézetek is alátámasztanak: „*lenézik a hajléktalanokat*”, „*szidalmaznak*”, „*a fiatalok bántják*”. A bántalmazás formái a megismert történetek alapján:

- zaklatás (pl. lépcsőházból kizavarják a hajléktalant);
- megalázás, szidalmazás;
- testi sértés, fizikai bántalmazás (pl. rugdosás, megverés);
- élet elleni cselekmény (pl. maradandó egészségügyi károkozás, emberölés).

A bántalmazás elkövetői között említik a kötekedő fiatalokat, a lakásban élő állampolgárokat, a sorstársakat és a rendőrséget. A zaklatás egy bizonyos hely elhagyására való kényszerítésben is kimerül a hajléktalanok számára, amit lakásban élő kezdeményez. Több esetben rendőri segítséggel távolítják el őket lépcsőházból, parkból, belvárosi közterületről. A megalázás és a szidalmazás legtöbbször „szórakozó” fiatal emberek csoportjától éri a hajléktalanokat, akik felforgatják utcai szállásaikat, szétszórják a holmijaikat, szidalmaznak őket, és konfliktushelyzetet teremtenek. Judit többször került olyan helyzetbe, ahol vele mint hajléktalannal „kegyetlenül” bántak nem hajléktalanok: „*...lenéznek bennünket, sokan ránk jönnek, kővel dobálnak meg, nem emberségesek. Régebben a csuklómat eltörték, hozzám vágtak egy sörös üveget. Tavaly, mikor szabadultam, ott laktunk fent a garázsok fölött. Három fiatal ránk jött. Laci kapott miattam – mert engem védett –, két pofont. Én meg utánuk mentem a doronggal. Meg akartak verni bennünket. Persze, hogy előfordul, a diszkós éjszaka kész cirkusz. Itt van a diszkó a szomszédban. Ilyenkor a fiatalok vergődnek, nem merünk aludni, nincs alvás, valaki mindig fent van. Zaklatnak minket, szemtelenkednek, leköpnék minket. Nem tudják, hogy lehetőség van rá, hogy kikerüljenek az utcára, elég egy rossz házasság.*” És az utcai élet a nőt sem kíméli. „*Hat évvel ezelőtt egy férfi megvert, az arc és orrcsontom eltört, a megyei könyvtár előtt, életveszélyben voltam*” – mesélte Judit.

Milyen veszélyes helyzeteknek vannak még kitéve az utcalakók? Judit válasza borzalmas történetekről szól: „*Nagyon sok mindennek. Egyik ismerősömet itt verték agyon a kiserdőben diszkós éjszakán, a másik itt halt meg a mozinál, volt élettársamat agyonverték a könyvtárnál. A másikra rágyújtották a pincét, ahol laktak. Lopás is előfordul.*”

A testi sértés és az emberéletet veszélyeztető bántalmazás elkövetői között találjuk a kötekedő fiatalok mellett a sorstársakat, az intoleranciát kifejező lakásban élőket és a rendvédelmi hatóságot. Ez utóbbiról csak ritkán tesznek említést a fedél nélküliek, nem ellenkeznek, inkább beletrörödve veszik tudomásul a „közakaratot” (pl. egy terület elhagyására való felszólítás).

Sértettként a hajléktalanok az ellenük elkövetett bűncselekményekről ritkán tesznek bejelentést a rendőrségen, mivel nem tudják maguk mellett a jog védelmét. Az underclass létben a hajléktalanok a jogok gyakorlását

is elveszítik, és nem gondolják, hogy az igazságszolgáltatás mellettük is működik, és az elkövető büntetést kaphat.

Segítség és megelőzés – elvárások és tennivalók

Az interjúkban megkérdeztük, kitől kérnek segítséget, ha sértetté válnak. Sok volt a válaszhiány és a „senkitől” megnevezés. A válaszokban csak kétötödük említette a rendőrséget vagy a szociális munkást. Azt is megkérdeztük, kinek a feladata a hajléktalanok védelme az erőszakos cselekményekkel szemben. A válaszokban a helyi önkormányzatot és a közrendért felelős rendőrséget említették meg a legtöbben.

A hajléktalanok megítélésében a közrend, közbiztonság elsődlegesen az országos és a helyi döntéshozók, valamint a közrendvédelmi szerv, vagyis a rendőrség feladata. Helyben a polgármestert tekintik az elsőszámú segítségforrásnak, aki a legtöbbet tehet a hajléktalanokért.¹³ Más megfogalmazásban a segítségnyújtás az állam feladata, és a védelem jogos elvárás a demokratikus államtól.

Az áldozatvédelmi munkának hangsúlyos része a megelőzés. Megkérdeztük a hajléktalanokat arról, hogy mi lehet a megelőzés módja az őket ért sérelmeknél, cselekményeknél. A legtöbben olyan szociális programot említettek, amely kivezet a hajléktalanságból, mint lakáshoz jutás, biztonságos szállás, munkahely. Ezt követi a közbiztonság javítása, a hajléktalanokra is kiterjesztett védelem. A sorban utolsó a „saját út”, ahol vigyáznak egymásra, és kiscsoportban védik magukat: *„Egyedül nem vagyok, valaki mindig van a környékemen. Egy nő 34 kilóval, mint én...”* – mondta Judit. Férfiak álláspontját tekintve Béla a távolmaradásban látja a megelőzés lehetséges módját: *„Elkerülni a veszélyes helyzeteket: szóba sem állni másokkal”, míg György az alkoholban látja a legfőbb veszélyforrást, ezért legtöbbet akkor tehet a megelőzésért, ha „...nem iszok, mert ha észreveszik a szállón, hogy ittam, már könnyökig járnak a zsebemben.”*

A hajléktalanok igénylik az állam felelősségét az áldozatvédelmi munkában. Az állam jogalkotó és jogalkalmazó intézményei különös felelősséggel bírnak az élethelyzetüknél, koruknál, egészségi állapotuknál fogva védtelen, kiszolgáltatott helyzetben lévők felé. A demokratikus államban a társadalmi-szociális természetű probléma nem közbiztonsági probléma, még akkor sem, ha bizonyos cselekmények ebbe az irányba mutatnak. A bűncselekmények megismerése, a jogsérelmek kezelése, az eljárás megindítása, az elkövetők megbüntetése sokszereplős állami feladat, amit a hajléktalanokra is ki kell terjeszteni.

Összegzés, javaslatok

A hajléktalanok áldozattá válását megismerő kutatásban az eredmények igazolták hipotézisünket. A hajléktalan ember természetes támogatórend-

¹³ A polgármester neve sokszor elhangzott az interjúkban. Tapasztalataink szerint az önkormányzat vezetője köz- és magánemberként is segíti a fedél nélkülieket.

szer és jövedelem hiányában a társadalom peremén, védtelenül áll, ki van szolgáltatva a környezeti veszélyeknek és a kárt okozó emberi cselekményeknek.

A hajléktalanok áldozattá válásáról gyakran nincs tudomásunk, a sértettek némán viselik el a nyilvánvaló jogsértéseket. A köztünk élő hajléktalanok nem akarnak, sok esetben félnek segítséget kérni, a környezet felé hiányzik a bizalom. A társadalom jellemző attitűdje az elutasítás, amennyiben a személyes teret és viszonyokat jelenlétükkel megsértik a hajléktalanok. Az elutasítás kifejezése sok esetben az agresszió, ami bánatalmazásban, élet elleni cselekményekben jut kifejezésre. Mindazon cselekményeket, amikkel kárt okoznak a hajléktalannak, az életben maradáshoz veszélyeztető cselekmények közé soroljuk, mivel elemi javak ellen vagy a testi épség ellen irányulnak.

A kutatás alapján kijelenthető, hogy a fedél nélkülieknél a veszélyeztetettség rizikótényezői a következők lehetnek, és amennyiben ezek közül több jellemző, az áldozattá válás veszélye fokozódik:

- családi kapcsolatok hiánya vagy esetleges működése;
- a természetes támogatórendszer felmorzsolódása;
- a hajléktalan létben kialakult sorstárs kapcsolatok nem érzelmi alapúak és nem védelmezők;
- a megélhetéshez kevés pénz vagy jövedelem áll rendelkezésre, amiből nem tudnak tartalékokat képezni;
- biztonságot jelentő szállás vagy lakhatás hiánya;
- a hajléktalanok életmódja, ahol az emberi élet sérülékeny és a vagyon védelme nem biztosítható;
- a közbiztonság hajléktalanokra kiterjesztett hiánya.

A hajléktalanok áldozattá válásának rizikótényezőit megismerve kijelenthetjük, hogy a társadalmi felelősségnek nagyobb hangsúlyt kell kapnia, és ki kell terjednie a megelőzésre, illetve a bűncselekményt elszüntetett áldozatok védelmére. Az igazságszolgáltatás akkor lehet teljes körű, ha helyzetüknél fogva gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkezők számára is védelmet nyújt. A megelőzésben széles körű társadalmi jelenlét szükséges, az állam mellett az önkormányzatok, az egyházak és a nonprofit szervezetek is bekapcsolhatók. Ehhez a szociális, egészségügyi szolgáltatásokban dolgozó szakemberek és a bűnmegelőzés szakembereinek együttműködése szükséges.

A megelőzés érdekében a következő javaslatokat fogalmazzuk meg:

- Az állam felelőssége és védelme terjedjen ki a bűnmegelőzésben a hajléktalanokra.
- Az önkormányzatok a részükre biztosított ellátások kialakításánál fordítsanak figyelmet a hajléktalanok védelmére, a bűncselekmények megelőzésére is.
- A rendvédelmi szervek különös figyelmet fordítsanak a hajléktalanokra, így a közbiztonsági és bűnmegelőzési koncepcióba foglalják be a sérelmükre elkövethető bűncselekmények iránti nagyobb odafigyelést, és kezdeményezzék az elkövetett cselekmények alapján a nyomozás elindítását.
- Az áldozatvédelemi munkába a szociális munkások bevonása szük-

ségesnek látszik, mivel irántuk van leginkább bizalmuk a hajléktalanoknak.

A változásba az is beletartozik, hogy az állampolgárok ma még jellemző negatív hozzáállása megváltozik. Ez lassabban megy, és szükség lesz a közvetítő szociális munkások, a helyi önkormányzatok és a közbiztonságban érdekelt szervezetek bűnmegelőzést szolgáló programjaira. A figyelemfelhívás mellett fontos a párbeszéd a lakosság és a szociális munkások, valamint a hajléktalanokért felelős önkormányzatok, rendvédelmi szervek között.

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. (2001): Ha elszakad a háló... A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Bényei Z. – Gurály Z. – Győri P. – Mezei Gy. (2000): Tíz év után. *Esély*, 2000/1.
- Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése. Budapest, Gondolat.
- Ferge, Zs. (1986): Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Budapest, Magvető Kiadó.
- F. Gombócz Gy. (2000): Hajléktalanok és bűnözés. *Belügyi Szemle*, 2000/11.
- Gurály. – Z., Győri P. – Mezei Gy. – Pelle J. (1993): A margó szélén. Hajléktalan emberek. *Társadalmi Szemle*, 3: 37–48.
- Győri P. (1990): Gyorsjelentés a hajléktalanságról Magyarországon. In: Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1990*. Tárki, Budapest. 430–446.
- Győri P. (1998): A Hajléktalanok Menhelye Egylet. *Esély* 1998/5.
- Gyuris T. (2002): Hajléktalanság 2001–2002. *Kapocs*, 2002. (június): 16–23.
- Gyuris T. – Oross J. (1995): A hajléktalanellátás intézményrendszerének kialakulása, jelenlegi állapota és fejlesztésének lehetőségei. Kézirat.
- Gyuris T. – Oross J. (1999): Tények és hátterük. Rövid áttekintés a magyarországi hajléktalanellátásról. Homelessness in Europe, International Conference (Nemzetközi Hajléktalanügyi Konferencia). HAJSZOLT Egyesület, Budapest, 1999, valamint *Periféria Füzetek*, 99/3. 2–25.
- Ladányi J. (2000): The Hungarian Neoliberal State, Ethnic Classification and the Creation of a Roma Underclass, in Emigh et al. 2000.
- Oross J. (2001): A hajléktalanság kezelése Magyarországon. Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest. 104–139.
- Merton, R. K. (2002): *Társadalmi elmélet és társadalmi struktúra*. Osiris Kiadó, 2002.
- Pik K. (2001): *A szociális munka története Magyarországon (1817–1990)*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 2001.
- Szoboszlai K. – Pattyán L. (2004): Hajléktalanok a keleti régióban. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2004/1: 93–110.
- Utasi Á. (1987): *Hajléktalanok, csavargók. Peremhelyzetek. Rétegződés-Modell Vizsálat*. VIII. Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1987.

KULCSÁR PÉTER – TÁTRAI ATTILA

Nem tudatos bűnelkövetések, vagy mégis?

Tudják-e a fiatalok, hogy hány éves kortól büntethető Magyarországon a bűnelkövető? Ismerik-e az internet adta látszatszabadság jogszabályba ütköző korlátait? Tudják-e, mi a megrontás, vagy mit jelent a bűnsegéd fogalma? Tudják-e, mit kell tenni akkor, amikor találunk valamit? Megtartás-e, vagy sem? Tisztában vannak-e azzal, hogy a nagyáruházak mindegyike be van kamerázva és hogy figyelőszolgálat működik bennük? Hallottak-e a pártfogó felügyelőről? – A Csongrád megyében dolgozó pártfogó felügyelő szerzők ilyen és ezekhez hasonló kérdéseket tettek fel 2007 nyarán a Szegedi Ifjúsági Napokon 219 fiatalnak. – A jogismeretüket, jogtudatosságukat mértük önkéntes kérdőívünkkel. A vizsgálat csak részben igazolta azt a feltételezést, amely szerint egyes bűncselekményekről nem tudják a válaszadók, hogy normaszegés.

A Csongrád Megyei Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálatának képviselőjében, 2007 nyarán, a SZIN-en (Szegedi Ifjúsági Napok), Szeged egyik legnépszerűbb, és a legtöbb fiatal által látogatott nyári fesztiválján töltöttünk, mi, pártfogó felügyelők, három napot. Hogy miért mentünk ki a Fesztiválra? Azért, mert munkánk során fiatalokkal foglalkozunk. Igaz, olyanokkal, akik bűncselekményt követtek el, vagy akiket bűncselekmény elkövetésével gyanúsítottak. Ellenőrizzük a pártfogoltak életvitelét, azt, hogy betartják-e a magatartási szabályokat, de segítjük is őket a társadalomba való be-, illetve visszailleszkedésben. Fontosnak és alapvető feladatunknak tartjuk, hogy alternatívákat adjunk számukra. Legyen lehetősége a megbotlott fiatalnak valami más közül választani. A helyes irányú változást jutalmazzuk. Színházlátogatással. Eleinte meglepődtek, idegenkedtek az effajta szabadidős tevékenységtől, de el is csodálkoztak azon, hogy mi, pártfogó felügyelők képesnek tartjuk őket egy színházi előadás megtekintésére. Másoknak lehetőséget adunk arra, hogy informatikai ismereteiket megalapozzák, fejlesszék. Meglepő, milyen akarattal, elszántsággal vesznek részt a számukra költségmentes, hivatalunk saját erejéből megvalósított programon.

A szociális készségek terén hiányossággal küzdő fiataljainknak csoportfoglalkozást tartunk, sajátos film-, illetve biblio-terápiát alkalmazva.

SZOCIÁLIS MUNKA

A SZIN-en közelről, a szabadidejük eltöltése közben, felszabadult mi-voltukban akartuk megismerni a fiatalokat. Tartottunk a reakciójuktól, a fogadtatástól. A megszólításuk, a figyelmük felkeltése nem volt egyszerű. Szó szerint magunkhoz csaltuk, csalogattuk őket, általunk hasznosnak vélt szabadidő eltöltési szokásokkal. A környék egy munkatársunk harscacsalogató kuttyogására ébredt. Egy másik munkatársunk hennával festett, de volt egy tagfalunk is, ahová bárki szabadon festhetett, firkálhatott, graffitizhetett. Jöttek a fiatalok. Három nap alatt 219-en. Ők voltak az adatgyűjtésünk *célcsoportja*. A legfiatalabb személy 14 volt. Átlagos életkoruk 20 év volt. Az adatgyűjtést *önkitöltő kérdőív* segítségével végeztük.

Egy-egy főnek 14 kérdésre kellett válaszolnia, így összesen 3066 választ dolgoztunk fel. 2702 db volt a helyes válaszok, illetve 364 db a hibás válaszok száma. 44 fő (20 százalék) válaszolt helyesen mind a 14 kérdésre (1. ábra).

1. ábra

A kérdések egy részére csak két válasz közül lehetett választani, de több olyan kérdés is volt, amikor három válaszból lehetett kiválasztani a helyeset. A kérdések három témakört öleltek fel, de mindegyike összefüggésben volt a bűnelkövetéssel, a normaszegéssel.

A *vizsgálat célja* az volt, hogy felmérjük a válaszadók jogismeret- és információszintjét, illetve a jogtudatosságukat, az általunk fontosnak tartott, munkánkat is érintő kérdéseket illetően, illetve a helyes válaszok átadásával, közlésével bővítsük tudásukat.

A kérdések megfogalmazásakor a következő feltételezés, *hipotézis* vezérelt bennünket: a pártfogó felügyelet alatt álló bűnelkövetők bűncselekmény elkövetéséhez vezető okainak statisztikai adatok alapján történt vizsgálatakor azt a megállapítást tettük, hogy az elkövetők egy része nem volt tisztában azzal, hogy amit elkövet, az jogszabály ellenes cselekedet. Feltevésünk szerint ha tudták volna, akkor talán nem követték volna el

normaszegő tettüket. A kérdéseinkkel arra szeretttünk volna választ, hogy vajon a megkérdezettek mennyire vannak tisztában egyes cselekmények bűncselekmény mivoltával, vajon tudják-e, mi számít bűnnek, mit büntet a jog.

Meglepő volt a válaszadók nyíltsága, figyelme, kooperatív viselkedése. Aggódtunk, hogy passzivitással találkozunk. Tévedtünk. A négy nap alatt nem volt üres az asztal, élet volt körülöttünk.

Amennyiben a felmérés során bebizonyosodik, hogy egy-egy kérdéssel a fiatalok nincsenek kellő módon tisztában, akkor a primer, illetve a szekunder prevenciónak ezekkel a kérdésekkel szélesebb körben kell foglalkozni.

Az egyik kérdéskör (két kérdést tettünk fel ezzel kapcsolatban) a pártfogó felügyelőről szólt. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen kliensi réteghez kapcsolják a pártfogó felügyelőt, illetve milyen státusúnak vélik őt. A másik kérdéskörnél – erre egy kérdést tettünk fel – a magyarországi büntethetőségi korhatárra voltunk kíváncsiak. Az első két kérdéskört ráhangolónak, illetve pihentetőnek szántuk. Egyenletesen jelentek meg a 14 kérdés között. A harmadik kérdéskör konkrét, megtörtént eseteket dolgozott fel, olyanokat, melyek valamilyen szabálysértéshez vagy bűncselekményhez köthetőek. Egy kérdést kivéve, mely egy szabálysértésről szólt, a kliensi körünkben konkrétan előfordult.

Legtöbbször, összesen 217 fő a harmadik kérdésre, míg legkevesebben, 144 fő az első kérdésre adtak helyes választ (2. ábra).

2. ábra

A kiértékelést a kérdéskörök szerint végeztük. Először a büntethetőségi korhatárra adott választ, majd a pártfogó felügyelővel kapcsolatos, ezt követően a megtörtént bűncselekményekkel, és a szabálysértéssel kapcsolatos kérdésekre adott válaszokat dolgoztuk fel. Az esetekre adott válaszokat bűncselekmény típusonként csoportosítottuk. Az első csoportban az internettel és visszaélés kábítószerrel, a másodikban a lopással, jogtalan elsajátítással, a harmadikban a bűnsegéd, és a megrontás fogal-

SZOCIÁLIS MUNKA

mával kapcsolatos, a negyedikben a közterületen való alkoholfogyasztást elemeztük.

1. kérdéskör

A bevezetőnek, ráhangolóknak szánt I. kérdésben adták a legtöbb hibás választ a válaszadók. A kérdés így hangzott:

I. kérdés: „Hány éves kortól büntethető a bűnelkövető Magyarországon?”

- 1) 10
- 2) 14
- x) 18

A válaszadók 66 százaléka válaszolt helyesen (3. ábra). Hárman úgy gondolták, hogy már 10 éves kortól büntethető a bűnelkövető, illetve 72 fő jelölte meg a 18 éves korhatárt.

3. ábra

A beszélgetések során kiderült, hogy sokaknál téves kép alakult ki a büntetést illetően. Azt a végrehajtandó szabadságvesztéssel azonosították. Alternatív büntetési nemekről kevesen hallottak. Többüknek, akik a 18. évet választották, az jutott eszükbe, hogy büntetés-végrehajtási intézetbe csak efelett a korhatár felett kerülhet a bűnelkövető, ezért választották helyes válasznak a 18. életévet.

Úgy gondoljuk, hogy ebben a kérdésben a tájékoztatásnak nagyobb szerepet kell szánni a jövőben.

2. kérdéskör

A XI. és a VI. kérdés minket, pártfogó felügyelőket érintett.

„Ki a pártfogó felügyelő?” (XI. kérdés)

- 1) rendőr
- 2) ügyész, bíró
- x) igazságügyi alkalmazott

Ezt a kérdést kimondottan azért tettük fel, mert kíváncsiak voltunk arra, vajon a fiatalok ismerik-e, hallottak-e a pártfogó felügyelő munká-

járól. Annak örültünk, hogy csak 3,6 százalék azonosított minket rendőrrel (4. ábra). Volt, aki megnyugodott, hogy nem vagyunk rendőrök, így talán őszintébben nyíltak meg előttünk. 7,3 százalék úgy vélte, hogy ügyész, vagy bíró a pártfogó felügyelő.

4. ábra

A többség tudta, vagy a kérdőív fejlécéből kikövetkeztette, hogy igazságügyi alkalmazott a pártfogó felügyelő.

Röviden ismertettük munkánk lényegét. Pozitívan értékelték, hogy egyszerre hajtunk végre szankciót és segítünk.

VI. kérdés: „Kiket pártfogol a pártfogó felügyelő?”

- 1) bűnelkövetőket
- 2) hajléktalanokat
- x) pszichiátriai betegeket

Ez a kérdés szintén a mi munkánkról szólt. Nem várt eredmény született, hiszen a válaszadók több mint 90 százaléka jó választ adott a klienskörünket illetően (5. ábra). Ez nagyrészt valószínűleg annak tudható, hogy az előző kérdések zöme bűnelkövetőket érintett.

5. ábra

Úgy véljük, hogy egy semleges kérdéskörben feltett, hasonló jellegű kérdésre a helyes válaszok aránya kisebb lenne.

6. ábra

3. kérdéskör, 1. csoport

IV. kérdés: Három kérdés foglalkozott az internettel kapcsolatos bűncselekménnyel. Az egyikkel kapcsolatban 144-en jelölték meg a helyes választ, és 75-en (34,2 százalék) válaszolt hibásan. Ez a kérdés film letöltéssel foglalkozott, megjelölve azt, hogy a letölteni kívánt film nem szabad felhasználású.

„Lehet-e internetről nem szabad felhasználású filmet letölteni?”

1) nem, mert a letöltés másolásnak minősül

2) igen, de csak saját használatra

x) igen, és tovább is lehet adni

74 válaszadó jelölte meg a 2. választ és csak egy fő az x-et (6. ábra).

Ők mellékesnek vették a nem szabad felhasználású fogalmat, illetve nem is ismerték ezt a megjelölést. Nem tudtak különbséget tenni a szabad, illetve a nem szabad felhasználású film között. A jogdíj említése közelebb vitte őket a megértéshez. Úgy tűnt, hogy a másolással, letöltéssel (nemcsak film vonatkozásában), annak jogszabályba ütköző voltával nincsenek tisztában. Bizonytalanok voltak még a helyesen válaszolók is. Egy átfogóbb tájékoztatás-ismeretközlés a hatékony prevenciót szolgálhatná az internetről, DVD lejátszóról való másolással kapcsolatosan, különös figyelmet szentelve a film, zene, játék szoftverek letöltésére, átmásolására. Mikor legális a másolás, illetve mikor valósít meg a cselekedet bűncselekményt.

A másik két internetes letöltéssel kapcsolatos kérdésről sokkal nagyobb tájékozottságot mutattak.

Az V. és a IX. kérdések érintőlegesen internetes bűncselekménnyel kapcsolatosak.

„Kiskorú személyről készült pornófelvételt le lehet-e tölteni az internetről?” (V. kérdés)

- 1) igen, büntetlenül
- 2) igen, büntetlenül és még tovább is adhatja
- x) nem, mert az illető elköveti a tiltott pornográf felvétellel visszaélés bűncselekményét

7. ábra

„Ágnesnek nem volt kedve iskolába menni. Igazolásként a netről töltött le egyet, majd a saját házi orvosának az adatait írta rá, aláírta, és odaadta az osztályfőnökének. Bűncselekményt követett-e el?” (IX. kérdés)

- 1) nem, mert ami a neten van, az mind legális
- 2) igen, elkövette a magánokirat hamisítást

SZOCIÁLIS MUNKA

A válaszadók csaknem mindegyike (215 fő) tisztában volt azzal, hogy kiskorú személyről készült pornófelvétel internetről letöltése bűncselekmény (7. ábra), illetve az is bűncselekmény, ha az internetről letöltött orvosi igazolást kitöltve, aláírva felhasználják. Erre a kérdésünkre 216 fő válaszolt helyesen, és 3 fő hibásan (8. ábra).

8. ábra

Mindét esetben meglepődtünk a helyes válaszok arányán. Feltételezésünk között az is szerepelt, hogy ezen bűncselekményeket nagyrészt jogtudatlanságból követik el.

XIII. kérdés: „Zsolt 18 évesen az interneten keresztül rendelt varázsgombát Hollandiából. Bűncselekményt követett-e el?”

1) nem, mert Hollandiában minden nagykorú személy vásárolhat varázsgombát

2) igen, mert a magyar jogszabály visszaélés kábítószerrel bűncselekménynek minősíti tettét

Újra feltettünk egy kábítószerrel kapcsolatos kérdést. Itt is egy valós történetet írtunk le. Csak 3,2 százalék nem volt tisztában azzal, hogy a Hollandiában hatályos jogszabály szerint legális ugyan a rendelés, de a magyarországi szabályozás szerint illegális a szer tartása, még az internetes rendelés útján is bűncselekménynek minősül a megrendelés (9. ábra).

9. ábra

Az előzetes feltételezésünkhöz, tapasztalatunkhoz képest meglepő tudatosságról adtak bizonyosságot a válaszadók. Ebben az esetben az internet szabadságát nem értették félre.

VIII. kérdés: „Tihamér füves cigit szívott. Az iskolájában a rendőrök szűrőpróbaszerű vizeletvizsgálatot tartottak, mely során kimutatták, hogy kábítószerrel fogyasztott. Milyen büntetést kaphat?”

- 1) semmilyen, mert füves cigaretta szívása hazánkban engedélyezett
- 2) részt kell vennie egy 6 hónapos megelőző-felvilágosító szolgáltatáson
- x) szabálysértési bírságot kell fizetnie

10. ábra

Egy személy gondolta úgy, hogy nem kell következményekkel számolni, ha füves cigit szív, azaz megússza a dolgot az elkövető. Elképzelhető, hogy ő a vágyát fogalmazta meg. 31 fő (14 százalék) úgy tudta, hogy ez a cselekmény szabálysértés, így bírságot kell fizetni. A nagy

SZOCIÁLIS MUNKA

többségnek (85 százalék) tudomása volt arról, hogy a fogyasztás nem jár szabadságvesztés büntetéssel, hallott a másodikként felkínált válaszban említett diverziós lehetőségről (10. ábra).

Tisztában voltak vele, hogy vannak drogambulanciák, ahol megelőző-felvilágosító szolgáltatáson lehet részt venni, s amennyiben nem vesznek részt, számolni kell további, jogi következményekkel. Sokat beszélgettünk a kérdőívet kitöltőkkel a drogproblémáról. A többség helyesnek tartotta az eljárást, a lehetőséget, hogy a „füves” fiatal kapjon egy lehetőséget, és szükség esetén segítsenek a drogproblémáin.

Felmérések szerint a kábítószer-fogyasztás egyre elterjedtebb a fiatalok körében, ami növekvő problémát jelent, megoldási javaslatok, módszerek kidolgozására készíti a szakembereket. A 2007-es statisztikák szerint minden harmadik fiatal kipróbálta legalább a marihuánás cigarettát⁽¹⁾⁽²⁾. Kíváncsiak voltunk, tudják-e a válaszadók, hogy maga a cselekmény minek számít. Tisztában vannak-e vele, hogy ez bűncselekmény és milyen következményekkel kell számolnia az elkövetőnek? Meglepő volt a témában a tájékozottságuk.

3. kérdéskör, 2. csoport

XII. kérdés: „Tamás névnapi bulit akar tartani, de nincs itálra pénze. Bemegy az egyik hipermarketbe azzal, hogy fizetés nélkül vigyen ki két üveg whiskyt. Körbenéz, és mivel nem lát senkit, becsúsztatja a két üveget a kabátja alá. A pénztárnál már két biztonsági őr fogadja. Hogyan vették észre, hogy lopott?”

1) véletlenül

2) elárulta a viselkedése

x) a hipermarketekben rejtett kamerák vannak elhelyezve. Egy figyelemfelhívó szolgálat a nyitvatartási idő alatt folyamatosan figyeli a vásároló teret

11. ábra

(1) Elekes Zsuzsanna – Paksi Béla: A 18–54 éves felnőttek alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásai. Tanulmány.

(2) Ismertető VIII. szám: Elekes Zsuzsanna – Paksi Béla: Drogok és fiatalok, középiskolások droghasználata, alkoholfogyasztása és dohányzása az évezred végén Magyarországon.

A válaszadók döntő többsége (209 fő) (11. ábra) tisztában volt azzal, hogy a hipermarketekben rejtett kamerák vannak elhelyezve, és figyelőszolgálat működik.

Szintén saját, munkahelyi tapasztalatunk, hogy egyre több büntetőeljárás folyik, azon fiatalok ellen, akik hipermarketből lopnak. Felmerül a kérdés, hogy miért nőtt a számuk, hiszen kézenfekvőnek tűnik, hogy be vannak kamerázva az üzletek, vagy sokan ezt nem tudják?

Az erre a kérdésre adott válaszokon meglepődünk. A felmérés azt támasztja alá, hogy az elkövető, annak ellenére, hogy tudja, a széles körű biztonsági rendszer miatt nagy a lebukás veszélye, mégis elköveti a bűncselekményt. Úgy tűnik, hogy sok esetben a kísértés, az anyagi haszon-szerzés vágya sokkal erősebb motiváló erő, mint maga a lebukás nagy valószínűsége.

Véleményünk szerint a felvilágosításhoz, a megelőzéshez már nem elég a tájékoztatás, hanem a szégyenérzet kialakulását kell megerősíteni, az oktatási intézményekben alapvetően szituációs játékokon keresztül.

III. kérdés: „Panni az iskolája öltözőjéből ellopta az osztálytársa mobilját, amiből kivette a SIM kártyát, majd betette a saját kártyáját a lopott mobilba. Az esetet követő két nap múlva megjelent a rendőrség nála. Hogyan jöttek rá, hogy ő a tettes?”

1) mobiltelefon kereső kutyát használtak a rendőrök

2) minden mobiltelefonnak van egy azonosító száma, a mobilszolgáltató ez alapján bemérte a készüléket

x) megérzésből

A mobiltelefonnal kapcsolatban feltett kérdésre érkezett a legtöbb helyes válasz. 217 fő tudta helyesen (12. ábra). Igaz, a két másik válaszlehetőség kissé abszurd volt.

12. ábra

Meg is lepődünk a helyes válaszok arányán, hiszen Csongrád megyében a fiatalok által elkövetett bűncselekmények nagyrészt lopások, és nem kis számban mobiltelefon lopások. Abban az esetben, ha

SZOCIÁLIS MUNKA

mindenki a helyes válasz ismeretében járna el, úgy a mobiltelefonok lopásának a száma nagy valószínűséggel csökkenne. Úgy tűnik, hogy az elkövetői kísértés itt is sokkal magasabb, mint maga a lebukás nagy veszélye.

II. kérdés: A jogtalan elsajátítás mint bűncselekmény 34 főnek (15 százalék) nem volt ismeretes, 185 fő válaszolt helyesen (13. ábra). Azaz a bűncselekmény nem volt nevesítve ebben a kérdésben, de a kérdés erre utalt.

„Robi talált egy mobiltelefont az utcán és megtartotta. Jól tette-e?”

1) igen, mert minden, amit az utcán találunk, azt megtarthatjuk büntetlenül

2) nem, mert bűncselekményt követett el

13. ábra

A hibás válaszadók teljesen természetesnek találták azt, hogy amit találnak, azt büntetlenül meg is tarthatják. Értetlenül álltak a probléma előtt.

3. kérdéskör, 3. csoport

XIII+I kérdés: „Kálmán nagyon szeretett videózni. Társai elhívták, hogy készítsen felvételt, amikor ők az állomáson a vagonokra graffitiznek. A rendőrségen azzal védekezett, hogy ő nem firkált, csak videózott. Elfogadták-e az érvelését, vagy eljárást indítottak ellene is?”

1) nem fogadták el, mert bűnsegédként mint videós részt vett a rongálásban

2) elfogadták, mert ő csak felvételt készített, de nem rongált

Csaknem 90 százalékos volt a helyes válaszok aránya (14. ábra), de sokat gondolkodtak, hezitáltak a válaszadók. Többen voltak, akik jó helyre rakták az x-et, de nem tekintették igazából bűncselekménynek a cselekményt. Nem értették, hogy ha valaki nem rongál, csak videózik, miért lesz terhelt. Úgy vélték, hogy csak az büntetendő, aki tevékenyen vesz részt a bűncselekményben.

A megkérdezettek csaknem 9 százaléka (19 fő) nem ismerte a bűnségéd fogalmát.

14. ábra

Munkánk során többször tapasztaljuk az értetlenséget azon terhelteknél, akik tevékenesen nem vesznek részt a bűncselekmény elkövetésében. Azt mondják, „csak ott voltunk, mégis büntetőeljárás indult ellenünk”, amit nemigen értenek.

A X. kérdésre – amely a megrontásról szólt – 182-en válaszoltak helyesen.

„Bűncselekmény-e, ha egy 14 év feletti személy, egy 14 év alatti gyermekkel létesít szexuális kapcsolatot?”

- 1) igen
- 2) nem
- x) talán

15. ábra

SZOCIÁLIS MUNKA

Az összesen 37 hibás válasz (17 százalék) a kérdéssel kapcsolatos bizonytalanságot tükrözi. 15-en teljesen bizonytalanok voltak a válasz tekintetében, hiszen a „talán” választ jelölték meg. 22-en válaszoltak úgy, hogy nem bűncselekmény (15. ábra).

Úgy tűnik, hogy nem elég széles körben terjedt el az erre vonatkozó szabályozásnak az ismerete. Sokan nem is értették, hogy a jogszabály miért korlátozza a korai szexualitást.

3. kérdéskör, 4. csoport

A VII. kérdés „kakukktojásnak” számított, hiszen nem egy bűncselekményre kérdeztünk rá.

„A közterületen történő alkoholfogyasztás minek számít?”

1) bűncselekmény

2) szabálysértés

x) nem bűncselekmény, nem szabálysértés

6,4 százalék (14 fő) nem tartotta szabálysértési körbe tartozó normaszegésnek, sem bűncselekménynek ezt a tettet (16. ábra). 3,2 százalék, azaz 7 fő úgy tudta, hogy az említett cselekmény bűncselekmény.

16. ábra

A közterületen való alkoholfogyasztás megítélésénél maga a közterület fogalma is megzavarta a válaszadókat. Ennek tisztázását követően már sokkal biztosabbak voltak a válaszaikban.

Feltételezésünk, amely szerint egyes bűncselekményekről nem tudják a válaszadók, hogy az normaszegés, csak részben igazolódott. Feltétlen szélesebb körű tájékoztatást, ismertetést igényel azonban a büntethetőségi korhatárnak a tudatosítása, a szerzői jogok megsértése (internet-használat, letöltések), a megrontás, a jogtalan elsajátítás fogalma, a visszaélés kábítószerrel mint fogyasztói normaszegésnek a következménye, a bűnsegéd fogalma és felelősségre vonása.

A felmérésből úgy tűnik, hogy a megkérdezettek döntő többsége tisztában van a hipermarketek vagyonszervi rendszerével, ezáltal a lebukás veszélyével. Továbbá tisztában vannak azzal a ténnyel, hogy az egyes

európai országokban legálisan forgalmazott kábítószeres nem válnak hazánkban is jogosan tarthatóvá, fogyaszthatóvá azzal, hogy azt az interneten keresztül próbálják megrendelni és Magyarországra behozatni. A megkérdezettek döntő többsége tudja, hogy a kiskorú személyről pornófelvételt letölteni (és készíteni) bűncselekmény, illetve tisztában vannak azzal is, hogy a netről letöltött orvosi igazolás kitöltése, más nevének aláírása szintén normaszegés. Azaz a megkérdezettek ebben a három kérdéskörben tudatosan képesek használni az internet adta lehetőségeket.

Nagyon tájékozottak voltak a mobiltelefonok védelmi rendszerét illetően. Úgy tűnik, hogy az utóbbi öt témában széles körű volt a bűnmegelőzési tájékoztatás.

219-en töltötték ki a kérdőívet, összességében 88 százalékos volt a helyesen válaszolók aránya. Bár a mintavétel nem volt reprezentatív és a kérdőívet kitöltők alacsony száma sem teszi lehetővé, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le, az adatok alapján arra következtetünk, hogy a válaszadók többsége alapvető tájékozottságról tett tanúbizonyságot. Ez a tény örömmel töltött el bennünket.

Úgy gondoljuk, hogy a pártfogó felügyelő feladata is a bűnmegelőzés, közvetlen munkája pedig a pártfogoltjaival való interakció során a másodlagos prevenció. A SZIN-en töltött három nap, és az ott szerzett tapasztalatok rádöbbenettek minket arra, hogy nekünk, pártfogó felügyelőknél a primer bűnmegelőzésben is fontos feladatunk van. Kihhasználva a kérdőíves adatfeldolgozás eredményét, egy szegedi szakközépiskolában, osztályfőnöki óra keretében az ottani diákokkal is kitöltettük, és megbeszéltük ugyanezeket a kérdéseket. Hasonlóak voltak a tapasztalatok, és a megdöbbenések is. Folytatni szeretnénk ezt a tevékenységünket, vagy személyesen, vagy a4 kérdőívek és megoldásaik átadásával az osztályfőnökök, ifjúságvédelmi felelősök bevonásával.

Miért megyünk ki az idén is a SZIN-re? A kérdőívezés célja többek között az is volt, hogy kommunikáljunk a válaszadókkal, osszuk meg egymással gondolatainkat. Kérdezzünk és válaszoljunk. Kérdezzenek és beszélgethessünk. Mert a fiatalok kommunikálnak, ha partnerre akadnak, de a mai világban egyre kevesebben kíváncsiak rájuk. Közvetlenek voltak és kedvesek, de ehhez mi, felnőttek is kellettünk. Látták, hogy nem okoskodunk, nem oktatunk, hanem partnerek vagyunk. Ömlött belőlük a szó, mert látták, hogy figyelnek rájuk. Sajnos ezt egyre kevesebben teszik. Rohan a világ, és sokan elszaladnak mellettük.

Volt, aki a következő mondattal búcsúzott: „Végre valaki, aki kíváncsi az életemre, és nem a külsőm alapján ítél meg.”

Csodálkozunk, hogy milyenek mutatják magukat. Jelenleg divat, elsősorban a médiában, csak azokról a fiatalokról beszélni, akik tényleg rosszak. Akik lányt gyűjtanak fel, egymás haját tépik, vagy leszúrják társukat. Vajon miért lettek ilyenek? Hiszen nem így születtek. Jó lenne, ha ezen gondolkodnánk, mi felnőttek!

MÉSZÁROS JÓZSEF

Tanulmányok a generációk közötti méltányosságról

(Róbert Iván Gál, Ichiro Iwasaki, Zsuzsa Széman [eds.]:
*Assesing Intergenerational Equity. An Interdisciplinary Study
of Aging and Pension Reform in Hungary.*
Akadémiai Kiadó, Budapest 2008.)

Miért lehet érdekes a szűk szakmán kívül is egy ilyen száraz címet viselő könyv?

A könyv sokat ígérő (ám keveseket lázba hozó) címével ellentétben igazából a magyarországi nyugdíjreform megalapozásáról szól, és jó munkát adhat egy nyugdíjreform előkészítéséhez.

A könyv fő részei áttekintik a legfontosabb kérdéseket. Szerzői adatokkal, táblázatokkal és ábrákkal jól dokumentáltan mutatják be azokat a kihívásokat, melyekkel a magyar társadalomnak a következő évtizedekben szembesülnie kell. Ezek a kihívások gyakorta paradoxonoknak tűnnek: így például az idősödő népesség és az alacsony termékenység által okozott szűkülő munkaerő-kínálat és az egyre töredezettebb munkaügyi karrier közötti ellentmondás. Ezek a paradoxonok rávilágítanak arra, hogy a jelenségeket mélyebben és összefüggéseiben kell vizsgálni ahhoz, hogy érdemi javaslatokat tudjunk tenni a szükséges változások irányában. A könyv ebben az értelemben igen hasznos, jól használható kiadvány.

Hablicsek László tanulmánya összefoglalja a legfontosabb demográfiai trendeket Magyarországon és az Európai Unióban, a demográfiai trendek várható hatását az elkövetkezendő évtizedekben. A demográfiai folyamatok ugyan jól előre jelezhetők, azonban az egyes korosztályok társadalmi öregedése már nem ilyen egyszerűen vizsgálható folyamat.

A következő két fejezetben Széman Zsuzsa és Kucsera Csaba, illetve Széman Zsuzsa és Harsányi László ezzel a kérdéssel foglalkozik, nevezetesen az idősödés társadalmi megítélésével, valamint társadalmi konstrukciójával. Az idős kort gyakorta azonosítjuk a nyugdíjba vonulással. Az idősödés társadalmilag konstruált folyamat, hiszen az, hogy ki milyen életkorban szorul ki a munkaerőpiacról (jórészt képzettsége avulása okán), az kevésbé a biológiai öregedés, sokkal inkább számos társadalmi tényező együttes folyománya. Számos írás rávilágított arra, hogy hazánkban a nyugdíjrendszer és a munkaerőpiac együttes hatása eredményezi az európai átlagokhoz képest korai nyugdíjba vonulást.

A kötet második része hazánk jelenlegi nyugdíj-intézményrendszerét tekinti át. Simonovits András az első pillérről, „az állami nyugdíjrendszerről” ír, bemutatva a permanens nyugdíjreform által okozott legfontosabb problémákat és az elért eredményeket. Két japán szerző – Ichiro

Iwasaki, Kazuko Sato – áttekinti a második pillér tíz évének történetét, bemutatva a magánnyugdíjpénztárak intézményrendszerét, illetve a pénztárak teljesítményét. Különösen érdekes a többnyire valamilyen irányban elfogult hazai szerzőktől független, friss szem látásmódját tanulmányozni. Az önkéntes nyugdíjrendszert, azaz a „harmadik pillért” Matits Ágnes mutatja be, a téma talán legjobb szakértőjeként, a tőle szokott magas színvonalon.

A kötet harmadik fejezete kapcsolódik közvetlenül a könyv címéhez, a generációk közötti méltányosság kérdéséhez. Gál Róbert Iván és Tarcali Géza tanulmánya a korosztályi elszámolások módszertanával vizsgálja az egyes kohorszok közötti teherviselést a nyugdíjrendszerben. A tanulmány világosan rámutat hazánk nyugdíjrendszerének igazságtalanságára ebben a gondolati keretben. A fejezet következő tanulmányát Augusztinovics Mária és Köllő János írta a töredezett munkaerő-piaci életpályák és a nyugdíjrendszer kapcsolatáról. Augusztinovics Mária korábbi tanulmányaiban is rámutatott arra, hogy az elkövetkezendő időkben hazánk társadalmának és a nagy elosztórendszereknek szembesülniük kell azzal a problémával, hogy egy-egy évjárat harmadának csak igen alacsony nyugdíjvárománya keletkezik (a szerző szóhasználatával élve a béták időskori biztonságának megteremtése jelentős társadalmi kihívás).

A kötet utolsó tanulmánya Gábos András, Gál Róbert Iván és Kézdi Gábor írása a nyugdíjrendszer és más generációk közötti transzferek termékenységi hatásait vizsgálja. Bemutatja, hogy ezen transzfereknek kimutatható termékenységi hatásuk van.

Az ismertetés írója számára a legtanulságosabb az intergenerációs egyensúllyal kapcsolatos írásokat tartalmazó rész. Nevezetesen egy hosszabb távon fenntartható nyugdíjrendszernek a különböző korosztályok közötti méltányos forrásmegosztás kérdéséhez való viszonyát is tisztáznia kell. Napjaink nyugdíjvitáiban megítélésem szerint ez a kérdés nem kap kellő figyelmet. Hasonlóan fontos kérdés az egyes korosztályokon belül a gyermekvállalók, a következő generációk felnevelkedésébe beruházók méltányos kezelése. E kérdések megválaszolása nélkül hazánk (és általában a modern nyugati-európai társadalmak) kínzó demográfiai válságából nincs kilábalás.

A könyv igen hasznos olvasmány mindazok számára, akik hazánk nyugdíjrendszerét és annak működését alaposabban, szélesebb összefüggéseivel együtt kívánják megismerni. A kötet tárgyyszerű higgadt hangvétele lehetővé teszi a kérdés elfogulatlan tanulmányozását. A permanens nyugdíjreformok időszakában különösen figyelmébe ajánljuk a könyvet a média és a közpolitika művelőinek. Hasznos lenne magyar nyelven is megjelentetni.

MURÁNYI ISTVÁN

Foglalkoztatáspolitikai: problémák és megoldások

(Csoba Judit – Czibere Ibolya [szerk.]: *Tipikus munkaerő-piaci problémák – atipikus megoldások*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem. Debrecen, 2007)

A kötetben szereplő tizenegy, eltérő tudományos értéket képviselő tanulmány többsége fontos gondolatokat, s egyúttal empirikus kutatási eredményeket is bemutató írás. A következőkben azért foglalkozunk bővebb terjedelemben az első fejezet (*I. A munkaerőpiac és a jóléti állam paradigmaváltása*) két tanulmányával, mert úgy véljük, hogy Csoba Judit, illetve Krémer Balázs írása a leginkább eredeti és új eredményeket (gondolatokat) felmutató munka.

A kötetben három tanulmányt is jegyző Csoba alapos szakirodalmi apparátusra támaszkodó írásának (*A munkaerőpiac és a munkaerő iránti kereslet változása*) első felében a munkára épülő teljes foglalkoztatottság modell jellemzőinek és válságának leírása mellett a megoldást akadályozó paradoxonokról olvashatunk. Csoba úgy véli, hogy a válsághelyzetre akkor lehet megoldást találni, „...ha tisztában vagyunk a válság természetével, a válsághoz vezető folyamat hátterével, gazdasági, társadalmi, politikai összefüggéseivel” (11. oldal). Mintaszerűen pontosan és jól összefoglalva ír a tartós és általános munkanélküliség mögött meghúzódó három tényezőről (technikai modernizáció, globalizáció, szektorváltás), valamint azok kialakulásáról és hatásairól. A modern társadalmakban elervénytelenedő munkaparadigma válságát bemutató gondolatmenet nem csupán mechanikus összegzése az ismert szerzők (Offe, Beck, Habermas, Arend) munkáinak, hanem olyan önálló tézisek felvetése, amelyek a paradigmaváltást nyomán felmerült legfontosabb problémákat fogalmazzák meg. Ezek a következők: 1. A demokrácia kérdése: ha elfogadjuk, hogy a demokrácia (politikai szabadság) a munkajövedelem függvénye, akkor a munkafeltételek változásával hogyan biztosítható az anyagi függetlenség? 2. A szociális integráció kérdése: a társadalmi integrációt a teljes foglalkoztatottság biztosítja, így ennek megszűnésével mi lesz a domináns integrációs eszköz? 3. A bérmunka tartalmi változásainak kérdése: a tradicionális munkafelfogástól eltérően a modern társadalmakra jellemző bérmunka már nem produktív, hanem gazdasági kényszer. Nagyon tanulságos a szerző azon fejtegetése, amely a munka társadalmi identitásában betöltött szerepére vonatkozik – igaz, itt érdemes lett volna markánsan elkülöníteni a társadalmi státus és identitás fogalmát. A premodern társadalmak korábban széles skáláját kínálták azoknak az „identitást kijelölő intézményeknek”, amelyek nagy részének vagy elvesztett, vagy gyengült az identitásképző funkciója (család, egyház, lokális

közösségek). A munka viszont maradt, de változatlanul a fizetett tevékenységre szűkített értelmezéssel, kizárva a „multidimenzionális identitás” politikai-hatalmi és társadalmi elfogadását. Nem külön tanulmányt, hanem külön kötetet érdemelne a következő mondat: „A munka révén szerzett anyagi és társadalmi státus, úgy tűnik, a XIX. század első felének egyedi identitásdimenziója marad még akkor is, ha ennek eredményeként széles tömegek körében általános identitásválság alakul ki, vagy az elv következetes alkalmazása a társadalom kettészakadásához, alternatív identitásdimenziók kialakulásához (társadalom alatti társadalom) vezet.” (19. oldal). Csoba rövid konklúziójával vitázva, mely szerint „Ha a társadalom egyelőre nem is, de a munkaerőpiac már mindenképpen kettévált” (19. oldal), részünkről már tényként kezeljük a magyar társadalom (több részre) szakadását. A szegmentált munkaerőpiacról írott fejezetben vázolt „nem strukturált” és „szakmai” munkaerőpiacok közötti különbségek – pontosabban szakadékok – olyan egyenlőtlenségeket kondicionálnak, amelyek nagy mértékben akadályozzák a két szegmens közötti átjárást. A tanulmány utolsó három oldala a romák szegmentált munkarő-piaci helyzetével foglalkozik, tömören igazolva, hogy a cigányság számára nem a felfelé mobilitás (alsó szegmensből a felsőbe), hanem a nem sok perspektívával kecsegtető alsó szegmensben maradás is kérdéses. A feszesen szerkesztett és tartalmas tanulmányban többször és hosszan hivatkozik a szerző Wolfgang Bonß professzorral (Universität der Bundeswehr München), aki már csak ezért is megérdemelte volna, ha nevét nem a talányos (és értelmetlen) Bon3 formában olvashatjuk.

Krémer Balázs írása (*A jóléti paradigmák változása*) eltér a „hagyományos” formai elvárásoknak többnyire megfelelő többi tanulmánytól, mivel egyetlen szakirodalmi hivatkozást vagy forrásmegjelölést sem tartalmaz. Ez nem baj, bár néhány esetben hiányérzete támad az olvasónak (pl. „Vannak olyan értelmezések, amelyek szerint a növekedés és munkahelyteremtés kiemelése...” (31. oldal). A tanulmány mégsem publicisztika, hanem szenvedélyes, de racionális érvelésekre épülő „röpirat”. A jólét európai modelljének a foglalkoztatás, adók és szociális biztonság szempontok alapján megfogalmazott, tömör jellemzése (mindhárom „fundamentum” magas arányú) után a feltételrendszerek változásaival foglalkozik. Tömören foglalja össze a tradicionális gazdasági ágazatok csökkenő foglalkoztatási kapacitására, a foglalkoztatás magas szintjének fenntarthatóságával kapcsolatos problémákra és a Magyarországot is jellemző poszt-indusztriális foglalkoztatási struktúrára vonatkozó tendenciákat és következményeket. Logikus érveléssel igazolja, hogy „...a foglalkoztatás az államháztartási egyensúlyok döntő tényezője” (29. oldal). Ezzel kapcsolatban két megoldandó problémát emel ki. Az egyik az adók és járulékok elvonási rendszerének mikéntje és hatékonysága. A másik a munkaerő-piaci és a demográfiai hatások összekeverése az aktivitási ráták csökkenésének magyarázatában. A versenyképesség növekedését előtérbe, a társadalmi kohéziót és a környezetvédelmet, a szolidaritást háttérbe helyező, új politikákkal (Growth and Jobs) kapcsolatban meghatározó kérdésnek azt tartja, hogy kinek (nemzet, vállalat, projekt, termék) a versenyképességét vizsgáljuk. A nemzetek esetében az egy főre jutó bruttó nemzeti termék (GDP) egyrészt a cégek produktívitásának, másrészt a dolgozók számá-

nak függvénye. Ennek tükrében „Magyarország Európától való gazdasági elmaradásában is a legsúlyosabb tényező az, hogy Magyarország aktív korosztályainak (16-64 év közöttiek) foglalkoztatottsága 20%-kal elmarad Európa fejlettebb országaitól...” (32. oldal). Krémer nehezményezi, hogy az új, uniós „growth and jobs!” jelszóból inkább a munkanélküliség, mint a foglalkoztatottság van jelen a közbeszédben (és a felelős politikusok megnyilatkozásában). A megnevezett okok nagyon tanulságosak: „álszent nosztalgia a szocializmus munkahelyteremtő kormányzati programjai iránt” (32. oldal), illetve a piacon értéktelen (mert nem értékesíthető) foglalkoztatás. Nem a munka hiányát kell szajkózni – mondja Krémer –, mivel munka van, „csak” nem legálisan vagy kényszerűségből végzik – például az „arcpirítóan alacsony” szociális pénzügyi támogatások miatt. Véleménye szerint a globalizált világhoz egyre inkább hasonlító, hazai foglalkoztatási szerkezet sajátosságaiból (a magas arányú szolgáltatási szektor igen csak munkaerő-igényes; különösen sok a képzetlen munkaerő; a lehetőségeinek felismerésében érzéketlen a közgondolkodás) levont konklúzió „nemesen” egyszerű: „De, ha csak ilyen rosszabb munkák az elérhetőek – azok akkor is ezerszer jobbak, mint a semmi.” (35. oldal). Krémer meggyőző érvekkel támasztja alá, hogy manapság a szegénység kockázata leginkább azokat jellemzi, akik elvileg képesek dolgozni, de nem jutnak munkához. A tradicionális segélyezés vagy a jövedelmet kreáló programok hatástalanok. Mi a megoldás? A foglalkoztatás – de hogyan? A válasz: érje meg dolgozni! A munkát vállalónak is, de a munkát adónak is. Ebben lehet szerepük a direkt szociális és munkaügyi támogatásoknak. Krémer olyan javaslatokat vázol, amelyek manapság ismeretlenek: a hosszú ideje nem dolgozó munkavállaló foglalkoztatásával járó kockázat egy részének átvállalása, vagy a tartósan munkanélküliek szociális támogatása a munkába állás kezdeti szakaszában. A konklúzió egyértelmű: a szolidaritás olyan egyensúlyi viszony, amely a nemzeti szintű versenyképességet megalapozó racionális szociálpolitikán alapul. Később amellet érvel (meggyőzően), hogy a tartósan jövedelem- és munkanélküli aktívák számára a hagyományos intézményi struktúra „inadekvát segítséget” nyújt a szegénység és a társadalmi kirekesztettség ellen.

A második fejezet (II. Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok) első írásában *Mojzesné Székely Katalin* olyan komplex témát sűrített egyetlen tanulmányba, amely csak hosszabb, önálló könyv esetén lehetne sikeres. Az ifjúsági korcsoportokra jellemző hátrányos helyzet több dimenzióját is érintő, didaktikus leírása mellett a szerző szociológiai alapfogalmak (társadalom, egyenlőtlenség, szegénység, hátrányos helyzet, depriváció) értelmezésére is vállalkozik. Ennek – és az írás stílusának – köszönhetően a tanulmány inkább ismeretterjesztő, mint szaktudományos munka. (Ezért is érdemes lett volna korrigálni az olyan mondatokat, melyekben például egy etnikumot vagy rasszt – itt a cigányságot – fajként határoz meg (51. oldal), vagy a társadalom leegyszerűsítő definícióját adja: „Nagy valószínűséggel az emberiség fennmaradásának alapvető feltétele volt, hogy összekapaszkodtak a napi kihívások megválaszolására. Ezt a szövetséget nevezzük társadalomnak” (51. oldal).

A hátrányos helyzetű csoportokkal foglalkozó fejezet második írásának (*Mélyszegénységben élő nők helyzete tartósan munka nélkül lévő férfiak*

családjaiban) bevezetőjében Czibere Ibolya a családkutatások eredményeinek tömör, de informatív történeti áttekintése mellett a család strukturális változásának (elsősorban a szerepeknek) a sajátosságait ismerteti. Mindez nem öncélú, mivel egyúttal meggyőzően indokolja, hogy miért releváns kutatási probléma azoknak a családoknak (pontosabban szerepeknek) az empirikus vizsgálata, melyekben a férfi tartósan munkanélküli, és „...patriarchálisan megszokott szerepét nem tudja betölteni a családban” (78. oldal). A kvalitatív empirikus adatokat 22 (feltehetően) félig strukturált interjú alkotja, melyekről csak az alanyok kiválasztásának kritériumát (tartós munkanélküli férfi a mélyszegénységgel jellemezhető családban) közli a szerző. Érdekes lett volna ismertetni az interjúk feldolgozásának metodológiai koncepcióját, de a tematikus előfordulási gyakoriság alapján levont következtetések így is nagyon tanulságosak. Czibere olyan, lényeges témákra koncentrált az elemzés során, mint a származási (szülői) családhoz viszonyított immobilitás vagy a (nemző) családot jellemző struktúra, a tradicionális férfi szerepek vagy a házimunka. A családtagok fogyasztását és a családi konfliktusokat bemutató, elemzési szakasz szintén tanulságos eredményeket közöl (a férfiak individuális fogyasztása, a szerepek és terhek egyenlőtlen megoszlása, a jövedelem és alkoholfogyasztás, mint a viták középpontjában álló, állandó téma, a fizikai bántalmazás, a szexuális diszharmónia). A megfelelő interjú-részletekkel alátámasztott következtetések azt sugallják, hogy a szerző az interjúszövegekre építve a markáns, több esetben előforduló tartalmi elemeket csoportosította.

A fejezet harmadik tanulmányában (*A cigányság helyzete Hajdú-Bihar megyében, társadalmi integrációjuk főbb kérdései*) Béres Csaba egyrészt a KSH 2001. évi népszámlálás, másrészt egy 2004-ben végzett kérdőíves adatfelvétel adatai alapján írja le a Hajdú-Bihar megyei cigányság szocio-kulturális (demográfiai jellemzők, család- és háztartás struktúra, iskolai végzettség és kulturális hátrányok, lakáskörülmények, fogyasztás és egészségi állapot) jellemzőit. (Az empirikus kutatás ismertetése során érdemes lett volna közölni a mintavétel módszerét és a roma családok etnikai besorolásának kritériumát.) Az adatok rutinos közlésén túl a szerző következtetései nemcsak a hasonló tematikájú országos kutatások eredményeihez illeszkednek, hanem a megyei sajátosságokra is felhívják a figyelmet. A tanulmány utolsó fejezete – az eredmények egyfajta összegzésével párhuzamosan – részletesen és kimerítően tárgyalja a romák szociális kirekesztését és integrációjuk lehetőségeit.

A romák foglalkoztatáspolitikai problémáit tárgyaló harmadik fejezet (*III. Romák a munkaerőpiacon*) két tanulmányának is Csoba Judit a szerzője. A magyarországi romák foglalkoztatásával kapcsolatos előítéletek történeti bemutatására és okainak elemzésére vállalkozó tanulmányának (*Integráció és diszkrimináció a munka világában. A hatékony integrációt befolyásoló gazdasági és társadalmi tényező*) abban az értelemben nincs előzménye, hogy nem találunk kifejezetten ezzel a témával foglalkozó társadalomtudományi szakirodalmat. Bizonyára ennek is köszönhető, hogy a szerző tekintélyes szociológiai, romológiai és kulturanropológiai forrásra támaszkodik, amikor a kezdetektől (XV. század) napjainkig terjedő időszakban vizsgálja a romák foglalkoztatásán keresztül érvényesülő, több-

ségi előítéletességet. A többféle diszciplínára épülő, de mégis koherens történeti áttekintés alapján levont következtetés a szociálpszichológiai előítélet-vizsgálatok eredményeit is új szempontokkal bővíti: „Az egyes korszakokban tehát nem elsősorban a romák dologtalanságával, hanem másságával, más megélhetési, jövedelemszerzési formájával van összefüggésben az ellenük irányuló negatív megítélés és szankciók sora.” (153. oldal)

Csoba másik tanulmánya (*Az atipikus foglalkoztatási formák nyújtotta lehetőségek a peremhelyzetű földrajzi régiókban és a hátrányos helyzetű célcsoportok körében*) a romák munkavállalásával kapcsolatos „kettős tudat” (hagyományos munkaformák többségi preferálása a nem létező piacon) gátjainak megoldásával, a foglalkoztatásuk bővítésére vonatkozó kormányzati törekvésekkel és a nagyobb foglalkoztatási programok (szociális földprogram, közmunkák, önfoglalkoztatás) áttekintésével és elemzésével foglalkozik.

Lukács György dolgozatának (*A roma munkaerő-piaci programok és a roma szervezetek*) első fele a romák foglalkoztatására vonatkozó civil és kormányzati programok rövid összefoglalása mellett a roma munkanélküliség és a munkaerőpiac változásainak kapcsolatát elemzi, míg a második részben a roma szervezetek foglalkoztatási programjairól olvashatunk tömör áttekintést. Szintén a harmadik fejezetben található Nánási Zsuzsanna programismertetője (*Tartós munkanélküliek beilleszkedését elősegítő komplex program Hajdúhadházon*), amely egy lokális foglalkoztatási mintaprojekt leírása.

A kötetet záró fejezet (*IV. Regionális jellemzők*) két, információkban igazán gazdag tanulmányt tartalmaz. Ha valaki röviden (gyorsan) és a lényeges mutatókra vonatkozó gazdasági és szociális információkra kíváncsi az Észak-alföldi régióról, akkor legjobb, ha elolvassa Nagy Zita tanulmányát (*Az Észak-alföldi régió foglalkoztatási helyzetének és foglalkoztatási célú nonprofit szektorának jellemzői*). Az írás első fele a régió társadalmi és gazdasági jellemzőinek statisztikai bemutatását követően – legtöbbször az országos átlaghoz viszonyítva – a demográfiai, gazdasági, szociális és képzettségi mutatók megyei szintekre is kiterjedő elemzésével foglalkozik. A tanulmány második részében statisztikai adatokkal és kutatási eredményekkel bőségesen illusztrált, ugyanakkor rendezett és szakszerű összefoglalót olvashatunk a régió munkaerő-piaci helyzetéről és a nonprofit szervezetek szerepéről.

A kötet utolsó tanulmányát (*Egyensúlytalanul – avagy munkaerő-piaci körkép az Észak-Alföld periferiáin*) több szempont – koncepcionális igény, átgondolt stílus, gazdag forrásanyag – miatt is az elsők között kell említenünk. A régió munkaerő-piaci jellemzőinek (foglalkoztatási, munkanélküliségi és inaktivitási mutatók) összefoglaló elemzését követően *Balcsók István* az Észak-Tiszántúl határ menti térségeiben végzett kvantitatív és kvalitatív empirikus kutatások eredményeire támaszkodva foglalkozik a munkaerőpiac működésével. A hatalmas mennyiségű és különböző típusú információk elemzése mintaszerűen korrekt, de ugyanezt mondhatjuk a tanulmány befejező részéről is, amely a határ menti területeken élő romák foglalkoztatási problémáit tárgyalja.

Vélhetően a fenti rövid áttekintésünk is igazolja, hogy a tematikailag sokrétű, rengeteg statisztikai adatot és empirikus kutatási információt

tartalmazó tanulmánykötet megismerése hasznos lehet mind a szakmai, mind a laikus érdeklők számára. Sőt, biztosan így van, mivel az eltartott diákok, az aktív dolgozók vagy a nyugdíjasok egyaránt érintettek abban, hogy milyen foglalkoztatáspolitikai stratégia és gyakorlat határozza meg jelenét és jövőjét.

Szerzőink figyelmébe!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el.

2. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

3. A folyóiratban megjelent cikkek szerzői joga a Kiadót illeti, beleértve az interneten való megjelentetés jogát is.

4. A tanulmány szövegét nyomtatott kéziraton kérjük leadni, A/4-es méretű papíron, széles margóval, dupla sorközzel. A tanulmányt kérjük e-mailban is elküldeni a szerkesztőség címére.

5. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

6. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16),

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13).

7. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni.

8. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint szigorú betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat olyan módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozások három alapformája a következő:

– könyv: szerző(k), a megjelenés éve: a mű címe, a kiadás helye: a kiadó neve,

– folyóiratcikk: szerző(k), a megjelenés éve: a cikk címe, a folyóirat neve (az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma,

– gyűjteményes kötetben szereplő cikk: a szerző(k) neve, a megjelenés éve: a cikk címe, In: a gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kötet címe, a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és utolsó oldalszáma.

9. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.

Abstracts

Bass László, Darvas Ágnes, Ferge Zsuzsa and Simon Mihály: Reducing Child Poverty is Still a Key Issue. About the first two years of the National Programme Against Child Poverty

The study is about the implementation of the micro-regional pilot programme "*Making Things Better for our Children*" National Strategy. It presents the targets of the *Child Chance Programme in Szécsény* started in summer of 2006 with surveying local needs, resources and reception capacity. It also summarizes activities, results and problems occurred so far. Some promising steps connected to the National Strategy's development fields can be recognised, but during its complex implementation at national level the project face serious problems, mainly due to the financial difficulties. The study presents the background of the National Strategy, analyses its actual facilities and limits, and finally discusses the main principals and development fields of the Child Chance Programme. In a wider sense the paper is about the unfavourable conditions of a disadvantaged micro-region, what is similar to several other regions' position in Hungary.

Borbély-Pecze Tibor Bors: Mobilising Active-Aged Inactives. Case management level cooperation between local authorities and public employment services in some OECD countries

The study is mapping out the possible professional tasks of the public employment services and the local authorities in the field of activation of long-term unemployed and economically inactive but active age citizens. It demonstrates good practices from some OECD countries. It also sorted out some of the misunderstanding concerning public employment services as well as social services in the field of activation which could be the stepping-stone of the afterlife cooperation between the two sectors. It goes through the client's/user's way from the first interview with the professional to the problem solving methods for handling long-term unemployment.

Messing Vera and Molnár Emília: "...more attention should have been payed". Bounderies of Roma Children's Success in School

Using the results of two research studies, the paper shows that independently of their own ethnicity, children's results at school and their ambitions of further education are determined by the ethnic composition of their class. The studies combined quantitative and qualitative methods to reveal the various aspects of segregation. The authors state that while most of the Roma children are disadvantaged because of their ethnic background and their social deprivation, in classes where the majority of pupils are Roma the standard of school services (both for Roma and non-Roma children) are lower, the teachers are less competent and there is a lack of supportive environment that could compensate disadvantages.

Szoboszlai Katalin, Fábián Gergely and Hüse Lajos: How Can Homeless People Fall Victims?

The authors made a research in 2005 about how homeless people fall victims. Homeless people are endangered mostly because they live in the street and they are in poor physical and mental condition. Considering the nature of these crimes homeless people are exposed to harassment, stealing, robbing and maltreatment. A

part of the cases never becomes public. Homeless people do not report the crime to the police, because they are afraid of the impacts. Those who are in contact with social workers are more likely to talk to the helpers about the crimes. Risks of the victimisation are the following: incomplete safety situation, lack of a flat or an own room for the night, unstable social contacts. The results of the research have shown that homeless people often fall victims of several crimes.

Kulcsár Péter and Tátrai Attila: Not Conscious Perpetrations of Crime or Yet?

Do the juveniles know from what age a perpetrator is punishable in Hungary? Do they know the limits of using the illusory freedom of the internet offending the law? Do they know what seduction is or what the notion of abettor means? Do they know what to do when they find something? Can they keep those for themselves or not? Do they know that all the supermarkets are kept an eye by camcorders, and there are safeguard servings? Have they heard about probation officers? The authors, probation officers from Csongrád County, asked such and similar questions from 219 juveniles in the summer of 2007 at Juvenal Days Festival in Szeged. Their knowledge of the legal order and their lawful thinking was measured by a self-filling questionnaire. Our hypothesis – the respondents do not think about some of the crimes as violation of norms – was only partly justified.

esély

2008/4

Social Policy Journal

CONTENTS

STUDIES

- 3 **Castel, Robert:** The Negative Discrimination I.
25 **Bass László, Darvas Ágnes, Ferge Zsuzsa and Simon Mihály:** Reducing Child Poverty is Still a Key Issue. About the first two years of the National Programme Against Child Poverty

HUNGARIAN REALITY

- 53 **Borbély-Pecze Tibor Bors:** Mobilising Active-Aged Inactives. Case management level cooperation between local authorities and public employment services in some OECD countries
77 **Messing Vera and Molnár Emília:** "...more attention should have been payed". Bounderies of Roma Children's Success in School

SOCIAL WORK

- 94 **Szoboszlai Katalin, Fábíán Gergely and Hüse Lajos:** How Can Homeless People Fall Victims?
107 **Kulcsár Péter and Tátrai Attila:** Not Conscious Perpetrations of Crime or Yet?

REVIEW

- 122 **Mészáros József:** Studies ont the Intergenerational Equity
124 **Murányi István:** Employment Policy: Problems and Solutions
130 Abstracts